

ทุนทางสังคมกับการดำรงอยู่ของชุมชนชนบท กรณีศึกษา : ชุมชนท่องเที่ยว

ตำบลบางเจ้าฉ่า หมู่ที่ 8 บ้านยางทอง

อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง

Social Capital on the Existence of the Rural Communities : A Case Study of

Tourism Community Bangchao-Cha Sub-District

Pho-Thong District, Angthong Province

โดย

โกสินทร์ ดอกบัว

Mr. Kosin Dokbua

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต

คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. 2551

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์

วิทยานิพนธ์

ของ

นายโกสินทร์ ดอกบัว

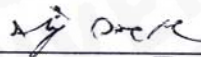
เรื่อง

ทุนทางสังคมกับการดำรงอยู่ของชุมชนชนบท กรณีศึกษา : ชุมชนท่องเที่ยว
ตำบลบางเจ้าฉ่า หมู่ที่ 8 บ้านยางทอง
อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง

ได้รับการตรวจสอบและอนุมัติ ให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต

เมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2551

ประธานกรรมการวิทยานิพนธ์

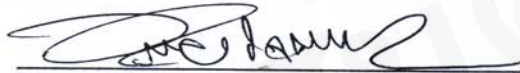
(รองศาสตราจารย์ปาริชาติ วัลย์เสถียร)

กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

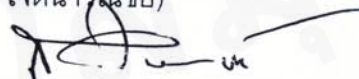
(รองศาสตราจารย์ ดร.วรุฒิ โรมรัตน์พันธ์)

กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

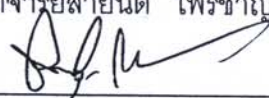
(นายทรงพล เจตนานามิษฐ์)

กรรมการวิทยานิพนธ์

(รองศาสตราจารย์สายันต์ ไพรชาญจิตร์)

คณบดี

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิตติ มงคลชัยอรัญญา)

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องทุนทางสังคมกับการดำรงอยู่ของชุมชนชนบท กรณีศึกษา : ชุมชนท่องเที่ยวตำบลบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพที่มุ่งศึกษาพัฒนาการของชุมชนบางเจ้าฉ่า ตั้งแต่ในช่วงที่บางเจ้าฉ่าเป็นสังคมเกษตรกรรมจนถึงช่วงที่ชุมชนมีการใช้แผนชุมชนเป็นเครื่องมือในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน รวมไปถึงการศึกษาผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อชุมชน และบทบาทของทุนทางสังคมที่มีต่อความสามารถในการดำรงอัตลักษณ์ความเป็นชุมชนจักสานของชุมชนบางเจ้าฉ่า ผลการศึกษาพบว่า พัฒนาการของชุมชนบางเจ้าฉ่า ในช่วงระยะเวลา พ.ศ. 2500-2550 มีช่วงพัฒนาการที่เกิดขึ้นในชุมชน 4 ช่วง ได้แก่ ช่วงที่ 1 สังคมเกษตรกรรมที่มีระบบการผลิตที่เกี่ยวข้องกับการทำอาชีพเกษตรกรรมที่อิงอยู่กับธรรมชาติ ช่วงที่ 2 สังคมธุรกิจชุมชน ได้มีการนำความรู้ด้านหัตถกรรมผลิตเครื่องจักสานเป็นรายได้หลักแทนอาชีพเกษตรกรรม ช่วงที่ 3 การทำแผนชุมชนระยะที่ 1 เป็นช่วงที่ชุมชนได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานการพัฒนาและมีการสร้างระบบการบริหารจัดการร่วม ในรูปแบบคณะกรรมการศูนย์กลางชุมชน ช่วงที่ 4 การทำแผนชุมชนระยะที่ 2 ชุมชนมีการขยายกิจกรรมต่อเนื่องจากธุรกิจทางการจักสาน 16 กิจกรรม ซึ่งแต่ละช่วงของพัฒนาการมีรูปแบบของทุนทางสังคมที่แตกต่างกันตามบริบทของชุมชน ในส่วนของผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมการท่องเที่ยวในชุมชนบางเจ้าฉ่า มีทั้งผลกระทบด้านบวกในด้านการเพิ่มรายได้ให้กับคนในชุมชน ในขณะที่เดียวกันผลกระทบด้านลบ พบว่ามีปัญหาด้านเยาวชนเลียนแบบพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของนักท่องเที่ยว วิธีชีวิตความเป็นส่วนตัวของคนในชุมชนลดลง และภาวะที่ชุมชนต้องจัดการกับขยะที่เกิดขึ้น

จากการศึกษาดังกล่าว ทำให้มีข้อเสนอแนะในการบริหารชุมชนที่มีระบบเศรษฐกิจเป็นแกนนำหรือเป็นชุมชนที่ประกอบธุรกิจชุมชน ควรให้ความสำคัญกับการสร้างมูลค่าเพิ่มกับผลิตภัณฑ์ชุมชน ควบคู่ไปกับการคงไว้ซึ่งระบบคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ชุมชนมี นอกจากนี้ผู้นำชุมชนควรมีคุณสมบัติ เป็นคนดี ซื่อสัตย์ ยุติธรรม ไม่เห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนตัว และมีความสามารถในการเชื่อมโยงทุนที่มีอยู่ในชุมชนกับการสนับสนุนจากภายนอก การส่งเสริมให้ผู้นำที่เป็นคนดีได้รับการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพจะมีผลต่อประสิทธิภาพการบริหารงานชุมชน อีกทั้งในการบริหารจัดการชุมชนและกลุ่มที่ประกอบกิจกรรมทางธุรกิจ ต้องให้ความสำคัญกับการกระจายผลประโยชน์ รวมไปถึงควรมีระบบการบริหารชุมชนร่วมในรูปแบบคณะกรรมการชุมชนเพื่อให้สมาชิกเคารพในกติกาของกลุ่มและชุมชน และสิ่งที่สำคัญคือทำให้ชุมชนมีกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสม ให้รู้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง และการเพิ่มทักษะการเรียนรู้ในการทำธุรกิจชุมชนและความรู้ใหม่ๆ เพื่อตอบสนองกับรูปแบบทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เพื่อให้ชุมชนในลักษณะดังกล่าวและสามารถดำรงอัตลักษณ์ของชุมชนไว้ได้

Abstract

Research study on Social capital on the existence of the rural communities : A Case Study tourist community of Bangchao-cha Sub-District Pho-Thong District AngThong Province.

The objective of this qualitative research on “Social capital on the existence of the rural communities” is to study the development of Bangchao-cha community since from the period when Bangchao-cha was still an agricultural society to the period of the communities brought communal plan with tools to utilize in the community including the study of the effects on community from tourism and role of the social capital effecting the sustainable on the individuality of the basketry community of Bangchao-cha.

The results of the study has shown that the development of Bangchao-Cha during the B.E. 2500-2550 had been occurred in the communities into 4 areas as followed 1) Agricultural society with the production process on the agricultural professions relating to nature 2) Business based community society that brought the knowledge on the handicraft of the basketry for a main source of income in place of agricultural profession. 3) First communal plan with the support of the development unit and system of joint management as a form of committee of the center for the communities 4) Second communal plan with the expansion on continuation of the activities from 16 activities of the basketry business which each areas of the development has different forms of social capital accordance with context of the communities. For the changes which occurred from the tourism in the Bangchao-Cha community, the effect was positive on the additional income for the people in the community. In addition, the negative effects occurred on the youth imitating the inappropriate behavior of the tourists, reduction of the quality lifestyle and privacy of the people and the waste collection.

From the study above, there are suggestions for the communal management with the economic system as a guide or the business community. There shall be an emphasis on the essential of value added of the communal products along with the sustaining of the value of the society and unique culture. Moreover, the leader of the

community must be honest, decent, fair, unselfish and able to connect the capital in the community with the support from outside. As a result, the encouragement on good leaders who receive knowledge and development on their potential part will affect the efficiency of the communal management.

Therefore, the communal management and the groups with business activities must be concerned with the distribution of the interests and there should be a joint management system of community in the form of communal committee. Consequently, the members of the communities may give respect to the rules of the groups. Then, the important thing is to provide the community with the appropriate learning system that helps them recognize changes and increases the skills to learn about the communal business and new facts. Finally, this will satisfy the new form of social changes and the communities in these particular forms will sustain its individuality of the communities.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้เพราะได้รับความกรุณาจาก รองศาสตราจารย์ ดร.วรวิมล โรมรัตนพันธ์ ผู้ที่เป็นทั้งอาจารย์ที่ปรึกษา และผู้ที่คอยให้กำลังใจแก่ผู้ศึกษาในยามที่อ่อนแรง รองศาสตราจารย์ สายันต์ ไพเราะญจิตร และ รองศาสตราจารย์ ปาริชาติ วัลย์เสถียร ผู้เป็นครูที่ถ่ายทอดความรู้ และคำแนะนำตั้งแต่เริ่มเข้าศึกษาจนสำเร็จออกไป อาจารย์ทรงพล เจตนาวณิชย์ อาจารย์ที่ปรึกษาภายนอกที่ได้ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษา

ความสำเร็จนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าไม่ได้รับการอนุเคราะห์ทั้งกำลังใจและกำลังใจให้ให้กับผู้ศึกษาทั้งจากครอบครัวที่เป็นกำลังใจที่สำคัญที่สุดของผู้ศึกษา บ้าเพื่อกับการดูแลผู้ศึกษา เหมือนลูกหลาน ตลอดเวลาที่ศึกษา หลวงพี่เล็กผู้เป็นที่พึ่งในทุกด้าน และเพื่อน ๆ พัฒนาชุมชน รุ่น 12 ทุกคน ที่ทำให้รู้ว่าเพื่อนแท้เป็นอย่างไร นอกจากนี้ยังขอบคุณผู้มีพระคุณของผู้ศึกษา ทั้งหมด และชาวชุมชนบางเจ้าฉ่าทุกท่าน สำหรับข้อมูลและน้ำใจที่มีให้ผู้ศึกษา

โกสินทร์ ดอกบัว

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. 2551

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	(1)
กิตติกรรมประกาศ	(4)
สารบัญตาราง	(7)
สารบัญแผนภูมิ	(8)
สารบัญภาพประกอบ.....	(9)
บทที่	
1. บทนำ.....	1
ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	3
ขอบเขตของการศึกษา	3
นิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้อง	4
ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา	5
2. แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	6
แนวคิดทุนทางสังคม	6
แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน	17
แนวคิดเกี่ยวกับแผนแม่บทชุมชน.....	23
แนวคิดเกี่ยวกับผลกระทบของการท่องเที่ยว	27
ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	36
กรอบความคิดในการศึกษา	43

3. ระเบียบวิธีการวิจัย	46
พื้นที่ในการศึกษา	46
กลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษา.....	47
วิธีการศึกษาและเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล	47
การวิเคราะห์และประมวลผลข้อมูล	48
การเขียนรายงานและนำเสนอผลการศึกษา.....	49
ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษา.....	49
4. ผลการศึกษาและอภิปรายผล	50
ส่วนที่ 1 สภาพแวดล้อมและข้อมูลทั่วไปของชุมชน	51
ส่วนที่ 2 พัฒนาการของชุมชน.....	69
ส่วนที่ 3 การเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่มีผลมาจากกิจกรรมการท่องเที่ยว	122
ส่วนที่ 4 ทิศทางสังคมในฐานะเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการดำรงอยู่ของชุมชน.....	125
5. สรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ.....	129
สรุปผลการศึกษา.....	129
ข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษา	133
ข้อเสนอแนะ.....	134
ภาคผนวก.....	137
บรรณานุกรม	140
ประวัติการศึกษา.....	148

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
4.1 จำนวนประชากรแต่ละหมู่บ้านตามช่วงอายุ.....	59
4.2 ข้อมูลด้านอาชีพของตำบลบางเจ้าฉ่า.....	68
4.3 รายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี เปรียบเทียบระหว่างปี พ.ศ. 2543 กับ ปี พ.ศ. 2547.....	113
4.4 ข้อมูลของกลุ่มกิจกรรมของศูนย์กลางชุมชน.....	114

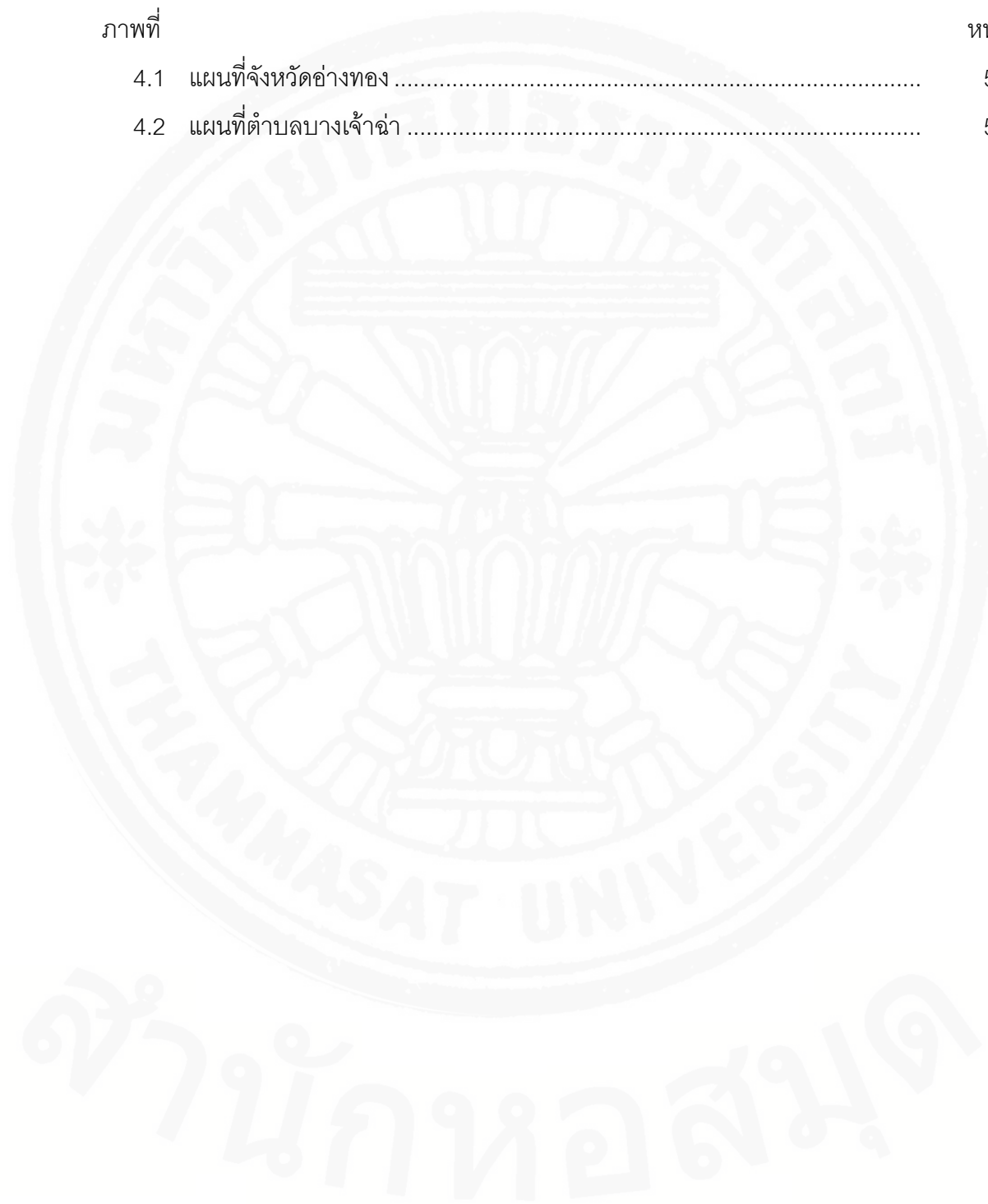
สำนักหอสมุด

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่	หน้า
4.1 กระบวนการทุนทางสังคมของชุมชนบางเจ้าฉ่าช่วงสังคมนเกษตรกรรม (พ.ศ. 2500-2514)	74
4.2 กระบวนการทุนทางสังคมของชุมชนบางเจ้าฉ่าช่วงสังคมธุรกิจชุมชน (พ.ศ. 2515-2541)	86
4.3 โครงสร้างการบริหารศูนย์กลางชุมชน	93
4.4 กระบวนการทุนทางสังคมของชุมชนบางเจ้าฉ่าช่วงการทำแผนแม่บทชุมชน ระยะที่ 1 (พ.ศ. 2542-2545)	100
4.5 กระบวนการทุนทางสังคมของชุมชนบางเจ้าฉ่าช่วงการทำแผนแม่บทชุมชน ระยะที่ 2 (พ.ศ. 2546-2550)	119

สารบัญภาพประกอบ

ภาพที่	หน้า
4.1 แผนที่จังหวัดอ่างทอง	55
4.2 แผนที่ตำบลบางเจ้าฉ่า	56

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา

เป็นระยะเวลากว่า 4 ทศวรรษที่ประเทศไทยได้นำพาตัวเองเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม โดยเชื่อว่าจะเป็นหนทางที่จะทำให้ประเทศประสบความสำเร็จรุ่งเรือง ตลอดจนเป็นการยกระดับความเป็นอยู่ของประชากรให้ดีขึ้น รวมไปถึงทำให้ความยากจนและความด้อยพัฒนาทั้งหลายได้บรรเทาลง ทิศทางการพัฒนาดังกล่าว ทำให้ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมไปอย่างมาก โดยเฉพาะในมิติด้านเศรษฐกิจที่ถูกยกให้มีบทบาทและความสำคัญเป็นอันดับแรก ในฐานะปัจจัยที่จะนำมาซึ่งโภคทรัพย์ และทุนเงินตราอันจะช่วยให้ประชาชนของประเทศมีรายได้ต่อหัวที่เพิ่มสูงขึ้น และภาครัฐมีงบประมาณในการพัฒนาประเทศที่มากขึ้น ซึ่งการให้ความสำคัญกับมิติทางด้านเศรษฐกิจนี้เอง มีความจำเป็นที่จะต้องกระตุ้นให้เกิดการใช้ทรัพยากรทั่วประเทศ ทั้งทรัพยากรธรรมชาติ สังคมและวัฒนธรรม ให้สามารถเป็นต้นทุนการผลิตในระบบเศรษฐกิจมหภาค

จากผลการพัฒนาทั้งหมดนำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้าทางด้านวัตถุ และเงินตราในมิติทางเศรษฐกิจ ประชาชนมีรายได้ต่อหัวที่สูงขึ้นมีอำนาจการซื้อและมีวิถีชีวิตที่ทันสมัย สะดวกสบาย แต่ในทางกลับกันการที่มุ่งเน้นมิติทางด้านเศรษฐกิจ และละเลยมิติทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ทำให้มีผลกระทบโดยตรงกับมิติดังกล่าวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และนำมาซึ่งปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดจากการพัฒนาที่ขาดสมดุลมากมาย จนส่งผลให้ความสามารถในการพึ่งตนเองของคนในสังคมลดน้อยลง โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทที่ชาวบ้านรู้ไม่เท่าทันการเปลี่ยนแปลง และมีวิถีชีวิตผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติรอบ ๆ ตัว ในฐานะปัจจัยที่ทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ วิฤตการณ์ดังกล่าวทวีความรุนแรงมากขึ้นเมื่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเพิ่มขึ้นในอัตราที่รวดเร็วจากกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งล้วนแต่เป็นไปในทิศทางที่สร้างอคติและความเป็นปฏิปักษ์ต่อรากฐานทางเศรษฐกิจและสังคมของเราเอง (อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์, 2544)

จากปัญหาดังกล่าวทำให้ชุมชนและนักวิชาการบางท่าน ได้มองเห็นถึงทุนทางสังคมที่เคยมีอยู่ในชุมชนไทยและเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดมีระบบการจัดการที่สมดุลและเหมาะสม มีน้อยลงหรือได้เริ่มสูญหายไปจากสังคม อันเป็นสาเหตุให้ชุมชนบางแห่งพึ่งตนเองได้น้อยลงหรือไม่สามารถดำรงความเป็นชุมชนอยู่ได้ ทำให้มีการเรียกร้องที่จะฟื้นฟูทุนทางสังคมขึ้นมาใหม่ ในฐานะ

เป็นจุดแข็งที่ทุก ๆ สังคมมีอยู่ และมีพลังที่จะช่วยยึดเหนี่ยวสังคมให้ดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่วิถีชีวิตสมัยใหม่ (Modernization) จากอิทธิพลของโลกาภิวัตน์และการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมผ่านการติดต่อสื่อสาร การเดินทางและการท่องเที่ยว

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาจึงให้ความสำคัญกับแนวทางที่จะใช้ทุนทางสังคม อันเป็นทุนเดิมที่มีอยู่แล้วในทุก ๆ สังคม และเป็นทุนที่ชาวไทยคุ้นเคยเป็นอย่างดี ในฐานะปัจจัยที่สามารถก่อให้เกิดพลังเพื่อขับเคลื่อนชุมชนให้พัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งและสามารถดำรงอยู่ได้ ตลอดจนมีพลังในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนได้

ชุมชนบางเจ้าฉ่า อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง เป็นอีกชุมชนหนึ่งที่ระบบโลกาภิวัตน์และกิจกรรมการท่องเที่ยวได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตและทิศทางในการพัฒนาของชุมชน โดยที่ชุมชนแห่งนี้ได้ถูกทำให้เป็นหมู่บ้านอุตสาหกรรมเพื่อการท่องเที่ยว โดยความคิดของผู้นำชุมชนและหน่วยราชการที่ส่งเสริมด้านธุรกิจชุมชนและหน่วยงานทางด้านการท่องเที่ยว ชุมชนบางเจ้าฉ่ามีความน่าสนใจตรงที่ เป็นชุมชนเก่าแก่กว่า 230 ปี (นับจากปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ปี พ.ศ. 2310) จากประวัติการก่อตั้งชุมชนพบว่าเดิมชุมชนเคยเป็นหมู่บ้านเกษตรกรรมชนบทที่มีการทำนาเป็นอาชีพหลัก และมีการจักสานเป็นอาชีพเสริมมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา (อมรรัตน์ทิพย์เลิศ, 2548) และเริ่มเข้าสู่ชุมชนบริการเมื่อไม่เกิน 10 ปีที่ผ่านมา จากประวัติศาสตร์การต่อสู้ที่นำภาคภูมิใจตั้งแต่อดีตในฐานะลูกหลานเจ้าฉ่าบรรพบุรุษผู้กล้าแห่งชุมชนนี้ และความทรงจำในการต่อสู้ต่อรองกับอิทธิพลภายนอกของชุมชน ทำให้ชาวบ้านสามารถระลึกถึงในความเป็นชุมชนร่วมกัน อันเป็นพลังทุนทางสังคมที่สำคัญที่ชุมชนมีอยู่ ประกอบกับการมีผู้นำที่เข้มแข็ง การรวมกลุ่มการใช้แผนชุมชนหรือแผนชีวิตชุมชนแก้ปัญหา และการประสานงานกับองค์กรภายนอกชุมชน ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาในทางที่ดีต่อชีวิตของคนในชุมชน ชาวบ้านรู้จักเรียนรู้พัฒนาทุนทางสังคมที่มีอยู่และเริ่มรู้จักที่จะพึ่งตัวเองมากขึ้น

จากปรากฏการณ์และข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาทำให้ผู้ศึกษาเกิดความสนใจ การจัดการของชุมชนบางเจ้าฉ่า ในฐานะเป็นชุมชนต้นแบบในการใช้แผนชุมชนจัดการกับปัญหา และพลิกฟื้นทุนทางสังคมที่เป็นเรื่องของภานาเอาภูมิปัญญามาในด้านการจักสานพัฒนาต่อยอดและพัฒนาเป็นธุรกิจหลายกิจกรรม และชุมชนสามารถดำรงอยู่ท่ามกลางกับการดำเนินงานแนวใหม่ที่มีการท่องเที่ยวเข้ามาอยู่ในบริบทชุมชน และปัจจัยใดที่ช่วยให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว รวมไปถึงทุนทางสังคมในด้านใดที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของชุมชนบางเจ้าฉ่า เพื่อหาคำตอบให้ชุมชนรู้เท่าทันการการเปลี่ยนแปลงและสามารถใช้พลังที่ชุมชนมีอยู่จัดการกับปัญหาต่าง ๆ ได้ รวมไปถึงให้คำตอบกับชุมชนอื่น ๆ ที่มีลักษณะเดียวกันได้ใช้

เป็นแนวทางในการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการของชุมชนบางเจ้าฉ่าตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2550
2. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนบางเจ้าฉ่าที่มีผลมาจากกิจกรรมการท่องเที่ยว
3. เพื่อศึกษาบทบาทของทุนทางสังคมที่มีต่อการดำรงอยู่ของชุมชนบางเจ้าฉ่า

ขอบเขตของการศึกษา

1. ขอบเขตของพื้นที่การศึกษา

การศึกษาคครั้งนี้ มุ่งเน้นศึกษาพื้นที่ชุมชนตำบลบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง แต่จะศึกษาเจาะลึกในพื้นที่ หมู่ที่ 8 บ้านยางทอง ที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นภาพลักษณ์หรือตัวแทนของบางเจ้าฉ่าที่นำเสนอตัวตนออกสู่ภายนอกชุมชน เป็นสถานที่สาธารณะในการทำงานด้านธุรกิจ กิจกรรมและการรวมคนในชุมชน และเป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์ไม้ไผ่และชุมชน รวมไปถึงสถาบันต่าง ๆ ที่มีความสำคัญของชุมชน อาทิ วัดยางทอง โรงเรียนวัดยางทอง องค์การบริหารส่วนตำบลบางเจ้าฉ่า สถานีอนามัย ตลอดจนถึงกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนที่ส่วนมากจะตั้งอยู่ที่หมู่บ้านแห่งนี้

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาในครั้งนี้มุ่งศึกษาถึงการดำรงอยู่ของชุมชนด้วยทุนทางสังคม ดังนั้นขอบเขตของการศึกษาจึงเริ่มตั้งแต่การศึกษาถึงประวัติและพัฒนาการในช่วงพ.ศ. 2500-2550 (หลังจากที่มีการก่อสร้างคลองชลประทาน – การทำแผนชุมชนระยะที่ 2) รวมไปถึงระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ระบบคิด วิธีการดำรงชีวิต และปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของชุมชน และเนื่องจากชุมชนที่ศึกษาเป็นชุมชนที่กิจกรรมการท่องเที่ยวเริ่มเข้ามาเป็นหนึ่งในบริบทของสังคม ทำให้การศึกษาในครั้งนี้ไม่ละเลยที่จะศึกษาผลการเปลี่ยนแปลงของ

การท่องเที่ยวที่มีต่อชุมชนควบคู่กันไป ในฐานะกิจกรรมเสริมให้การดำเนินงานด้านธุรกิจชุมชนที่มีฐานมาจากทุนทางสังคม

นิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้อง

1. การดำรงอยู่ของชุมชน หมายถึง ชุมชนสามารถดำรงอัตลักษณ์ด้านภูมิปัญญา การจักสาน และมีระบบการบริหารจัดการร่วมเพื่อแบ่งผลประโยชน์และกระจายทรัพยากรให้กับสมาชิกชุมชนอย่างยุติธรรม

2. ความเป็นชุมชน หมายถึง ความสัมพันธ์อย่างเชื่อมโยงระหว่างคนต่อคนและระบบต่าง ๆ ในชุมชน (ศาสนา ความสัมพันธ์ของคน เศรษฐกิจ การเมือง ฯลฯ) สมาชิกในชุมชนรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของร่วมกัน และสมาชิกของชุมชนต้องมีพันธะ หรือภาระหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง ในชุมชน เพื่อสร้างและดำรงชีวิตของชุมชนให้คงอยู่ในที่นี้หมายถึงความสัมพันธ์แบบสังคมนบพ ที่มีโครงสร้างสังคมที่ก่อให้เกิดความใกล้ชิดสนิทสนมของหมู่สมาชิก มีระบบคุณค่า และการแสดงออกซึ่งวิถีวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นอันเป็นเอกลักษณ์

3. พัฒนาการของชุมชน หมายถึง การดำเนินไปของชุมชนในช่วงเวลาเริ่มตั้งแต่มีการบันทึกเรื่องราวของชุมชนตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2550

4. ทุนทางสังคม หมายถึง ผลรวมของสิ่งที่ดั่งามต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคม ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ที่ตั้งบนพื้นฐานของความเอื้ออาทร ความไว้วางใจ ความช่วยเหลือเกื้อกูล มีสายใยแห่งความผูกพันและวัฒนธรรมที่ดีงาม มีพื้นฐานของระบบคิดบนหลักศีลธรรมอันดีงาม และมุ่งจัดสรรทรัพยากรให้สมาชิกในสังคมอย่างเป็นธรรมทุนทางสังคมอาจเกิดจากการสั่งสมมาจากอดีต และต่อยอด และ/หรือ รวมไปถึงสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่โดยการรวมตัวกันของคนที่มีคุณภาพ มีจิตสำนึกดี เพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม

5. ชุมชนท่องเที่ยว หมายถึง ชุมชนที่ประกอบกิจการการท่องเที่ยว โดยการนำเอาทรัพยากรท่องเที่ยวที่มีอยู่ในชุมชนทั้งด้านธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมประเพณี รวมทั้งวิถีชีวิตมาใช้ให้เป็นปัจจัยสำคัญในการจัดการท่องเที่ยว

6. ช่วงสังคมเกษตรกรรม หมายถึง ช่วงระยะเวลาที่ชุมชนบางเจ้าข้ามีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการทำการเกษตรกรรม โดยมีการทำนาข้าวเป็นอาชีพหลัก ในที่นี้หมายถึงช่วงระยะเวลาตั้งแต่ (พ.ศ. 2500-2514)

7. ช่วงสังคมธุรกิจชุมชน หมายถึง ช่วงระยะเวลาชุมชนบางเจ้าข้าใช้ภูมิปัญญาทางด้านการจักสานผลิตสินค้าที่ก่อให้เกิดรายได้เป็นอาชีพหลักของชุมชนแทนการทำนาข้าว

มีการนำเครื่องจักสานไปจำหน่ายนอกชุมชน และชุมชนมีการรวมกลุ่มจักสานขึ้นเป็นครั้งแรก ในที่นี้หมายถึงช่วงระยะเวลาตั้งแต่ (พ.ศ. 2515-2541)

8. ช่วงการทำแผนชุมชนช่วงที่ 1 หมายถึง ช่วงระยะเวลาที่ชุมชนบางเจ้าฉ่าเริ่มรู้จักการทำแผนชุมชนเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2542 และมีกระบวนการจัดทำแผนชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง รวมไปถึงการทดลองการใช้แผนชุมชนเป็นระยะเวลา 3 ปี ในที่นี้หมายถึงช่วงระยะเวลาตั้งแต่ (พ.ศ. 2542-2545)

9. ช่วงการทำแผนชุมชนช่วงที่ 2 หมายถึง แผนต่อเนื่องจากแผนชุมชนในระยะแรกที่มีการรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการทำแผนชุมชนในครั้งที่ 1 ขยายกิจกรรมโดยผ่านการบริหารจัดการร่วมในรูปแบบของ คณะกรรมการศูนย์กลางชุมชน ในที่นี้หมายถึงช่วงระยะเวลาตั้งแต่ (พ.ศ. 2546-2550)

ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา

1. ทราบถึงลักษณะความเป็นมาของชุมชน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน ในช่วงที่ชุมชนมีการทำเกษตรกรรม การทำธุรกิจการจักสาน การทำแผนแม่บทชุมชน ตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2550 เพื่อสะท้อนให้เห็นพัฒนาการชุมชนบางเจ้าฉ่า

2. ทราบถึงลักษณะของการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ แต่ละช่วงเวลาของชุมชน และบทบาทของทุนทางสังคมในฐานะปัจจัยที่มีผลต่อการที่ชุมชนบางเจ้าฉ่าสามารถดำรงอัตลักษณ์ความเป็นชุมชนจักสานเอาไว้ได้

3. ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่มีผลมาจากกิจกรรมการท่องเที่ยว ทั้งในส่วนของผลในด้านบวกในเชิงประโยชน์ และผลกระทบด้านลบที่เกิดขึ้นกับชุมชนต้องกับ รวมไปถึงทัศนคติของคนในชุมชนที่มีต่อกิจกรรมการท่องเที่ยว เพื่อหาแนวทางการจัดการท่องเที่ยวในรูปแบบที่ชุมชนต้องการ มีผลกระทบต่อชุมชนน้อยที่สุด และชุมชนได้ผลประโยชน์มากที่สุด

4. ผลการศึกษาอาจเป็นประโยชน์แก่ชุมชน หน่วยงานต่าง ๆ สามารถนำไปปรับใช้ในการบริหารจัดการชุมชน โดยการตระหนักถึงการให้ความสำคัญของการใช้ทุนทางสังคมอันเป็นปัจจัยภายในที่สำคัญที่ช่วยให้ชุมชนเข้มแข็ง

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาต้องการจะหาคำตอบว่าการดำรงอยู่ของชุมชนด้วยทุนทางสังคมของชุมชนไปในลักษณะใด และแนวทางการพัฒนาแนวใหม่ที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเข้ามาอยู่ในบริบทของชุมชนจะทำให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร เพื่อตอบคำถามดังกล่าว ผู้ศึกษาจึงได้อาศัย แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางและฐานความรู้ในการศึกษาวิเคราะห์ และสร้างกรอบในการศึกษาเพื่อให้เข้าใจ พัฒนาการของชุมชนและทุนทางสังคมในช่วงเวลาต่าง ๆ ดังนี้

1. แนวคิดทุนทางสังคม
2. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน
3. แนวคิดเกี่ยวกับแผนแม่บทชุมชน
4. แนวคิดผลกระทบของการท่องเที่ยว
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.

1. แนวคิดทุนทางสังคม

ที่มา ความหมาย และลักษณะของทุนทางสังคม

นักปรัชญาทางสังคม Albert O. Hirschman ได้เปรียบเทียบทุนทางสังคมว่าเป็นเสมือนทรัพยากรทางสังคม ที่ใช้ไม่มีวันหมด อย่างไรก็ตาม ทรัพยากรประเภทนี้จะไม่มียุทธศาสตร์อะไรเลย ถ้าไม่ถูกนำมาใช้ ซึ่งต่างไปจากทุนทางกายภาพ (Physical Capital) และทุนอื่น ๆ ที่ทั่วไปที่เคยมีมา (Conventional Capital) เพราะทุนเหล่านี้จะหมดไปเมื่อถูกนำมาใช้ ส่วนคำว่าทุนทางสังคมได้ปรากฏขึ้นครั้งแรกในการอธิบายของ Hanifan (1920) ในหนังสือ rural school community centers ซึ่งได้อธิบายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวันของคน อาทิ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการสร้างภาพลักษณ์ที่ดี (good will) การสร้างมิตรภาพ (fellowship) ความเห็นอกเห็นใจ (sympathy) และการติดต่อสัมพันธ์กันทางสังคมระหว่างบุคคลหรือครอบครัวที่ทำให้เกิดหน่วยสังคมขึ้นมา ต่อมาคำว่า “ทุนทางสังคม” ได้แพร่หลายมากขึ้น หลังจากมีการถกเถียงเกี่ยวกับเรื่องประชาสังคม (Civil Society) จากแนวคิดของนักรัฐศาสตร์ ชื่อ Putnam และ

นักวิชาการคนอื่นที่ต้องการอธิบายถึงการนำเอาวิถีชีวิตที่เหมาะสมของสังคมกลับคืนมา และธนาคารโลก (World Bank) ได้มีการนำคำว่า ทูทางสังคม ไปใช้อย่างกว้างขวางในด้านเศรษฐกิจและการพัฒนาสังคม รวมทั้งการจัดการที่เป็นแนวทางการพัฒนาองค์กร (วรวิณี โรมรัตนพันธ์, 2548)

ทูทางสังคมในประเทศไทย

มีการศึกษาของนักวิชาการทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวต่างชาติ ถึงโครงสร้างของสังคมไทยในแง่มุมต่าง ๆ และได้สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์บางประการของประชาชนในชุมชนไทย ซึ่งเป็นเรื่องที่ใกล้เคียงกับความหมายของคำว่าทูทางสังคม ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับหลักการและวิถีชีวิต โดยเฉพาะนักวิชาการในสำนักคิด วัฒนธรรมชุมชน ที่สนับสนุนให้คนท้องถิ่นศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชนตนเอง อันเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์และการร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในชุมชน ถึงแม้ว่าแนวคิดดังกล่าวจะไม่ได้กล่าวถึงคำว่าทูทางสังคมโดยตรง แต่แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนดังกล่าวก็สะท้อนให้เห็นปรากฏการณ์ทูทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมปรากฏการณ์ชัดเจนขึ้น โดยชี้ให้เห็นถึงระบบคิดที่อยู่ในรูปของคุณค่า วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน หรือผนวกเอาแนวคิดและหลักการทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเน้นการยกระดับจิตใจเข้าไปใช้ โดยระบบคิดดังกล่าวได้ส่งผลถึงความสัมพันธ์ของสมาชิกในรูปแบบของความร่วมมือระหว่างกัน ในการแก้ไขปัญหา ซึ่งส่งผลในทางปฏิบัติและผลลัพธ์ที่ออกมาในลักษณะของความเข้มแข็งของชุมชน ในรูปของการรวมกลุ่มและเกิดเป็นเครือข่ายของชุมชน

ส่วนแนวคิดทูทางสังคม และคำว่าทูทางสังคมในประเทศไทย เพิ่งเริ่มปรากฏขึ้นในปี 2540 ภายหลังจากที่ได้มีการจัดตั้งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (SIF) โครงการของกองทุนเพื่อสังคมดังกล่าว ได้พยายามและทำให้สังคมไทยหันกลับไปมองคุณค่าที่เคยมีอยู่ที่เป็นทุนเดิม แต่อาจมองข้ามไป รวมทั้งสิ่งที่มีอยู่ในตัวบุคคล เช่น ความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร การช่วยเหลือเกื้อกูล รวมไปถึงสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพชน เช่น ภูมิปัญญา ประเพณี ความเชื่อ และวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน รวมทั้งสิ่งที่ป็นศักยภาพในการพัฒนาของชุมชน เช่น ผู้นำ กลุ่ม องค์กร ประชาชน เครือข่าย เป็นต้น ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวได้เกิดการฟื้นฟูทูทางสังคมที่มีอยู่และเริ่มสูญหายให้มีการนำกลับมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาในระดับชุมชน และหลังจากนั้น คำว่าทูทางสังคมในประเทศไทย ก็ได้ถูกนำมาใช้อย่างต่อเนื่อง

จึงอาจกล่าวได้ว่า ความเป็นมาของคำว่าทุนทางสังคม ที่เป็นทางการอาจจะเพิ่งเกิดขึ้นในประเทศไทยเมื่อไม่นาน แต่ถ้าจะพิจารณาถึงปรากฏการณ์ที่แสดงถึงความช่วยเหลือเกื้อกูลกันของผู้คนในสังคมไทย ความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้ออาทรกันหรือความมีน้ำใจต่อกัน จะพบถึงสิ่งที่เราเรียกว่า ทุนทางสังคม ได้มีปรากฏขึ้นในสังคมไทยมาช้านานแล้ว ซึ่งอาจจะต้องศึกษาผ่านวิถีชีวิตและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของสังคมไทย อย่างไรก็ตามหากจะพิจารณาจากผลงานของวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับ เรื่องทุนทางสังคมในประเทศไทย จะเห็นได้ว่ามีวิวัฒนาการมาจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา หรือแม้กระทั่งแนวพระราชดำริเรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่ประเทศไทยประสบกับวิกฤตทางเศรษฐกิจ และมีโครงการกองทุนเพื่อสังคม (SIF) เกิดขึ้นในสังคมไทย คำว่า ทุนทางสังคมก็ได้ถูกนำมาใช้อย่างกว้างขวาง โดยมีความหมายที่ครอบคลุมในบริบทหลากหลาย เช่น เรื่องของวัฒนธรรม ได้แก่ เรื่องของภูมิปัญญา ประเพณี ความเชื่อ หรือเรื่องของความเป็นชุมชน ได้แก่ ความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมทั้งในเรื่องขององค์การภาคประชาชน ผู้นำ เครือข่าย เป็นต้น ซึ่งโดยภาพรวมจะเห็นได้ว่าการศึกษาสังคมไทยของนักวิชาการไทยและต่างชาติ สะท้อนให้เห็นภาพของทุนทางสังคมไทยที่เคยมีในอดีตอย่างชัดเจน รวมทั้งการชี้ให้เห็นถึงระบบคิดในสังคมไทย ที่เกี่ยวกับคุณธรรมของชุมชน ซึ่งส่วนหนึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ค่านิยม ประเพณีอันดีงามที่สืบทอดมาจากบรรพชน รวมทั้งระบบอุปถัมภ์ที่มีค่านิยมไม่เป็นทางการ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ได้ส่งผลถึงรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และส่งผลถึงความไว้น้ำใจเชื่อใจกัน ความเอื้ออาทรระหว่างกัน ความเป็นกลุ่มเป็นก้อนและความเป็นเครือข่ายระหว่างกันของคนในสังคมไทย ซึ่งมีผลต่อสภาพความเพียงพอหรือความพออยู่พอกินของคนในชุมชน ความสามารถพึ่งพาอาศัยและการพึ่งพาตนเองของชุมชนไทย (วรวิมล โธมัส, 2548)

ความหมายและมุมมองทุนทางสังคมของนักวิชาการไทย

อมรา พงศาพิชญ์ (2543) กล่าวถึง ทุนทางสังคมใน ทุนทางสังคมในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในสังคมไทย ว่า คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบและแนวตั้ง ระหว่างบุคคล สถาบัน และ/หรือองค์กรต่าง ๆ ทั้งในรูปของปัจเจก กลุ่มและเครือข่าย ทั้งนี้ค่านิยมบรรทัดฐานที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีการผลิตในระดับครอบครัว ชุมชน และประชาสังคม นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึง ทุนทางสังคมโดยเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ในระดับอุปถัมภ์ ที่มีค่านิยมในการตอบแทน

บุญคุณ ที่มีค่านิยมในการตอบแทนบุญคุณ ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกัน และกล่าวถึงการนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมไปขยายใช้กับงานพัฒนาในปัจจุบัน

อานันท์ กาญจนพันธ์ ได้พูดถึงทุนทางสังคม เมื่อครั้งประชุมทางวิชาการในหัวข้อ ชุมชนไทยท่ามกลางกระแสเปลี่ยนแปลง ในวันที่ 30-31 พฤษภาคม 2543 ซึ่งจัดโดยสำนักงาน สันนิษฐานการวิจัยโดยให้ความเห็นว่า ทุนทางสังคม มี 3 ส่วนคือ ระบบความรู้ กฎเกณฑ์ และ องค์การที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ โดยที่ทุนทางสังคมเป็นวิถีคิด และระบบความรู้ที่ไม่ได้ มองในเชิงเดียว แต่เป็นวิถีคิดเชิงซ้อนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร รวมถึงต้องมีกฎเกณฑ์ เกี่ยวกับการใช้ความรู้ นั้น ซึ่งอาจจะเป็นเรื่องของ จารีต กฎหมาย หรือกฎทางสังคม เพื่อให้ กฎเกณฑ์ที่มีเหล่านั้นสร้างความชอบธรรม เพื่อควบคุมและจัดการความสัมพันธ์ พร้อมกันนั้นก็ ต้องมีองค์การที่เข้ามาทำหน้าที่จัดการในเรื่องการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ

นอกจากนั้น อานันท์ ยังกล่าวถึงทุนทางสังคมที่เป็นเสมือนทุนทางสังคมเดิมของ สังคมไทย ซึ่งเป็นจุดเชื่อมต่อดีในการนำไปประยุกต์ใช้ความหมายของเรื่องต่าง ๆ คือมิติทาง วัฒนธรรม โดยมิติทางวัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งที่ชุมชน พยายามจะรื้อฟื้นขึ้นมา เพราะมีนัยสำคัญทาง สังคม เพื่อประโยชน์ของชุมชนไม่ว่าจะเป็นในแง่ของการปลูกจิตสำนึก หรือการรักษาสำนึกของ ชุมชนและเครือข่ายของชุมชนที่ต้องสัมพันธ์กันในการดำรงชีวิต และมักเกี่ยวข้องกับฐานทรัพยากร ที่ชุมชนต้องอิงอาศัย โดยจะเห็นได้จากมิติของความสัมพันธ์ผ่านงานบุญ ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งเตือนให้รู้ว่า ชีวิตเราที่อยู่มาได้ก็เพราะสำนึกในคุณค่าของทรัพยากรและร่วมกันรักษา อีกทั้งยังมีความหมายในแง่ที่เป็นการยืนยันในคุณค่าหรือกฎเกณฑ์ทางสังคมบางอย่าง (อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์, 2544)

อเนก นาคะบุตร (อ้างถึงใน สุจินดา สุขกำเนิด, 2542) ได้กล่าวถึง ทุนทางสังคมใน ลักษณะของความเข้มแข็งของชุมชน และมีใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในประเทศไทย หากแต่เป็นคุณค่า เดิมที่สังคมไทยมีอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นกรณีมีน้ำใจต่อกัน การแบ่งปันซึ่งกันและกัน ความเอื้ออาทร ที่มีต่อกัน การเกาะเกี่ยวกันทางสังคม การรวมกลุ่มเป็นองค์กร หรือการจัดตั้งเป็นเครือข่ายต่าง ๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรผสมผสาน เครือข่ายโรงสี เป็นต้น ทุนทางสังคมนี้คือพลังสำคัญที่ จะขับเคลื่อนชุมชนต่าง ๆ ให้มีความสามารถในการเพิ่มมูลค่า และทุนทางสังคมให้กับชุมชน ตนเองมากขึ้น มีความสามารถในการจัดการกับปัญหาและท้ายที่สุดสามารถพึ่งตนเองได้ในระยะ ยาว

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (อ้างถึงใน วรวิมล โอมรัตนพันธ์, 2548) อธิบายว่า ทุนทาง สังคมเป็นนามธรรม หมายถึง ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ความสามัคคี รวมพลัง การมีองค์กร มีหน่วยที่จะจัดการ จัดระบบต่าง ๆ ในชุมชน มีศิลปวัฒนธรรม มีจุดรวมใจ มีศีลธรรม มีความ

สมัครสมานรักใคร่กลมเกลียวกัน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เรียกว่า เป็นทุนทางสังคม ซึ่งจะเป็นพื้นฐานในท้องถิ่นและชุมชนให้มีการพัฒนาที่เข้มแข็งและยั่งยืน

ประเวศ วะสี (อ้างถึงใน วรวิศมิ โอมรัตน์พันธ์, 2548) มองว่า ทุนทางสังคมเป็นพลังทางสังคมในการแก้ปัญหาวิกฤติของสังคมได้ โดยให้ความหมายทุนทางสังคมว่า “การที่คนมารวมกัน เอาความดีมารวมกัน เอาความรู้มารวมกัน เพื่อแก้ไขปัญหาของสังคม”

เมื่อพิจารณาทุนทางสังคมจากมุมมองของนักวิชาการไทยและต่างประเทศ พบว่าทุนทางสังคมเป็นเรื่องที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติในแต่ละสังคม เป็นเรื่องของระบบคิดและค่านิยมที่ดีของคนในสังคม ที่จะส่งผลถึงวิถีปฏิบัติในหมู่ประชาชน ที่จะสร้างประโยชน์ร่วมกันในด้านต่าง ๆ แม้ว่าทุนทางสังคมอาจจะมีมิติและมุมมองที่หลากหลายตามสำนักคิดและนักวิชาการที่มีทัศนะต่างกันออกไป อาทิ ทุนทางสังคมที่อยู่ในฐานะแห่งพลัง แห่งปัญญาหรือความรู้ ทุนทางสังคมในลักษณะที่เป็นเรื่องของนามธรรม ที่รวมเอาเรื่องของความเชื่อความศรัทธา ความสามัคคีและการรวมจิตใจ ความมีศีลธรรมอันดี หรือในมิติที่เป็นกระบวนการทางสังคมที่แสดงออกมาในเรื่องของระบบคิด ค่านิยม ความไว้วางใจกัน การต่างตอบแทนกัน และ/หรือ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนในการจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงบวกต่อกัน รวมไปถึงการมีองค์กรที่รวมคน รวมความรู้ รวมความดี ในการจัดการกับระบบต่าง ๆ และทรัพยากรของชุมชน แต่ผลลัพธ์ของสิ่งที่เรียกว่า ทุนทางสังคม ถูกนำเสนอในมุมมองที่คล้ายกัน คือ ประสิทธิภาพในการดำเนินกิจกรรม ความมั่งคั่ง ความก้าวหน้า การพัฒนาที่เข้มแข็งและยั่งยืน และการที่ทุกคนในสังคมได้รับผลประโยชน์สูงสุดร่วมกัน

สำหรับประเทศไทยเองทุนทางสังคม ถือเป็นคุณค่าดั้งเดิมที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย และถูกนำมาใช้ในมิติที่หลากหลาย ทั้งในมิติที่เป็นรูปธรรมเข้าใจง่าย อันได้แก่ เรื่องทรัพยากรธรรมชาติ รวมไปถึงองค์กรหรือสถาบันที่เข้ามาทำหน้าที่จัดการระบบ และมิติที่เป็นนามธรรม เช่น เรื่องของวัฒนธรรม ศีลธรรมความดี ความรู้และปัญญา จิตใจและความศรัทธา นอกจากนั้นทุนทางสังคมอาจจะสามารถมองในมิติของระบบคิด วิถีปฏิบัติ และผลลัพธ์ที่แสดงออกมาในรูปของการมีคุณภาพชีวิตที่ดี ความเข้มแข็งของเครือข่ายและชุมชน

รูปแบบของทุนทางสังคมในสังคมไทย

เอนก นาคะบุตร (2545) ได้ศึกษาถึงทุนทางสังคมในประเทศไทยและได้สรุปไว้ว่าทุนทางสังคมมี 5 รูปแบบ ได้แก่

ทุนในรูปแบบแรก คือ จิตวิญญาณ ระบบคุณค่า สำนักท้องถิ่น ความภาคภูมิใจในที่มีต่อถิ่นฐานบ้านเกิด รวมเรียกว่า Spirit Capital สิ่งนี้ในสังคมไทยมีมาตลอดในความรู้สึกของคน รักบ้านรักเมือง และพร้อมที่จะลุกขึ้นมา เสียสละ ช่วยกันทำบ้านเมืองที่เขารัก เขาผูกพันเป็นที่เกิด เป็นทั้งถิ่นที่อยู่ของบรรพบุรุษ และเป็นทั้งความหวังของลูกหลานที่จะดูแลสืบต่อ Spirit เหล่านี้ เป็นสิ่งที่สังคมไทยมีปรากฏอยู่อย่างชัดเจน ทั้งที่เป็นเรื่องคุณค่า พิธีกรรม ความภาคภูมิใจที่อยู่ในจิตใจของคนในแต่ละเมือง

ทุนรูปแบบที่สอง คือ ทุนทางภูมิปัญญา กล่าวคือ ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจ แม้ว่าประเทศจะสูญเสียเงินทองและมีหนี้สินเพิ่มขึ้น ประชาชนตกงาน แต่เราก็จะพบว่าสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่สามารถนำเอากลับมาใช้ใหม่ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงชี้ทิศทางที่จะกลับมาใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งได้ปรับตัวเป็นมรดกตกทอดมากับแผ่นดิน โดยหันกลับมาหา “ระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง” ทั้งในด้านการใช้ชีวิต การประกอบอาชีพ การจัดการทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ ชุมชนกับชุมชนอื่นข้างเคียง

ทุนรูปแบบที่สาม คือ ทรัพยากรมนุษย์/ทรัพยากรบุคคล เป็นทุนที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ ความรักเพื่อน ความรักศักดิ์ศรีของคนไทย เราพบว่าผู้นำทางความคิด ทั้งในชนบทและเมืองทั้งที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้นำอาวุโส ผู้นำทางการเกษตร ผู้นำสตรี เยาวชน เหล่านี้เป็นสินทรัพย์ที่ไม่มีวันหมดสิ้น ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความสามารถระดับหนึ่ง และมีความพร้อมที่จะปรับตัวเข้าสู่ความร่วมมือระหว่างองค์กรเครือข่ายกับเครือข่าย เช่น มีอาสาสมัครเข้ามาทำงานช่วยเหลือ แบ่งปัน ขยายเครือข่าย ขยายบทเรียน ทรัพยากรบุคคลเหล่านี้มีอยู่หลากหลายมากมาย และเป็นผู้นำทั้ง 3 รุ่น ได้แก่ ผู้นำอาวุโส ผู้นำรุ่นกลางที่มีการศึกษา เคยผ่านการทำงานในภาคเมือง และกลับบ้าน และผู้นำรุ่นใหม่ ที่ผ่านระบบโรงงาน ผ่านความทันสมัยในภาคเมือง คน 3 รุ่น กำลังทำงานร่วมกันอยู่ในสังคมฐานล่าง ยิ่งกว่านั้น เราก็มีทรัพยากรบุคคลที่อยู่ในภาคประชาสังคม ซึ่งหมายถึง ชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่ อยู่ในภาคราชการ ภาคธุรกิจ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคสื่อมวลชน คนเหล่านี้เป็นรอยเชื่อมต่อความสลับซับซ้อนของเมืองหลวงและของโลกกับท้องถิ่น คนเหล่านี้เป็นผู้เชื่อมวัฒนธรรมทั้งสองเข้าด้วยกัน

ทุนในรูปแบบที่สี่ ที่ท้องถิ่นไทยและภาคประชาสังคมนำกลับมาใช้อย่างเต็มที่ และสามารถพุงตัวอยู่ได้ในสถานการณ์ที่ปั่นป่วน ก็คือ “ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ” แม้จะมีความเสื่อมโทรมและวิกฤติในตัวเองอยู่ไม่น้อย ดังจะพบว่ามีสภาพป่าและพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมและลดน้อยลง ภาวะแห้งแล้ง และน้ำท่วมปรากฏอยู่ในทุกจังหวัด อย่างไรก็ตาม ขณะนี้ทรัพยากรจำนวนหนึ่งได้ถูกกลับมาเป็นปัจจัยสำคัญในการฟื้นฟู การอนุรักษ์ และยังใช้ประโยชน์ทาง

ทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นทุนทางสังคมในการสร้างฐานอาชีพ ฐานเศรษฐกิจ ฐานการมีชีวิตรอยู่รอดของชุมชน โดยเฉพาะในชุมชนชนบทในช่วงหลังวิกฤติเศรษฐกิจพอสมควร

ทุนในรูปแบบสุดท้าย ในทุกสังคมชนบท จะมีการจัดการกองทุนสาธารณะของชุมชนที่เรียกว่า Social Fund อยู่ตลอดมา ไม่ว่าจะเป็นกองทุนฌาปนกิจ ธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารควาย เป็นต้น การจัดการทุนทางเศรษฐกิจที่เป็นทั้งปัจจัยการผลิตและปัจจัยการดำรงชีวิตนี้มีอยู่ในทุกชุมชน

กรอบความคิดของกระบวนการทุนทางสังคม

การศึกษากระบวนการทุนทางสังคม จะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1) ส่วนที่เป็นกระบวนการ และ 2) ส่วนที่เป็นสภาพแวดล้อมของกระบวนการ

1. ส่วนที่เป็นกระบวนการทุนทางสังคม จะประกอบไปด้วย 3 ส่วน อันได้แก่

1.1 ส่วนที่เป็นระบบคิด จะเป็นส่วนที่มีความเป็นนามธรรมสูง ระบบคิดดังกล่าวจะมีทั้งส่วนที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม อันได้แก่ ความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ที่ปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนได้สืบทอดมาจากบรรพชนในอดีต นอกจากนั้น ระบบคิดอีกส่วนหนึ่งอาจจะมาจากสิ่งที่ได้เรียนรู้ในปัจจุบัน ซึ่งก็รวมทั้งความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม หรือธรรมเนียมปฏิบัติแบบใหม่ สำหรับสาระหลักที่อยู่ในระบบคิดดังกล่าว ได้แก่ ระบบคิดที่เกิดจากค่านิยมที่มีการเอื้ออาทรต่อกัน มีการต่างตอบแทนกัน มีความไว้วางใจระหว่างกัน และมีความสามัคคี ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น

1.2 ส่วนที่เป็นวิธีปฏิบัติ จะเป็นส่วนที่มีความสัมพันธ์กับส่วนที่เป็นระบบคิด นั้นหมายความว่า เมื่อปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนมีระบบคิดเกี่ยวกับค่านิยมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ระบบคิดดังกล่าวก็จะส่งผลให้สมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความเอื้ออาทร และมีความร่วมมือกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น

1.3 ส่วนที่เป็นผลลัพธ์ จะเป็นส่วนที่เกิดจากผลของการที่สมาชิกมีระบบคิดและวิธีการปฏิบัติอย่างไร ซึ่งผลลัพธ์ดังกล่าวอาจจะอยู่ในรูปของทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม หรือเป็นทุนในรูปแบบต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม อาทิ ทุนที่เป็นตัวเงิน (ทุนในรูปของกองทุนชุมชน) ทุนมนุษย์ (แรงงานที่มีการลงแขกเอางแรงช่วยเหลือกัน) ทุนทรัพยากรธรรมชาติ (มีป่าไม้ที่เป็นป่าของชุมชน) ทุนภูมิปัญญา (มีความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน) โดยที่ทรัพยากรหรือทุนต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นของชุมชน หรือเป็นของสาธารณะที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงและมาใช้ประโยชน์ได้

2. ส่วนที่เป็นสภาพแวดล้อมของกระบวนการ อันได้แก่ ปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ที่เป็นทั้งรูปธรรม (เงินทุนจากภายนอก เครื่องมือที่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก บุคลากร หรือนักวิชาการจากภายนอก) และนามธรรม (ความช่วยเหลือทางวิชาการจากภายนอก ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ต่าง ๆ จากภายนอก) รวมทั้งผลที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อระบบคิด และวิธีปฏิบัติภายในกลุ่ม องค์กร สถาบัน และชุมชน (วรวิมล โสมรัตนพันธ์, 2548)

ความเชื่อพื้นฐานและประโยชน์ของทุนทางสังคม

การศึกษาทุนทางสังคมให้เข้าใจอย่างท่องแท้ นั้น อาจมีความจำเป็นที่จะต้องมีความเข้าใจ ความเชื่อพื้นฐานบางประการเกี่ยวกับทุนทางสังคม เพราะการเข้าใจในเรื่องดังกล่าว อาจมีส่วนช่วยให้สามารถเข้าใจรูปแบบของสังคมในอนาคตได้ เนื่องจากทุนทางสังคมมีความเกี่ยวข้องกับสังคมทุกระดับ และเป็นสิ่งที่มิได้อยู่แล้วโดยธรรมชาติ ดังนั้น การทำความเข้าใจในหลักการ เป้าหมายและกระบวนการของทุนทางสังคม น่าจะมีส่วนช่วยให้การรักษาหรือพัฒนาเพิ่มเติมทุนทางสังคม เพื่อให้เกิดพลังในการแก้ไขปัญหาให้แก่สังคม ก็น่าจะเป็นไปได้สูง

โดยหลักการพื้นฐานทุนทางสังคมช่วยให้เกิดเครือข่ายทางสังคมขึ้น การเข้าใจถึงประโยชน์ที่เกิดจากทุนทางสังคม จึงน่าจะช่วยให้ผู้เกี่ยวข้องสามารถประยุกต์ใช้ทุนทางสังคมเพื่อประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ได้ดียิ่งขึ้น ทำให้งานมีประสิทธิภาพรวดเร็วมากขึ้น และลดต้นทุนลง ช่วยให้เกิดจารีตประเพณีที่ดีที่ช่วยให้ชุมชนมีพลังและเข้มแข็ง สามารถแก้ไขปัญหาได้ง่ายขึ้น เกี่ยวกับความเชื่อพื้นฐานของทุนทางสังคมนั้น มีการศึกษาซึ่งได้ระบุไว้ดังนี้

1. ทุนทางสังคม เป็นเสมือนกระบวนการที่มีความเป็นพลวัตของการสร้างรูปแบบทางสังคม หมายความว่า รูปแบบทางสังคมจะเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับกระบวนการของทุนทางสังคม
2. กระบวนการของทุนทางสังคม สามารถเกิดขึ้นได้ในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นระดับปัจเจก ครอบครัว เครือญาติ กลุ่ม องค์กร สถาบัน ชุมชน และเครือข่าย
3. กระบวนการของทุนทางสังคม มักจะได้รับอิทธิพลจากปัจจัยภายนอก อาทิ ปัจจัยด้านการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ข้อมูลข่าวสาร และเทคโนโลยีอยู่เสมอ ไม่มากก็น้อย
4. กระบวนการของทุนทางสังคม สามารถเริ่มต้นได้ในหลายรูปแบบ อาทิ การเริ่มต้นกระบวนการด้วยอิทธิพลของวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม และความเชื่อดั้งเดิม หรืออาจจะเริ่มต้นด้วยการได้เรียนรู้จากสิ่งใหม่

5. จุดเริ่มต้นของกระบวนการทุนทางสังคมจะเริ่มจากการปรับเปลี่ยนระบบคิด และวิธีปฏิบัติของปัจเจก สมาชิกกลุ่ม/องค์กร/สถาบัน และชุมชน ระบบคิด และวิธีปฏิบัติที่สอดคล้องกับศีลธรรมเท่านั้น จึงจะถือว่าเป็นกระบวนการของทุนทางสังคม

6. เป้าหมายสุดท้ายของกระบวนการของทุนทางสังคมจะมุ่งสู่การจัดสรรและกระจายทรัพยากรให้แก่สมาชิกในชุมชนอย่างทั่วถึง และเป็นธรรมกระบวนการของทุนทางสังคมจะมุ่งสร้างเสริมทรัพยากร/ทุนให้แก่ชุมชนและสังคม และมีความมุ่งหวังว่า ทรัพยากรและทุนที่เป็นของชุมชนและสังคมเหล่านี้ จะช่วยให้ชุมชนและสังคมเกิดพลังที่ขับเคลื่อนงานต่าง ๆ หรือช่วยในการแก้ไขปัญหาที่มีอยู่ในชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ

ส่วนประโยชน์และความสำคัญของทุนทางสังคมปรากฏในผลการศึกษาทั้งในและต่างประเทศ ดังเช่น

Putnam (2000) กล่าวถึงประโยชน์ของทุนทางสังคมในรูปของเครือข่ายที่เกิดจากความเห็นพ้องต้องกันของประชาชนว่า มีอยู่หลายประการ อาทิ

1. ทำให้เพิ่มศักยภาพในการทำงาน และช่วยลดต้นทุนในการทำงานได้มากกว่าที่จะปลีกตัวไปทำแบบปัจเจกชน
2. ทำให้เกิดจารีตประเพณีเกี่ยวกับการพึ่งพาอาศัยกัน หรือการต่างตอบแทน (reciprocity) ซึ่งทำให้องค์กรชุมชนแข็งแกร่งและมีพลังมากขึ้น ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับกระบวนการรักษาชื่อเสียง และการยอมรับจารีตประเพณีของชุมชนทั้งนั้น ๆ ด้วยว่ามีมากน้อยเพียงใด
3. เกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่าย ทำให้การติดต่อและระบบข้อมูลข่าวสารมีความสะดวกรวดเร็ว
4. มีการนำความสำเร็จร่วมกันในอดีต มาใช้ให้เป็นประโยชน์เพื่อสร้างความร่วมมือในอนาคต

Putnam มองว่า การทำงานร่วมกันในชุมชนเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากสิ่ง queo ให้เกิดทุนทางสังคมยังคงมีอยู่ในชุมชน (stock of social capital) อาจจะสามารถกล่าวได้ว่า ในอีกแง่มุมหนึ่งนั้น ทุนทางสังคมจะทำให้ชุมชนมีพลังเพียงพอที่จะทำในเรื่องต่าง ๆ ได้มากยิ่งขึ้น โดย Putnam ได้อธิบายว่าทุนทางสังคมมีความสำคัญอย่างน้อยอีก 2 ประการ คือ

ประการแรก ทุนทางสังคมทำให้คนสามารถแก้ปัญหาได้ง่ายขึ้น ผู้คนอาจจะดีขึ้นถ้าพวกเขามีความร่วมมือกัน และมีการแบ่งปันกัน

ประการที่สอง ทุนทางสังคมช่วยหล่อลื่นกลไกการทำงานในชุมชน ทำให้ชุมชนอยู่กันอย่างสันติและมีความสงบมากขึ้น ทั้งนี้ เมื่อคนในชุมชนมีความรู้สึกไว้วางใจกัน ก็จะทำให้เกิดการ

ปฏิสัมพันธ์ที่มีการทำเป็นกิจวัตรประจำวันของประชาชน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางสังคมที่ประชาชนไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ

นอกจากนี้ Putnam ยังกล่าวว่า ความเป็นเครือข่ายช่วยสร้างทุนทางสังคมที่เอื้อต่อการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน แต่การติดต่อสื่อสารดังกล่าว ก็ไม่ใช่เป้าหมายสุดท้าย เพราะการสื่อสารที่ดีต้องมีข้อมูลที่ดีด้วย ทุนทางสังคมช่วยสร้างกระบวนการที่เกี่ยวกับด้านจิตใจและชีวิต (psychological and biological) เป็นทางเลือกใหม่ที่จะปรับปรุงและพัฒนาชีวิตส่วนบุคคล อย่างไรก็ตามการติดต่อสื่อสารกับผู้อื่น จะทำให้ตัวผู้ติดต่อเองเกิดความตระหนักในเรื่องที่เกี่ยวกับผู้อื่นมากขึ้น คนที่ทำงานและไว้วางใจในการติดต่อกับคนอื่น (เช่น สมาชิกในครอบครัว และเพื่อนร่วมชมรม) จะช่วยให้เขาผู้นั้นเกิดการพัฒนาและเกิดความรู้สึกที่อยากจะทำคุณประโยชน์ที่ดีของสังคมนั้นเอาไว้ ซึ่งก็รวมทั้งการเกิดความรู้สึกเวทนามกับผู้อื่นด้วยโอกาสคนอื่น ๆ ในสังคมนั้นด้วย ในทางตรงกันข้าม เมื่อคนขาดการติดต่อกับผู้อื่น เขาจะไม่สามารถตรวจสอบความเป็นจริงของตัวเองได้

ส่วน Fukuyama (1995) กล่าวว่า ทุนทางสังคมถือเป็นค่านิยมอย่างหนึ่งที่มีอยู่ในหมู่ประชาชน (civic values) ซึ่งถือเป็นกลไกที่ทำให้วิถีชีวิตของประชาชนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเศรษฐกิจสังคม สามารถดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพหลายอย่าง อาทิ ในระดับกว้าง ถ้าพลเมืองในสังคมมีความน่าเชื่อถือ (citizen trust exist) จะสามารถช่วยลดต้นทุนในการดำเนินงานในวงการธุรกิจลงได้มาก (transaction costs in the market economy) ช่วยให้อัตราต้นทุนที่ต้องทำด้วยการบังคับและควบคุมลดความยุ่งยากลง (the deadweight burdens of enforcing and policing agreements) รวมทั้งช่วยในการยับยั้งการฉ้อโกงและการโจรกรรม ที่ไม่เอื้อต่อเศรษฐกิจให้ลดลง (holds down the diseconomies of fraud and theft) ดังนั้น จึงมีการกล่าวขวัญถึงทุนทางสังคมในส่วนของเอื้อประโยชน์ต่อทางเศรษฐกิจมากขึ้น โดยเฉพาะประเด็นของความสัมพันธ์กันทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจกันและส่งผลให้เกิดความสะดวกต่อการดำเนินการทางเศรษฐกิจ

โดย Fukuyama พยายามชี้ให้เห็นว่า ทุนทางสังคมเป็นเรื่องที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติในแต่ละสังคม และเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับค่านิยมของความไว้วางใจกัน การพึ่งพาอาศัยกันหรือต่างตอบแทนกัน รวมทั้งค่านิยมในการรวมกลุ่มของประชาชนในการแก้ไขปัญหา สิ่งที่ Fukuyama พยายามนำเสนอเป็นเรื่องของระบบคิดของคนในสังคมซึ่งระบบคิดดังกล่าว จะส่งผลถึงวิถีปฏิบัติในหมู่ประชาชนที่จะสร้างประโยชน์ร่วมกันในด้านต่าง ๆ ดังนั้น ประสิทธิภาพในการดำเนินงานด้านเศรษฐกิจ เช่น การลดต้นทุน หรือความเข้มแข็งของชุมชนล้วนเป็นผลอันเนื่องมาจากระบบคิดและวิถีปฏิบัติของคนในชุมชนในแนวทางดังกล่าวข้างต้นทั้งสิ้น

สำหรับสังคมไทย ผลจากการของกองทุนเพื่อสังคม (SIF) (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2545) ก็พบเช่นเดียวกันว่า ชุมชนมีทุนในแต่ละด้านเพิ่มขึ้น ทั้งในด้านทุนมนุษย์ ทุนปัญญา ที่บุคคลมีความเชื่ออาทรกันมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็สามารถเพิ่มทุนทางเศรษฐกิจได้ด้วย จากการศึกษาพบว่า ทุนความรู้ ทุนปัญญานั้น บุคคลและชุมชนมีกระบวนการแลกเปลี่ยนในการทำงานแบบมีส่วนร่วม เกิดผลเพิ่มพูนทั้งในด้านทักษะการจัดการ การรวมกลุ่ม ตลอดจนมีเทคนิคเฉพาะทาง เช่น การจัดการกองทุน กองทุนข้าว เป็นต้น

ทุนมนุษย์ เกิดผู้นำใหม่ที่มีความสามารถ เกิดการพัฒนากระบวนคิด การทำงาน และมีการถ่ายทอดจากผู้นำเก่าสู่คนรุ่นใหม่ ที่สำคัญเกิดสำนักต่อสาธารณะเพิ่มขึ้นอย่างมาก

ส่วนทุนทางวัฒนธรรมนั้นมีการรื้อฟื้นวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นเครื่องมือในการทำงาน รวมทั้งทุนทางเศรษฐกิจที่ประชาชนที่เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่ยอมรับว่ามีรายได้ ลดค่าใช้จ่าย และมีการออมทุนเพิ่มขึ้น

กล่าวโดยสรุป การเข้าใจในกระบวนการทางทุนสังคม มีส่วนช่วยในการคาดคะเนถึงความเป็นไปได้ในรูปแบบของสังคมในอนาคต การก่อให้เกิดทุนทางสังคมมีความยืดหยุ่นสูง เพราะสามารถเริ่มได้ในทุกระดับ (ระดับปัจเจก ครอบครัว เครือญาติ กลุ่ม องค์กร สถาบัน ชุมชน หรือเครือข่าย) ทุนทางสังคมสามารถต่อยอดจากสิ่งเดิมที่มีอยู่ (ความเชื่อค่านิยม วัฒนธรรม) หรือเป็นการเรียนรู้จากสิ่งใหม่ การเกิดทุนทางสังคมแม้จะเริ่มจากปัจเจกภายใน แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธปัจเจกภายนอก ที่สำคัญทุนทางสังคมเป็นกระบวนการเปลี่ยนระบบคิดและวิถีปฏิบัติของบุคคลหรือกลุ่มคนบนหลักแห่งศีลธรรม โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การจัดสรรและกระจายทรัพยากรในหมู่สมาชิกอย่างเป็นธรรม อันจะนำไปสู่การสร้างพลังในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนให้ลุล่วงไปได้

สำหรับประโยชน์ที่เกิดจากทุนทางสังคมนั้น อย่างน้อยที่สุดทุนทางสังคม ซึ่งมีอยู่แล้ว โดยธรรมชาติในสังคม ช่วยให้เกิดเครือข่ายทางสังคมขึ้น ทำให้งานมีประสิทธิภาพรวดเร็วมากขึ้น และลดต้นทุนลง ช่วยให้เกิดจารัตประเพณีที่ดี ที่ช่วยให้ชุมชนมีพลังและเข้มแข็ง สามารถแก้ไขปัญหาได้ง่ายขึ้น ทุนทางสังคมช่วยให้บุคคลมีทางเลือกมากขึ้น ในการพัฒนาชีวิตส่วนบุคคล หรือในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ (วรุฒิ โรมรัตน์พันธ์, 2548)

การทำความเข้าใจแนวคิดทุนทางสังคมจะช่วยให้พิจารณาถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ของชุมชนบางเจ้าค่าที่เป็นผลมาจากพลังทุนทางสังคมได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น ด้วยเหตุที่ทุนทางสังคมในมิติที่ผู้ทำการศึกษาเป็นมิติในเชิงบูรณาการที่เกิดพลังในทุกมิติ ทั้งในมิติส่วนบุคคล ที่เน้นการปรับวิถีคิดและวิถีปฏิบัติของปัจเจกบุคคล อันจะผลกระทบต่อระบบคิดและวิถีปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมอันเป็นทุนทางสังคมในมิติที่กว้างออกไป ในลักษณะดังกล่าวองค์ประกอบของกระบวนการทุนทางสังคมทั้งปัจเจกในและภายนอก ระบบคิดและวิถีปฏิบัติย่อมมีผลต่อผลลัพธ์ที่

เกิดขึ้นในชุมชนอย่างเชื่อมโยงกันในลักษณะเป็นเหตุเป็นผล ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในแต่ละช่วงเวลาย่อมส่งผลต่อทุนทางสังคมที่แตกต่างกัน และทุนทางสังคมก็มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในสถานการณ์ดังกล่าวที่แตกต่างออกไปเช่นกัน

2. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ความหมายวัฒนธรรม

คำว่า วัฒนธรรม ตาม พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2535 ได้อธิบายความหมายของคำว่า วัฒนธรรมไว้คือ วัฒนธรรม สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงาม, วิถีชีวิตของหมู่คณะ, ในพระราชบัญญัติวัฒนธรรม พุทธศักราช 2425 หมายถึงลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีของประชาชน , ทางวิทยาการ หมายถึง พฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่ผลิต สร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และร่วมใช้อยู่ในหมู่พวกของตน (อ้างถึงใน พรประภา สินธุาวรา, 2533)

พัทธยา สายหู (2532) ได้ให้ความหมาย วัฒนธรรม คือ แบบอย่างลักษณะของชีวิต ซึ่งประกอบด้วยอุปกรณ์ และวิธีการต่าง ๆ ที่สมาชิกของกลุ่มยึดถือร่วมกันในการดำรงชีวิตตราบเท่าที่ยังเป็นสมาชิกของกลุ่ม เช่น พูดจาภาษาสำเนียงเดียวกันหรือเครื่องเดียวกัน กินอยู่อย่างเดียวกัน ปลูกบ้านเรือนแบบเดียวกัน ใช้ขนบธรรมเนียมประเพณีเดียวกัน มีปรัชญาและศาสนาเดียวกัน ฯลฯ

กาญจนา แก้วเทพ (2533) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรม เท่าที่ปรากฏและใช้อยู่ในสังคมไทยว่า หมายถึง วิถีทางและแบบฉบับในการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ได้ปฏิบัติสั่งสมมาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง อาจอยู่ในรูปแบบของความรู้ การปฏิบัติและความเชื่อตลอดจนวัตถุสิ่งของอันเกิดจากการคิดและการกระทำของมนุษย์ ด้วยความเชื่อพื้นฐานที่ว่า วัฒนธรรมของชุมชนก่อตัวขึ้นจากการต่อสู้เพื่อให้ทุกคนมีอยู่มีกิน และจากการที่ต้องอยู่ร่วมสัมพันธ์กันเป็นสังคมชุมชน

การต่อสู้เพื่อการมีอยู่มีกินก่อให้เกิด วัฒนธรรมทางการผลิต โดยเฉพาะการผลิตแบบกลไกกรรม ซึ่งก่อให้เกิดการคิดค้นและพัฒนาเทคโนโลยีต่าง ๆ ส่วนการต่อสู้เพื่อให้มีชีวิตรอดนี้ ต้องอยู่กับธรรมชาติและพึ่งพาธรรมชาติ จึงเกิดการจัดระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ประกอบกับความต้องการคำอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติรอบตัว ความเป็นมาและความเป็นไปของจักรวาล โลก

และชีวิต พัฒนาขึ้นเป็นวัฒนธรรมทางความเชื่อ เกิดเป็นระบบคุณค่าและเกิดการรับศาสนา เข้ามาอยู่ในชุมชนพร้อมกับพิธีกรรมต่าง ๆ

การที่ต้องอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน จำเป็นต้องมีการจัดระบบความสัมพันธ์จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขสันติสุข ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันเกิดเป็นจารีตประเพณี ระบบกฎเกณฑ์ และพิธีการต่าง ๆ เป็นแนวทางให้สมาชิกของชุมชนทั้งรุ่นปัจจุบันและรุ่นต่อไปได้ยึดถือปฏิบัติซึ่งสอดคล้องกับ สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์ (2533) ที่ได้ระบุถึงโครงสร้างทางวัฒนธรรมของชุมชนว่ามีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ ระบบการผลิต หรือ ระบบการทำมาหากิน ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ของ ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน และระบบทางความเชื่อ อันประกอบด้วย ศาสนา ความเชื่อ และพิธีกรรม

ที่มาของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2534) ได้อธิบายถึงแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในไทยว่ามีที่มาจากปัจจัยภายในและภายนอกประเทศ คือ เป็นแนวคิดที่เฟื่องฟูขึ้น เพราะลักษณะสากลและลักษณะเฉพาะของสังคมไทย ในแง่ปัจจัยจากภายนอกว่าเกิดจากปัญญาชนผู้มาปฏิบัติงานกับชาวบ้าน ทั้งจากองค์กรศาสนาและองค์กรพัฒนาเอกชน ในแง่ปัจจัยภายในประเทศ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเกิดจากลักษณะเฉพาะชุมชนบทของไทยที่ถ้อยดีวัฒนธรรมชุมชนอยู่อย่างเข้มข้นมากกว่าที่อื่นใดในโลก โดยเฉพาะความมีน้ำใจ ความรักกันฉันพี่น้อง แบ่งปันช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกัน ไม่เอาเปรียบข่มเหง ความสมถะเรียบง่าย การไม่ใช้กำลัง การพึ่งตนเอง ความซื่อสัตย์ไม่คดโกงอีกทั้งการที่ชุมชนเสถียรภาพทางด้านทรัพยากรโดยเฉพาะที่ดิน ทำให้ชุมชนบทของไทยสามารถดำรงรักษาตัวเองไว้ได้ ประกอบการคุกคามของระบบทุนนิยมต่อชุมชนหมู่บ้าน และการตื่นตัวของปัญญาชน นักวิชาการ และประชาชนที่ต้องการหารากของตัวเอง เพื่อต่อสู้กับระบบการเมืองและวัฒนธรรมของประเทศ

สาระสำคัญของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนอาจสรุปได้จากแนวคิดของปัญญาชนอันได้แก่

นิพนธ์ เทียนวิหาร ซึ่งถือเป็นต้นกำเนิดของความคิดวัฒนธรรมชุมชนในประเทศไทย นั่นคือตั้งแต่ พ.ศ. 2520 เป็นต้นมาการที่นิพนธ์เป็นบาทหลวงในศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก และได้งานคลุกคลีกับชาวบ้านในชนบท วัฒนธรรมชุมชนในทัศนะของนิพนธ์จึงใช้ศาสนาเป็นแกนอธิบายคุณค่าต่าง ๆ ผ่านประวัติศาสตร์และความเชื่อของคนในท้องถิ่น นอกจากนี้เขายังได้เขียนบทความความคิดแนววัฒนธรรมชุมชน โดยใช้นามแฝงว่า บุญเทียน ทองประสาน และได้ให้ทัศนะ

เกี่ยวกับวัฒนธรรมไว้ว่า วัฒนธรรม ไม่ใช่สิ่งเก่า เช่น ประเพณีต่าง ๆ เท่านั้น แต่คือบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติ หรือคุณค่าทั้งหมดที่ให้แก่สังคม ทั้งด้านการทำมาหากิน อุดมการณ์ความเชื่อด้านอำนาจการตัดสินใจ ทั้งหมดนี้ เกี่ยวโยงกันอย่างแยกไม่ออกซึ่งเป็นผลมาจากวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนและสังคม (อ้างถึงใน พรประภา สิ้นฐานวา, 2533)

ความคิดของนิพนธ์ เทียนวิหาร อาจสรุปได้ 2 ประการ คือ

1. ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว คือมีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาได้จากประวัติศาสตร์ เป็นบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติของชุมชนนั้น ๆ เป็นวิถีชีวิตและทิศทางของการพัฒนาชุมชนที่ชาวบ้านสรุปขึ้นมา แกนกลางของวัฒนธรรมชุมชนคือการให้ความสำคัญแก่ความเป็นคนและความผสมกลมกลืน (Harmony) กันในชุมชน การที่ชุมชนหรือหมู่บ้านอยู่มาได้เป็นเวลายาวนาน เพราะว่ามีคุณสมบัติผสมกลมกลืนกันในชุมชน ทั้งในขณะปัจจุบันระหว่างสมาชิกด้วยกันและหากนับย้อนขึ้นไปก็มีบรรพบุรุษร่วมกันด้วย

2. วัฒนธรรมชุมชนเป็นพลังพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด จะใช้เป็นประโยชน์ได้เมื่อมีการปลูกให้สมาชิกแห่งชุมชนมีจิตสำนึกรับรู้ในวัฒนธรรมของตนนั้น การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มจากรากฐานวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่แข็งแกร่งที่สุดของชาวบ้าน ถ้ามีวัฒนธรรมเข้มแข็ง การรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมจะสำเร็จได้ไม่ยากการต่อต้านการเอาเปรียบจากภายนอกจะทำได้

นอกจากนั้น นิพนธ์ เทียนวิหาร ยังเชื่อว่า วัฒนธรรมชุมชนยังคงอยู่ถึงแม้จะมีปัจจัยใหม่ขึ้นมาเพราะชุมชนมีกลไก การผลิตซ้ำ (Reproduction) ทางวัฒนธรรม และเนื่องจากวัฒนธรรมชุมชนเป็นสิ่งที่ประชาชนสร้างขึ้นมาเอง อันถือเป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชน นักพัฒนา และประชาชนในชุมชนอาจช่วยผลักดันการพัฒนาชุมชนให้มีพลังขึ้นมาได้ โดยการร่วมมือกับชาวบ้านวิเคราะห์ และทำให้ชาวบ้านมีจิตสำนึกที่แจ่มชัดในวัฒนธรรมของเขา การวิเคราะห์ ประวัติศาสตร์ชุมชน จะช่วยให้สามารถรื้อฟื้นการปฏิบัติและพิธีกรรมทำให้ชาวบ้านตื่นและรับรู้ รู้เอกลักษณ์ละคุณค่าของตัวเอง ค้นพบจิตสำนึกอิสระของชุมชน เห็นคุณค่าของการรวมตัวกันเป็นชุมชน เห็นภัยจากการครอบงำของวัฒนธรรมจากภายนอก (อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2541)

บำรุง บุญปัญญา ผู้ที่ทำงานด้านการพัฒนาและเป็นนักคิดแนววัฒนธรรมชุมชนคนสำคัญ ได้แสดงทัศนะว่ามีวัฒนธรรมอยู่สองกระแส กระแสหนึ่งเรียกว่าวัฒนธรรมชาวบ้านกับกระแสวัฒนธรรมทุนนิยม ซึ่งวัฒนธรรมชาวบ้านมีความเป็นอิสระจากวัฒนธรรมของคนชั้นกลางและคนชั้นสูง สัมพันธ์กับวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติอยู่กับการใช้แรงงานและชุมชนเครือญาติชุมชนหมู่บ้าน “เป็นรูปแบบของสังคมที่มีอายุยืนนาน ไม่ว่าธรรมชาติข้างนอกจะเป็นเช่นไร

ความเป็นหมู่บ้านหรือความเป็นชุมชนคงทนมาเป็นระยะเวลาหลายร้อยปี ความเป็นอยู่ที่สืบชั่กันมาเป็นเวลาที่ยาวนานลักษณะเช่นนี้ คือลักษณะที่เรียกว่ามันเป็นสังคมในตัวของมันเอง แสดงให้เห็นถึงการเป็นสังคมที่มีเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมที่เป็นอิสระ” ชุมชนหมู่บ้านจึงมีระบบความเชื่อและวิถีการพัฒนาที่เป็นอิสระของตัวเองอยู่แล้ว แต่แนวทางการพัฒนาประเทศไทยที่ยึดถืออยู่นั้นกลับเป็นแนวความคิดที่มาจากภายนอกประเทศเป็นแนวพัฒนาแบบทุนนิยม บำรุงจึงเสนอให้เปลี่ยนแนวทางการพัฒนาใหม่ให้ชาวบ้านกลับไปพึ่งตัวเองอย่างที่เคยทำมาในอดีต เริ่มจากเป็นตัวของตัวเองในทางความคิด มองเห็นเอกลักษณ์แห่งตัวเอง นอกจากนี้บำรุงยังเสนอการผลักดันแนวความคิดวัฒนธรรมชุมชนให้กับคนชั้นกลาง โดยที่คนชั้นกลางจะมีหน้าที่แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับชาวบ้าน ด้วยวิธีการ 3 ประการ คือ

1. นำวัฒนธรรม ความรู้ และระบบคิดของชาวบ้านมาเผยแพร่ในหมู่คนชั้นกลางให้มากขึ้นในสังคม
2. นำเอาทรัพยากรในสังคมเมืองไปให้ชาวชนบทมากขึ้น
3. คัดค้านการบีบบังคับของรัฐที่กระทำต่อหมู่บ้าน (อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2534)

จากแนวคิดแนววัฒนธรรมชุมชนของบำรุง บุญปัญญา จะมีลักษณะต่อต้านอำนาจรัฐ โดยการฉีกกำลังคนหลายชนชั้นให้เห็นความสำคัญกับวัฒนธรรมพื้นบ้านและนำเอาหลักการพึ่งตนเองที่สอดแทรกอยู่ นั้น มาใช้ในการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจของประเทศ

อภิชาติ ทองอยู่ นักพัฒนาเอกชนผู้มีแนวความคิดวัฒนธรรมชุมชน ได้เน้นย้ำวิถีแห่งวัฒนธรรมพื้นบ้าน อันมีน้ำใจที่ดงามเปี่ยมไปด้วยความรักและไมตรี เป็นความสัมพันธ์อย่างมีคุณค่าทางศีลธรรม มนุษยธรรมและอหิงสธรรม อภิชาติได้เสนอแนวทางการวิเคราะห์สังคมหมู่บ้านที่มองผ่านองค์รวมทางวัฒนธรรมของหมู่บ้าน โดยถือหมู่บ้านเป็นจุดตั้งในการศึกษาองค์ประกอบทางเศรษฐกิจ สังคม การปกครอง ตลอดจนถึงความเชื่อที่เน้นการมองผ่านแบบแผนวัฒนธรรมของหมู่บ้าน และศึกษาความสัมพันธ์ที่หมู่บ้านมีต่อสังคมแบบอื่น ๆ ที่เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับวิถีชีวิตแบบหมู่บ้าน อภิชาติมองว่าวิถีแห่งหมู่บ้านจะคงดำรงอยู่แม้ว่าในปัจจุบันชาวบ้านจำเป็นต้องปรับตัวเข้ากับระบบทุนนิยมที่เข้าไป แสดงให้เห็นถึงระบบคิดของชาวบ้านที่อยากสะดวกสบายแบบปัจจุบัน แต่อยากให้สภาพวัฒนธรรมการดำรงอยู่ของชีวิตเป็นแบบเก่าที่มีศีลธรรม มีคุณธรรมและเอื้ออารีต่อกัน

การพัฒนาในทัศนะของอภิชาติจึงเป็นไปในลักษณะ ที่ต้องมีการสืบทอดวัฒนธรรมชุมชนอันดีงามให้ชาวบ้านสามารถค้นหาทางออกในการพัฒนาด้วยตนเอง ทั้งจากการไม่ยอมสยบกับวัฒนธรรมแบบใหม่ และทิ้งแบบแผนดั้งเดิมของตนเองไป หรือการฟื้นฟูทางจิตใจและถ่ายทอด

ความดีงามไปสู่คนรุ่นหนุ่มสาวและเยาวชน แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดคือการที่ คนในชุมชนจะต้องพึ่งตนเองในการดำรงชีวิตให้มากขึ้นบนเงื่อนไขที่ทำได้ (อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2541)

สรุปแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของอภิชาติ ทองอยู่ จึงมีลักษณะของการพัฒนาและรักษาและส่งเสริมคุณค่าวัฒนธรรมของชุมชนชาวไทยให้สืบเนื่องต่อไป รวมไปถึงการให้ชาวบ้านตระหนักรู้ถึงคุณค่าของวัฒนธรรมของตัวเอง สามารถพึ่งตนเองได้ทั้งทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม

ประเวศ วะสี นักคิดแนววัฒนธรรมชุมชนคนสำคัญ ได้มีแนวความคิดวัฒนธรรมชุมชนผ่านความคิด 3 ประการ คือ การส่งเสริมชุมชน การต่อต้านอำนาจรัฐ และการทำให้มีศาสนธรรมโดยที่การส่งเสริมชุมชน คือ การให้ประชาชนรวมตัวกันเป็นกลุ่มและองค์กรย่อย ๆ เพื่อช่วยเหลือและสร้างความเข้มแข็งให้สมาชิกแต่ละคนเอง ซึ่งในทัศนะของประเวศ การส่งเสริมให้ชุมชนมีความเข้มแข็งคือ การมีเบญจขันธ์ อันได้แก่ 1) จิตใจที่มีธรรมะ ขยันหมั่นเพียรและสันโดษ 2) แบบแผนในการผลิตเป็นแบบการผลิตเพื่อกินเองเป็นเกษตรกรรมผสมผสาน 3) สมดุลกับธรรมชาติแวดล้อม 4) พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจไม่พึ่งพาทภายนอก 5) มีวิถีชีวิตชุมชน มีสถาบันครอบครัว และวัด และวัฒนธรรมแห่งการช่วยเหลือพึ่งพากัน ชุมชนชนบทสามารถพัฒนาความรู้ความสามารถจากความรู้เดิมที่เรียกว่าภูมิปัญญาชาวบ้านหรือปรีชาญาณท้องถิ่นผสมกับหลักวิชาการสากล การผสมและเชื่อมโยงวัฒนธรรมชุมชนเข้ากับวัฒนธรรมสากลเป็นกลวิธีที่สำคัญในการพัฒนาอย่างสมดุลและมีประสิทธิภาพ

การต่อต้านรัฐ คือการลดบทบาทอำนาจหน้าที่ของรัฐลงแล้วนำอำนาจนั้นกลับคืนมาที่องค์กรชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถวางแผนและตัดสินใจบนฐานคิดวัฒนธรรมของตนเอง

การทำให้มีศาสนธรรม คือ การปรับปรุงวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยเพิ่มธรรมะของศาสนาพุทธและนำวัฒนธรรมวิชาการสากลเข้ามาผสมด้วย ซึ่งลักษณะพิเศษของข้อเสนอของ ประเวศ คือ การทำให้มีศาสนธรรม โดยเฉพาะพุทธศาสนาในการพัฒนาคือเป็นการพัฒนาที่สมบูรณ์ทั้งทางจิตใจและสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไป มีคุณธรรมและจริยธรรมเป็นฐานที่แน่นอน เพราะถ้าหากขาดฐานคุณธรรมและจริยธรรมแล้วก็ไม่อาจจะพัฒนาเพื่อประชาชนจริง ๆ ได้ เพราะมนุษย์จะพัฒนาแบบส่งเสริมตัวเองเห็นแก่ตัวเองมีกิเลสตัณหาซึ่งจะบดบังปัญญาและความดี ศาสนาพุทธที่บริสุทธิ์จะส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรม มีคำสอนประกอบไปด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ศีล คือ กินน้อย ใช้น้อยหรือการลดวัตถุนิยม สมาธิคือจิตที่สงบ ถ้าจิตสงบแล้วมนุษย์ก็เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมให้ดีขึ้นได้ ปัญญาคือ การรู้ธรรมชาติของสรรพสิ่ง การพัฒนาที่มีองค์ประกอบของศีล สมาธิ ปัญญา จึงเป็นการพัฒนาที่สมบูรณ์ (อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2541)

สรุป แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของ ประเวศ วะสี คือ การสร้างพลังภาคประชาชนให้แข็งแกร่ง และการปรับปรุงวัฒนธรรมโดยเพิ่มให้ชุมชนรับศาสนาเป็นองค์ประกอบในวัฒนธรรม

สร้างเป็นชุมชนธรรมนิยม วัฒนธรรมชุมชนในทัศนะของ ประเวศ จึงเป็นวัฒนธรรมหมู่บ้านบวกร ด้วยคุณธรรมตามหลักศาสนาพุทธ

นอกเหนือจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของนักคิดรุ่นแรกในสังคมไทยแล้ว ในระยะต่อมาได้มีนักวิชาการเพิ่มเติมแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในมุมมองที่กว้างขึ้น อาทิ เครือข่ายชุมชน การจัดการทรัพยากรให้ชุมชน และแนวคิดธุรกิจชุมชน

อานันท์ กาญจนพันธุ์ เสนอให้พิจารณาชุมชนกับการจัดการทรัพยากร ในขณะเดียวกันก็เรียกร้องให้สังคมหรือรัฐจัดสรรทรัพยากรโดยเฉพาะที่ดินให้แก่ชุมชน เพราะถึงแม้ว่าชุมชนจะผูกพันอยู่ด้วยกันโดยวัฒนธรรม แต่ถ้าหากปราศจากที่ดินทำกิน ทำการเกษตรกรรมไม่ได้ชุมชนก็สูญสลายได้โดยเฉพาะชุมชนเกษตรกร ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดของ ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องสิทธิของชุมชน โดยเฉพาะในการใช้ประโยชน์จากป่าและทรัพยากร ซึ่งเป็นประเด็นเรื่องนิเวศน์ระหว่างคนกับธรรมชาติอันเป็นส่วนสำคัญที่มีอยู่ในวัฒนธรรมชุมชน

พัฒนาการของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในระยะหลังที่สำคัญ คือ ข้อเสนอเรื่อง ธุรกิจชุมชนของ ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2541) ที่ได้เสนอให้ชุมชนยังคงยึดน้ำใจและวัฒนธรรมชุมชนอยู่ในขณะเดียวกันก็ให้ครอบครัวทั้งหลายร่วมกันทำในการธุรกิจหรือที่เรียกว่าธุรกิจชุมชน ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างความเข้มแข็งในชุมชนที่เรียกว่าสองวิถีการผลิต นั่นคือ เป็นทั้งการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนและการผลิตเพื่อขาย ซึ่งมีเป้าหมายมิใช่ให้เพียงชาวบ้านอยู่รอดได้ มีผลกำไรเท่านั้น แต่ยังมุ่งหวังให้ชาวบ้านดำรงไว้ซึ่งจิตสำนึกทางชุมชนอีกด้วย (อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2541)

สรุปแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เป็นการเน้นความสำคัญของวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ที่รวมเอาคุณค่าทางจิตใจและความรู้สึกของคน และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสรรพสิ่ง บนพื้นฐานของความสามารถในการพึ่งตนเองได้ ตลอดจนสามารถเชื่อมโยงวัฒนธรรมแห่งชุมชนหมู่บ้านเข้ากับวัฒนธรรมของโลก คือ สามารถรับส่วนที่ก้าวหน้า เช่น เทคโนโลยีและความคิดริเริ่มซึ่งเป็นของวัฒนธรรมสากลเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชน แต่ในขณะเดียวกันวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีอยู่ก็ยังคงต้องดำรงรักษาแบบแผนอันดีงามไว้ ซึ่งสิ่งนี้จะทำให้วัฒนธรรมสามารถสืบทอดดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงโดยไม่ต้องสยบยอมกับวัฒนธรรมแบบใหม่ อันเป็นแนวทางการพัฒนาเพื่อให้ชุมชนรักษาคุณค่าของชีวิตที่แท้จริง และพร้อมที่จะถ่ายทอดความดีงามและความสามารถในการพึ่งตนเองไปยังคนรุ่นต่อไปของสังคม หรือถ้าหากมองในมุมมองของการพัฒนา ก็คือ การทำให้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการรักษาคุณค่า

ดั้งเดิมของสังคม หรือสามารถรักษาคุณค่า ความมั่นคง มั่งคั่งทางจิตวิญญาณ ให้คงสภาพเป็นทุนทางสังคมการดำรงชีวิต เอาไว้ได้

การทำความเข้าใจแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน จะช่วยให้สามารถเข้าใจถึงลักษณะโครงสร้างของสังคมไทยในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งในแง่ของหลักการ ระบบคิด และวิถีชีวิต ที่สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์กับทุนทางสังคม เนื่องจากเรื่องทุนทางสังคมในสังคมไทย มักจะมีอยู่ในแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน และแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา การทำความเข้าใจกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนดังกล่าว จะช่วยให้ให้เห็นปรากฏการณ์ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมปรากฏการณ์ชัดเจนมากขึ้น นอกจากนี้การที่วัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กับความเป็นชุมชน ในลักษณะฐานรากของชุมชน การทำความเข้าใจกับเรื่องวัฒนธรรมจะช่วยให้สามารถเข้าใจการดำรงอยู่ของชุมชนได้ดียิ่งขึ้น

3. แนวคิดเกี่ยวกับแผนแม่บทชุมชน

แผนแม่บทชุมชนเป็นการแสดงถึงความพยายามในการพึ่งตนเอง ชุมชนเข้มแข็ง จำนวนไม่น้อย ที่แสดงให้เห็นว่าความสามารถที่จะพัฒนาของชุมชนตนเอง โดยมีการวางแผนล่วงหน้า หรือเรียกว่ามีการช่วยกันคิดกันทำ โดยไม่รอคอยโชคชะตาหรือความเมตตาจากผู้อื่น และแผนแม่บทชุมชนจะช่วยให้หน่วยงานที่มีความปรารถนาดี สามารถเข้าช่วยเหลือตรงกับความต้องการและความจำเป็น แผนแม่บทชุมชนในที่นี้คือ แผนแกนกลางของชุมชน ที่มีกรอบและแนวทางในการพัฒนาชุมชนนั้น ๆ แผนแม่บทชุมชนจะเป็นเสมือนหนึ่งเส้นทางที่จะนำไปสู่เป้าหมาย ตามแนวทางที่ชุมชนต้องการ อันจะนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการที่จะคิดทำ และปรับปรุงพัฒนากระบวนการ ทำกิจกรรมในชุมชน อันจะก่อประโยชน์แก่ชุมชนเอง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีอันดีงาม ตลอดจนมองถึงสวัสดิการอันพึงมีที่ชุมชนต้องการให้เกิดผลย้อนกลับมายังสมาชิกของชุมชน กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวจำเป็นต้องได้รับการกระตุ้นอย่างเป็นระบบอย่างต่อเนื่อง ซึ่ง เสรี พงศ์พิศ (2548) ได้ให้ความสำคัญกับแผนแม่บทชุมชนในฐานะเป็นกระบวนการประชาธิปไตยที่จะสร้างให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญของชาวบ้าน เป็นแผนชีวิตเป็นยุทธศาสตร์ที่ชุมชนวางเป้าหมายไว้ที่การพึ่งพาตนเอง เป็นแผนที่มีวิธีการ ขั้นตอน กระบวนการ และเครื่องมือไปสู่เป้าหมายนั้น นอกจากนี้ เสรี พงศ์พิศ ได้ให้ความหมายของแผนแม่บทชุมชน ว่ามีความเกี่ยวข้องกับรู้จักกับศักยภาพของทุนที่ตัวเองมี

“แผนแม่บทชุมชน หมายถึง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ที่ชุมชนร่วมกันพัฒนาขึ้น เป็นกระบวนการเรียนรู้ทำให้เข้าใจศักยภาพที่เป็น “ทุน” ที่แท้จริงของตนเอง และพบแนวทางในการพัฒนาทุนดังกล่าวไปสู่การพึ่งตนเอง” เสรี พงศ์พิศ (2548)

ซึ่งสอดคล้องกับ โครงการบูรณาการแผนชุมชนเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนและเอาชนะความยากจน (http://www.mylesson.swu.ac.th/so311/lesson6/lesson6_03.htm, ออนไลน์) ได้ให้ความหมายไว้ใกล้เคียงกันคือ

แผนชุมชน หมายถึง กิจกรรมพัฒนาที่เกิดขึ้นจากคนในชุมชนที่มีการรวมตัวกัน เพื่อจัดทำแผนขึ้นมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเองให้ เป็นไปตามความต้องการและสามารถแก้ไขปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกันได้ โดยคนในชุมชนได้มาร่วมกันคิด ร่วมกำหนดแนวทาง และกิจกรรมการพัฒนา ของชุมชน โดยยึดหลักการพึ่งพาตนเอง ลดการพึ่งพิงภายนอก ด้วยการคำนึงถึง ศักยภาพ ทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น เป็นหลัก

นอกจากนี้ ประทวน พิกุลทอง (http://www.mylesson.swu.ac.th/so311/lesson6/lesson6_03.htm, ออนไลน์) ได้ให้ข้อคิดในการจัดกระบวนการทำแผนแม่บทชุมชนว่า หัวใจของ กระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนนั้น จำเป็นต้องคำนึงถึงสิ่งต่าง ๆ ต่อไปนี้

- ความพร้อมของผู้นำชุมชน
- ทีมหรือกลุ่มคนที่ต้องทำงานต่อเนื่องในชุมชน
- การจัดเวทีต่อเนื่องในชุมชน
- ความพิถีพิถันในการจัดเก็บข้อมูลของชุมชน ตลอดจนการตรวจสอบข้อมูลอย่าง

ต่อเนื่อง

- การร่วมมือและช่วยกันระบบข้อมูล
- การคลายความเกรงใจกันเองของผู้นำชุมชนในเวทีวิเคราะห์แผนแม่บทชุมชน
- สูดท้ายต้องไม่ลืมว่าแผนที่เกิดขึ้นคือแผนของชุมชน

องค์ประกอบในการทำแผนแม่บทชุมชน เสรี พงศ์พิศ (2548) ได้ระบุถึงองค์ประกอบ ในการทำแผนแม่บทชุมชนไว้ 6 ประการ ดังนี้

1. ตำบล มีขนาดพอดีสำหรับการบริหารจัดการชุมชน มี องค์การบริหารส่วนตำบล เป็นกรอบการร่วมมือกับรัฐ ชุมชนในระดับหมู่บ้านเล็กเกินไป และส่วนใหญ่ไม่มีผู้นำ หรือกลุ่มคนที่ จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ขณะที่ตำบลมีโอกาสมากกว่า มีศักยภาพมากกว่า เพราะมีหลาย หมู่บ้านมารวมกันแต่ละหมู่บ้านมีจุดอ่อนจุดแข็งที่เสริมกันได้

2. คน คนที่เกี่ยวข้องมีทั้งในหมู่บ้าน ในตำบล และภายนอก คนในชุมชนหมายถึง ผู้นำชุมชนทางการ ผู้นำธรรมชาติ นักวิจัยชุมชนที่คัดเลือกมาหรืออาสาสมัครมาทำงานร่วมกัน นอกนั้นก็คือชาวบ้านทุกคนที่ร่วมกันให้ข้อมูล คนนอกชุมชน หมายถึง ผู้ที่ประสานงานโครงการนี้อาจเป็นข้าราชการ นักพัฒนาองค์กรเอกชน อาจารย์ นักวิจัย หรือใครก็ได้ที่เข้ามาทำประชาพิชญ เป็นวิทยากรกระบวนการ หรือวิทยากรเนื้อหา

3. เวทีการเรียนรู้ หมายถึง การจัดให้เกิดการเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ ทั้งทางการและ ไม่เป็นทางการ ทั้งแบบประชาคมหมู่บ้าน การประชุมที่บ้านผู้ใหญ่ วัตถุประสงค์เพื่อให้ทำ ข้อมูล พูดคุยในประเด็นที่กำลังทำวิจัยอยู่ รวมทั้งเวทีระดับตำบล ซึ่งนักวิจัยชุมชนจะนำข้อมูลไป แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับผู้แทนจากชุมชนอื่น ๆ รวมทั้งการไปเรียนรู้ดูงานนอกชุมชน

4. ข้อมูล หมายถึง สิ่งที่นักวิจัยชุมชนร่วมกันสำรวจเก็บข้อมูลจากครอบครัว มารวม ในระดับหมู่บ้านแล้วมารวมในระดับตำบล ทั้งข้อมูลรายรับ รายจ่าย หนี้สิน ปัญหา เป็นข้อมูล ทรัพยากร ความรู้ภูมิปัญญา ความต้องการของชุมชน และข้อมูลที่เรียนรู้มาจากที่อื่น

5. เครื่องมือ หรือวิธีการ คือ การทำประชาพิชญ วิธีที่ชุมชนมาร่วมวิจัยตนเอง วิจัย ชุมชน สำรวจข้อมูลเพื่อทำแผนแม่บทชุมชน กำหนดชีวิตตนเอง

6. แผน หมายถึง แผนแม่บทชุมชน อาจเรียกว่า แผนยุทธศาสตร์ หรือ แผนชีวิตของ ชุมชนเพราะเป็นแผนที่วางเป้าหมายและวิธีการ เพื่อให้เป้าหมาย เป็นแผนแม่บท เพราะเป็น “แม่” ที่ให้กำเนิดการกระทำต่าง ๆ เกิดโครงการและกิจกรรมที่ตามมา

กระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน

เสวี พงศ์พิศ (2548) โครงการบูรณาการแผนชุมชนเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนและ เอาชนะความยากจน (http://www.mylesson.swu.ac.th/so311/lesson6/lesson6_03.htm, ออนไลน์) ได้และสื่อการสอนวิชาการศึกษาชุมชนของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (http://pattanathai.nesdb.go.th/community_ppr/index.html, ออนไลน์) ได้กล่าวถึงกระบวนการจัดทำแผนแม่บท ชุมชน ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. การเตรียมการ เป็นการทำความเข้าใจกับชุมชนซึ่งเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง
 - ควรทำความเข้าใจกับผู้นำ คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. และคนที่เป็นหลักใน กลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งผู้นำธรรมชาติหรือผู้เฒ่าผู้แก่ที่ชาวบ้านยอมรับ
 - ให้ผู้นำเหล่านี้ถ่ายทอดความเข้าใจในโครงการประชาพิชญก่อนจะลงมือทำ

- คัดเลือกผู้นำหรือตัวแทนเป็นนักวิจัยชุมชน ทำหน้าที่ร่วมเป็นคณะกรรมการระดับตำบล จะมาร่วมประชุมระดับตำบล เพื่อเรียนรู้แนวคิดและวิธีการทำงาน แล้วนำกลับไปถ่ายทอดให้ทีมงานของตนเอง

- นักวิจัยชุมชนช่วยกันเก็บข้อมูล สำรวจข้อมูลพื้นฐาน และข้อมูลใหม่ของชุมชน ซึ่งกระบวนการจัดเก็บข้อมูล กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นกระบวนการที่สำคัญ และกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ดีที่สุด คือ ให้ชุมชนได้เก็บรวบรวมข้อมูลของเขาเอง เพื่อให้เขารู้จักชุมชนของตนเอง / ชุมชนอื่น ภูมิประเทศ ธรรมชาติ ผลผลิต สภาพความเป็นอยู่ วัฒนธรรม ความเชื่อ กิจกรรมการพัฒนาในชุมชน การแสวงหาผู้นำที่ชุมชนมีความเชื่อถือ โดยการชี้แจงและชักชวน ซึ่งจะต้องเป็นผู้นำกิจกรรมผู้มีประสบการณ์ มีความคล่องตัว มีความรอบรู้ และมีความกระตือรือร้น

2. การวิเคราะห์จัดทำแผนแม่บทชุมชน โดยจะต้องพิจารณาวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มาเพื่อดำเนินการ ดังนี้

2.1 ประมวลความเชื่อมโยงปัญหา วิถีแก้ปัญหา การบริหารจัดการเข้ากับข้อมูลศักยภาพ

2.2 นำความคิดสู่ชุมชน จัดเวทีแลกเปลี่ยน

2.3 รวบรวมจัดหมวดหมู่ลำดับความสำคัญ

ซึ่ง เสรี พงศ์พิศ ได้ให้รายละเอียดในขั้นตอนของการจัดเวทีแลกเปลี่ยนไว้เริ่มตั้งแต่ การนำเสนอ “ประชาพิชัย” ในระดับหมู่บ้านให้เห็นทางเลือกใหม่ ความหมาย แนวคิด และวิธีในการทำงาน ขั้นตอนต่าง ๆ เพื่อให้เห็นความแตกต่างของการพัฒนาที่ผ่านมา พร้อมทั้งเก็บข้อมูลรายรับ รายจ่าย หนี้สิน ประวัติหมู่บ้าน รากเหง้าเผ่าพันธุ์ หลังจากนั้นนำข้อมูลรายได้ รายจ่าย หนี้สินมาวิเคราะห์ เตรียมการไปศึกษาดูงาน หลังจากนั้นนำข้อมูลการไปศึกษาดูงานมาวิเคราะห์รวมทั้งข้อมูลทรัพยากร ไประดม “วิสัยทัศน์” ของแต่ละชุมชนหาทางเลือกและ “ความต้องการ” ที่แท้จริงของแต่ละชุมชน เพื่อนำมา เป็นแผนแม่บทชุมชนระดับตำบล หลังจากนั้นนำแผนแม่บทจากหมู่บ้านเข้าสู่ระดับตำบล และร่วมกันวิเคราะห์สิ่งที่ได้จากแต่ละหมู่บ้าน และมองภาพรวมเพื่อเตรียมการเขียนแผนตำบลและนำเสนอเพื่อประชาพิจารณ์ ขั้นตอนสุดท้ายคือประชาพิชัยแผนแม่บทชุมชนในที่ประชุมระดับตำบล โดยมีผู้ร่วมทุกหมู่บ้าน ทั้งผู้นำและชาวบ้าน รวมทั้งเสนอแผนการปฏิบัติต่อไป

3. พัฒนาสู่โครงการ / กิจกรรม เมื่อได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลโดยชุมชนแล้ว ก็ให้นำเอาข้อมูลที่ได้มาพัฒนาสู่โครงการหรือกิจกรรม โดยพิจารณาตามความสำคัญของปัญหา ความเร่งด่วนของแหล่งทุน และการดำเนินการ

4. สิ่งที่ต้องไม่ละเลย และเป็นกรอบของการจัดทำโครงการ/กิจกรรมของชุมชน ก็คือ การพึ่งพาตนเองของชุมชนลดการพึ่งพาจากภายนอกชุมชนให้มากที่สุด นั่นคือ แผนแม่บทชุมชนอย่างแท้จริง

การทำความเข้าใจกับเรื่องแผนแม่บทชุมชน ช่วยให้สามารถเชื่อมโยงทุนทางสังคมที่เป็นระบบคิดออกมาเป็นวิถีปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมได้ มองเห็นการนำเอาทุนของชุมชนและทุนทางสังคมที่มีอยู่มาต่อยอดและพัฒนาเพื่อขยายพลังทุนทางสังคมในระดับที่กว้างขึ้น นอกจากนั้นการทำความเข้าใจในเรื่องแผนแม่บทชุมชนจะทำให้สามารถรู้ถึง กระบวนการคิด การขยายความรู้ด้านต่าง ๆ การขยายเครือข่าย การทำงานแบบภาคี ร่วมรับผิดชอบร่วมกัน การแบ่งปันและเอื้ออาทรกัน ฯลฯ ของชุมชนบางเจ้าฉ่า อันแสดงถึงการใช้ทุนทางสังคมในลักษณะต่าง ๆ ที่มีอยู่ในการบริหารจัดการชุมชน

4. แนวคิดเกี่ยวกับผลกระทบของการท่องเที่ยว

1. ผลของการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมการท่องเที่ยว

เนื่องจากการศึกษาผลของการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยว จากหลายมิติและสถานที่ประกอบกับมีนักวิชาการที่ศึกษาผลจากกิจกรรมการท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก หลายสำนักคิด โดยเฉพาะในสายสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ทำให้แนวความคิดเกี่ยวกับผลการพัฒนาที่เกิดจากการท่องเที่ยวมีหลากหลายแตกต่างกันไปตามอิทธิพลของปรัชญาในแต่ละสำนักคิด แต่เพื่อให้ง่ายต่อการเข้าใจ ผู้ศึกษาจึงได้ทำการแบ่งระบบคิดออกเป็น 2 มิติ คือ

มิติเดิม เป็นการกล่าวถึงผลการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวในลักษณะแยกส่วน คือมิติผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจด้านเดียวกับมิติของการเกิดผลกระทบในเชิงลบกับวัฒนธรรม ในส่วนนี้เป็นวาทะกรรมของระบบคิดของนักวิชาการสองสำนัก คือ นักเศรษฐศาสตร์ ซึ่งมีความคิดเห็นว่าการท่องเที่ยวจะมีประโยชน์ที่เป็นตัวเงิน นำมาซึ่งรายได้ให้แก่ประเทศที่ถูกท่องเที่ยว และในอีกด้านหนึ่ง นักมานุษยวิทยาการท่องเที่ยวในยุคแรก มักจะชี้ให้เห็นถึงผลกระทบในเชิงลบต่อชุมชนจากการท่องเที่ยว เนื่องจากชุมชนพยายามเอาใจนักท่องเที่ยวมากเกินไป จนดูเหมือนว่าชุมชนเหล่านั้นกำลังพยายามขายวัฒนธรรมของตนเอง สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2544) ระบบคิดของนักวิชาการทั้งสองสำนัก สามารถจะศึกษาให้เห็นถึงผลลัพธ์ของการท่องเที่ยวว่าเป็นผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจกับการทำวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้า (Economic Benefit Vs Commodification of Culture) ซึ่งส่วนมากผลงานทางวิชาการจะออกมาในลักษณะเป็นข้อ

ถกเถียงของนักมานุษยวิทยาการท่องเที่ยวที่มีต่อการท่องเที่ยว ซึ่งที่มักได้รับการอ้างถึงอยู่บ่อย ๆ คือ งานของ Greenwood (1972 อ้างถึงใน สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2544) ซึ่งแสดงผลในทางลบของกระบวนการกระทำวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้า ที่นักท่องเที่ยวที่มั่งคั่งใช้เงินจ่าย เพื่อจะได้จ้องมองสีสันแห่งท้องถิ่น ซึ่งวัฒนธรรมจะถูกจัด ถูกกำหนดราคาและถูกขาย เช่นเดียวกับวัตถุอื่น ๆ ที่เป็นสินค้าทั่วไป โดยรูปธรรมที่ชัดเจนที่สุดคือ ethno tourism หรือการท่องเที่ยวเพื่อไปดูวัฒนธรรมของคนเผ่าต่าง ๆ ซึ่งมักจะเป็นชนกลุ่มที่ยากจนกว่านักท่องเที่ยว การขายวัฒนธรรมนั้นทำให้ความหมายที่ซ่อนอยู่ในความเชื่อของกลุ่มเจ้าของวัฒนธรรมต้องสูญหายไป และการขาดความหมายในวัฒนธรรมของตนเองทำให้การดำรงชีวิตอยู่ของชุมชนนั้น ๆ เป็นไปอย่างไร้ความหมาย และตกอยู่ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมจากผลกระทบจากกระบวนการทำให้เป็นยุคอุตสาหกรรม กระบวนการทำให้เป็นเมืองและการทำให้กลายเป็นสินค้า ซึ่งต่อมา กรีนวูด ได้อธิบายการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมเพิ่มเติม เพื่อสนับสนุนแนวความคิดของเขาว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นเป็นปกติ ไม่มีใครทำให้วัฒนธรรมหยุดนิ่งได้ แต่การยอมรับการเปลี่ยนแปลงโดยไม่แน่ใจว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นจะนำไปสู่ผลต่อเนื่องเชิงลบหรือไม่ ย่อมเป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้ (อ้างถึงใน สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2544)

นอกจากนั้น Nash (1993 อ้างถึงใน สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2544) ได้มองว่า การท่องเที่ยวมีเรื่องของ การค้นพบความแปลกใหม่ หรือความแปลกแตกต่าง ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ท่องเที่ยวกับผู้ถูกท่องเที่ยว จึงไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบปกติ นักท่องเที่ยวมักจะสามารมีและแสดงออกซึ่งพฤติกรรมที่ตนอาจจะไม่ทำในสังคม “ปกติ” ของตน เนื่องจากไม่ต้องกังวลกับผลต่อเนื่องในทางลบจากการกระทำของตน เนื่องจากจะใช้เวลาอยู่ในสถานที่ท่องเที่ยวไม่นานจึงไม่ต้องแบกภาระรับผิดชอบของการเป็นสมาชิกของชุมชน นอกจากนี้ ในขณะที่การท่องเที่ยวเป็นการใช้ชีวิตในช่วงการพักผ่อนของนักท่องเที่ยว ผู้ถูกท่องเที่ยวกลับอยู่ในภาวะตรงกันข้าม คือ ถ้าไม่กำลังทำงานตามปกติของตนให้นักท่องเที่ยวดู ก็อาจกำลังทำงานซึ่งเกี่ยวข้องกับบริการนักท่องเที่ยวและอยู่ในภาวะผู้ให้บริการที่ได้รับค่าตอบแทนในรูปของเงินตรา ในขณะที่นักท่องเที่ยวกลายเป็นกลุ่มที่มีสิทธิพิเศษกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชน

สรุปแล้วเมื่อกล่าวถึง ผลของการพัฒนาการท่องเที่ยวในยุคแรก เป็นการมองการท่องเที่ยวแบบแยกส่วนที่นำเสนอกระบวนการทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า เป็นข้อถกเถียงของนักมานุษยวิทยาการท่องเที่ยวที่มองผลกระทบของการท่องเที่ยวมากกว่าประโยชน์ที่เกิดขึ้น อาจจะเนื่องมาจากในสมัยนั้น ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม อาจถูกมองว่าเป็นรูปแบบของจักรวรรดินิยม ของผู้มีอำนาจ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนผิวขาวในประเทศตะวันตกกับกลุ่มประเทศคอมมิวนิสต์

ซึ่งเริ่มเปิดประกาศหลังจากช่วงสงครามเย็นและกลุ่มประเทศกำลังพัฒนา โดยเฉพาะในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่มีความต้องการเงินตราต่างประเทศ มารองรับระบบเศรษฐกิจของประเทศ ทำให้นักวิชาการสำนักมานุษยวิทยาการท่องเที่ยวในยุคนั้น มองว่าการท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือของประเทศอุตสาหกรรมที่โอบอ้อมเอาผลประโยชน์จากประเทศกำลังพัฒนา โดยใช้อำนาจที่เหนือกว่าสร้างอาณานิคมเชิงวัฒนธรรม (Culture Imperialism) ของตนให้กับประเทศด้อยพัฒนาที่มีอำนาจน้อยกว่า

มิติใหม่ งานวิจัยทางมานุษยวิทยาในยุคหลัง เริ่มมองการท่องเที่ยวรอบด้านมากขึ้น และนำเสนอทั้งผลกระทบในทางลบและผลกระทบในทางบวก

Wood (1993 อ้างถึงใน สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2544) ได้ให้ความเห็นว่า ในอดีตการศึกษาการท่องเที่ยว มักจะมองอยู่ในข้อจำกัดของกรอบคิดที่ว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่หยุดนิ่ง ซึ่งมักจะได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยว ซึ่งมีลักษณะเคลื่อนไหวและเป็นปัจจัยจากภายนอก แต่การศึกษาวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวในยุคปัจจุบัน น่าจะอยู่ได้กรอบคิดสำคัญ

3 ประการ คือ

1. วัฒนธรรมเป็นสิ่งประดิษฐ์ทางสังคม (Social Construction) จึงมีการปรับเปลี่ยนอยู่เสมอ
2. การท่องเที่ยวโดยเฉพาะในการเยี่ยมชมวัฒนธรรมของคนเผ่าต่าง ๆ (ethno tourism) สามารถนำไปสู่ความตระหนักในอัตลักษณ์ของชนเผ่าเหล่านั้น ๆ และนำไปสู่การเมืองทางวัฒนธรรม (cultural politics) นอกเหนือจากการเป็นเพียงสินค้าทางวัฒนธรรมให้นักท่องเที่ยวชมตามทัศนะของนักมานุษยวิทยาทางการท่องเที่ยวยุคแรก อาทิ Greenwood
3. ภายใต้กรอบแนวคิดแบบ “post - modern” ซึ่งยอมรับความแปรเปลี่ยนในเชิงการเมืองและประวัติศาสตร์ ทำให้สามารถวิเคราะห์ว่า เจ้าของวัฒนธรรม สามารถประดิษฐ์วัฒนธรรมของตนให้สอดคล้องหรือต่อต้านกับบริบทการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มากกว่าจะเป็นเพียงผู้ต้องรองรับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก

ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ Mckean (1993 อ้างถึงใน สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2544) ที่มองว่า การท่องเที่ยวสามารถช่วยสนับสนุนให้มีการรื้อฟื้นวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมเกี่ยวกับศิลปะ เช่น การแสดงพื้นเมือง ดนตรี งานฝีมือ รวมไปถึงการท่องเที่ยวสามารถสร้างอัตลักษณ์ของคนพื้นเมือง ให้มีความภาคภูมิใจในพิธีกรรมหรือรูปแบบสถาปัตยกรรมของตน

สำหรับในประเทศไทย สุริย์ บุญญานุกพงศ์ (2539) ได้แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยว บริเวณจังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่า มีความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน

ชุมชนอย่างช้า ๆ ในช่วง 40 ปีแรกของการเข้ามาของกิจกรรมการท่องเที่ยว แต่ 10 ปีต่อมา การท่องเที่ยวได้เป็นตัวเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนอย่างรวดเร็ว ทั้งผลในเชิงบวก ในด้านการคมนาคม ระบบสาธารณูปโภค รวมทั้งการบริการทางสังคมอื่น ๆ ได้รับการสนับสนุนมากขึ้น กิจกรรมการท่องเที่ยวได้ส่งผลทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนมากขึ้น ประชากรในชุมชนที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเข้าไป มีรายได้เพิ่มมากขึ้น มีโอกาสและทางเลือกในการประกอบอาชีพ และการศึกษาที่สูงขึ้น แต่ในขณะเดียวกันผลกระทบของกิจกรรมการท่องเที่ยวก็มีต่อการสังคม วัฒนธรรม และประเพณีของชุมชน และเป็นการเปลี่ยนแปลงไปในทางลบมากกว่าทางบวก ซึ่งผลกระทบดังกล่าวก็กลับมาเป็นผลกระทบต่อการขยายตัวของกิจกรรมท่องเที่ยวของชุมชน ในอนาคต เนื่องจากองค์ประกอบทางด้านสังคม วัฒนธรรม เป็นส่วนหนึ่งของทรัพยากรการท่องเที่ยว

นอกจากนั้น สุริย์ บุญญานุกพงศ์ ยังได้ให้ความเห็นว่า เมื่อก้าวถึงผลของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยว โดยทั่วไปมักจะมองถึงการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดขึ้นโดยทันที เช่น ด้านเศรษฐกิจ และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน แต่คนส่วนใหญ่หรือหน่วยงานที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวไม่ได้คาดคิดและเกือบมองไม่เห็น คือ การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม ซึ่งจะเกิดขึ้นอย่างช้า ๆ

สมชาย สนั่นเมือง (2542) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่ชุมชนจะได้รับจากการท่องเที่ยวใน 2 ลักษณะ คือ

1. ผลประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับ ที่เด่นชัด คือ ผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ คือ เกิดการสร้างแรงงาน พัฒนาอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เกิดระบบตลาด และระบบผลิตวัตถุดิบ ครอบครัวในชุมชนจะมีรายได้เพิ่มขึ้นทั้งทางตรงและอ้อม ส่วนผลประโยชน์ทางด้านสังคม คือ เกิดการสร้างสรรคในสังคม มีการติดต่อสื่อสารในและระหว่างชุมชนมากขึ้น การสร้างสิทธิและหน้าที่ความรับผิดชอบ แก่ประชาชนในชุมชน มีระบบสาธารณูปโภค และการบริการทางสังคมที่มากขึ้น

2. ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน ซึ่งเกิดขึ้นได้ทางบวกและลบ ทางบวกคือ ผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและสังคม และผลกระทบคือ ความทรุดโทรมของสังคมที่เนื่องมาจากการจัดการไม่ดี และโครงสร้างการบริหารชุมชนอาจเปลี่ยนแปลงไป เพราะสาเหตุในการจัดการชุมชนไม่ดี เช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางบริบทการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ผลของการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาในทางด้านสังคม เศรษฐกิจ อาจเกิดขึ้นจากระบบโลกาภิวัตน์ ในขณะที่วัฒนธรรมบางส่วน อาจได้รับการรื้อฟื้นปรับปรุง แต่งเติมให้คงเดิม วัฒนธรรมบางส่วนโดยเฉพาะ วิถี

ชีวิตประจำวัน และระบบความคิดความเชื่อบางอย่างก็จะได้รับการปรับแต่งให้เข้ากับโลกสมัยใหม่ เป็นการผสมผสานปรับเปลี่ยนเป็นพลวัตไปเรื่อย ๆ โดยไม่หยุดนิ่ง ซึ่งสอดคล้องกับมุมมองของนักวิชาการ พวกที่นำเอาทฤษฎีการติดต่อสื่อสารและทฤษฎีความทันสมัย (Modernization) มาอธิบายผลของการท่องเที่ยวเกี่ยวกับค่านิยมของประชาชนในท้องถิ่นว่า เมื่อมีการท่องเที่ยว การติดต่อสื่อสารก้าวหน้า การคมนาคมสะดวก ค่านิยมพื้นเมืองของคนจะค่อย ๆ เปลี่ยนไป นั่นแสดงให้เห็นว่า ค่านิยมดั้งเดิมแบบเก่าของชุมชน จะดำรงอยู่หรือเปลี่ยนไปขึ้นอยู่กับจำนวนนักท่องเที่ยว และข้อมูลข่าวสารที่ชุมชนจะได้รับ (รายงานวิจัยผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อประชาชน, ม.ป.ป.)

เพื่อที่จะทำให้เกิดความเข้าใจและมองเห็นความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมการท่องเที่ยว ผู้ศึกษาจึงจะขอลงลึกในรายละเอียด ในมิติต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ผลของการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจที่เกิดจากกิจกรรมท่องเที่ยว

เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เห็นผลได้อย่างรวดเร็วและโดยทั่วไป มักจะให้ทัศนะในเชิงบวกมากกว่าผลเสียที่เกิดขึ้นต่อระบบเศรษฐกิจ แต่ในขณะเดียวกันการท่องเที่ยวก็อาจสร้างผลกระทบด้านลบได้เช่นกัน ผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อชุมชนด้านเศรษฐกิจทั้งด้านบวกและลบ โดยสังเขปมีดังนี้

ผลประโยชน์หรือผลกระทบด้านบวกของการท่องเที่ยวต่อเศรษฐกิจ

จิรวรรณ นานกุลกิจ (2544) ซึ่งทำการศึกษากิจกรรมท่องเที่ยวในชุมชนชาวเขาใน จ.เชียงใหม่ ได้สรุปว่า การท่องเที่ยวได้ก่อให้เกิดผลกระทบในเชิงบวกต่อระบบเศรษฐกิจ 3 ด้าน คือ

1. ด้านอาชีพและการกระจายรายได้ โดยการท่องเที่ยว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพ การเกิดอาชีพใหม่ ๆ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยว รวมไปถึงเกิดการสร้างงานที่เกี่ยวข้องโดยตรงจากธุรกิจท่องเที่ยวหรือโดยอ้อม เป็นการผลิตสินค้าจากภาคอุตสาหกรรม หรือเกษตรกรรม เพื่อนำมาเป็นวัตถุดิบ สำหรับผลิตสินค้าและบริการแก่นักท่องเที่ยว

2. ด้านการสร้างรายได้ การท่องเที่ยวเป็นแหล่งที่มาของรายได้ในลักษณะของการขายบริการและทรัพยากรธรรมชาติ รายจ่ายของนักท่องเที่ยวก็คือ รายได้ของท้องถิ่น ซึ่งอาจจะมาในรูปแบบของ ค่าอาหาร ค่าพาหนะ ค่าที่พัก ค่าของที่ระลึก

3. ด้านการเจริญเติบโตและการขยายตัวของการลงทุน จากธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวอันเป็นผลมาจากการขยายตัวของการท่องเที่ยว ซึ่งสอดคล้องกับ วิวัฒนพงศ์ ภัทรสุขเกษม (อ้างถึงใน สินธุ์ สโรบล, 2546) ในประเด็นด้านเศรษฐกิจว่า ผลตอบแทนทางด้านการท่องเที่ยวให้

ผลตอบแทนในการลงทุนสูง สินค้าหรือบริการด้านการท่องเที่ยวเป็นสินค้าที่บริโภคแล้วไม่สูญสลายเหมือนสินค้าที่มีตัวตน ทรัพยากรการท่องเที่ยวก็ยังคงอยู่เหมือนเดิมเสื่อมสลายน้อย แต่ก็บูรณะให้เหมือนเดิมได้ นอกจากนี้ การมีรายได้จากการท่องเที่ยว ก่อให้เกิดการไหลเวียนของเงินตรา เกิดการบริโภคและลงทุนอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้เกิดการจ้างแรงงาน สามารถสร้างรายได้ให้แก่ตัวผู้ทำงานและประเทศชาติโดยส่วนรวม นอกจากนี้ มนัส สุวรรณ (2545) ยังได้เพิ่มเติมในเรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของชุมชนท้องถิ่น คือ เปลี่ยนจากเศรษฐกิจการเกษตรมาเป็นเศรษฐกิจอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

ผลด้านลบของการท่องเที่ยวต่อระบบเศรษฐกิจ

ฝ่ายวิชาการ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย(2526) ซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านการท่องเที่ยวโดยตรง ได้แสดงให้เห็นผลกระทบของการท่องเที่ยวในจังหวัดภูเก็ตต่อระบบเศรษฐกิจ พบว่า การท่องเที่ยวเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ค่าครองชีพของประชาชนในจังหวัดภูเก็ตสูงขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับ จีรพร ศรีวัฒนานุกูล (2544) ที่ได้พบว่า ตามแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ ๆ มักจะประสบปัญหาค่าครองชีพสูง ราคาสินค้าอุปโภคและบริโภคมีราคาแพง ส่งผลกระทบต่อประชาชนในท้องถิ่นและผู้ประกอบอาชีพในสาขาอื่น ๆ ต้องเสียค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้น ปัญหานี้ยังรวมถึงอัตราค่าบริการนำเที่ยว ค่าคมนาคมขนส่ง รวมทั้งสินค้าที่ระลึก ซึ่งมักจะมีราคาสูงขึ้น หลังจากการขยายตัวของการท่องเที่ยว ซึ่งบางครั้งเกิดความไม่พอใจแก่นักท่องเที่ยวและมีส่วนทำให้ภาพพจน์ของการท่องเที่ยวเสีย นักท่องเที่ยวไม่ยกกลับมาเที่ยวอีก

ในขณะที่ มนัส สุวรรณ (2545) ได้เพิ่มเติมใน ประเด็นปัญหาราคาที่ดินและค่าใช้จ่ายในการจัดระเบียบชุมชนในชุมชนท้องถิ่นที่มีราคาสูงขึ้น ทำให้เกิดการอพยพออกนอกชุมชนหรือทำการบุกรุกที่ป่าสงวนหรือที่สาธารณประโยชน์อื่น ๆ และในกรณีค่าใช้จ่ายในการจัดระเบียบชุมชนนั้น จะเกิดขึ้นเมื่อชุมชนต้องการคงไว้ ซึ่งการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน ที่จะต้องมีค่าใช้จ่ายด้านขยะและการกำจัดของเสีย ด้านการบูรณะซ่อมแซมความเสียหายของทรัพยากรท่องเที่ยวและด้านค่าใช้จ่ายในการจัดกาสาธารณูปโภคเพิ่มขึ้น เพื่อลดความแออัดของนักท่องเที่ยว

2. ผลของการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมท่องเที่ยว

สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญมากต่อการท่องเที่ยว การพัฒนาการท่องเที่ยวมีส่วนทำให้เกิดสภาพแวดล้อมที่ดีในแหล่งท่องเที่ยว แต่ในขณะเดียวกันก็อาจเกิดผลกระทบด้านลบเกิดขึ้นได้ และจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับ สภาพพื้นที่และสภาพความเปราะบางหรือความสามารถในการรองรับของพื้นที่

ผลประโยชน์หรือข้อดีที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมท่องเที่ยวที่มีต่อสิ่งแวดล้อม

มนัส สุวรรณ (2545) มีความเห็นว่า การท่องเที่ยวจะทำให้ชุมชนจะตระหนักถึงคุณค่าสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น เนื่องจากสิ่งแวดล้อมอันเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่สำคัญ ดังนั้น จึงต้องมีการช่วยรักษาสภาพภูมิทัศน์ของสิ่งแวดล้อม ในแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน ตลอดจนพัฒนาและปรับปรุงสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่ในสภาพดี รวมไปถึงการกระตุ้นให้ชุมชนเกิดการศึกษา ค้นคว้า เพื่อให้ได้แนวทางในการรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพ และอาจจะมีการออกกฎข้อบังคับของชุมชน เพื่อป้องกันไม่ให้สิ่งแวดล้อมของชุมชนเสื่อมโทรม

ผลกระทบของด้านลบของการท่องเที่ยวต่อสิ่งแวดล้อม

จิรพร ศรีวัฒนานุกูล (2544) และ มนัส สุวรรณ (2545) มีความเห็นที่สอดคล้องกันว่า การท่องเที่ยวมีส่วน ทำลายทรัพยากรชีวภาพของชุมชน สิ่งแวดล้อมต้องประสบกับปัญหาขยะและสิ่งปฏิกูล น้ำเสีย อากาศเสีย ฝุ่นละออง และเสียงรบกวนจากพาหนะเดินทางชนิดต่าง ๆ ในส่วนของสภาพภูมิประเทศและภูมิทัศน์ การท่องเที่ยวทำให้มีการดัดแปลงสภาพแวดล้อม จนไม่มีความเป็นธรรมชาติดั้งเดิมเหลืออยู่ ตลอดจนการบุกรุกที่สาธารณะประโยชน์หรือการก่อสร้างอาคารยื่นลงในแม่น้ำ ลำคลอง รวมไปถึงการไม่มีการควบคุมการก่อสร้างอาคารด้านความสูงและรูปแบบ ย่อมเป็นการทำลายทัศนียภาพอันเป็นความงามและเสน่ห์ของแหล่งท่องเที่ยวดั้งเดิมไป

3. ผลของการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมท่องเที่ยว ผลด้านบวกจากกิจกรรมท่องเที่ยวต่อสังคมและวัฒนธรรม

จิรพร ศรีวัฒนานุกูล (2544) ได้ยกเอาทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่มาอธิบายผลกระทบของการท่องเที่ยวว่า ทุกสังคมมีโครงสร้างและหน้าที่แตกต่างกันไป แต่ละโครงสร้างจะต้องรักษาหน้าที่ของตน เพื่อรักษาสมดุลของโครงสร้างนั้น ๆ เมื่อใด ๆ โครงสร้างสังคมเปลี่ยนแปลงหน้าที่ก็จะส่งผลให้โครงสร้างด้านอื่น ๆ เปลี่ยนแปลงไปด้วย ซึ่งสอดคล้องกับรายงานงานวิจัยผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อประชาชน (ม.ป.ป.) กับสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2544) ที่เห็นว่า การท่องเที่ยวเป็นการทำคนในสังคมมีลักษณะเป็น Modern Man ที่มีความพร้อมที่จะรับประสบการณ์ใหม่ ๆ และระบบความคิดความเชื่อบางอย่างก็จะได้รับการรื้อฟื้นปรับปรุงให้เข้ากับโลกสมัยใหม่ เป็นการผสมผสานปรับเปลี่ยนเป็นพลวัต ไม่หยุดนิ่ง ซึ่ง ทวีปศิริรัมย์ (2547) ซึ่งได้ศึกษาการท่องเที่ยวบริเวณตลาดน้ำ และพบว่า การท่องเที่ยวเป็นวิธีหนึ่งที่จะทำให้ตลาดน้ำ สามารถคงอยู่ในสังคมต่อไปได้ อมรชัย คหกิจโกศล (2547) ก็เป็นนักวิชาการอีกท่านหนึ่งที่มีความเห็นว่า การท่องเที่ยวช่วยเผยแพร่เรื่องราวที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อารยธรรมไทยให้โลกได้รู้ถึงความยิ่งใหญ่และคุณค่าของมรดกเหล่านั้น การท่องเที่ยวได้มีส่วนช่วยให้วัฒนธรรมประเพณีหลายอย่างที่ถูกลืมไปแล้ว ได้รับการรื้อฟื้นและนำมาจัดแสดงให้นักท่องเที่ยวและ

ประชาชนในท้องถิ่นได้ชม ในด้านการกระจายความเจริญและการพัฒนา จีรพร ศรีวัฒนานุกุลกิจ (2544) ได้ระบุว่า การท่องเที่ยวจะช่วยส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาด้านคุณภาพของประชากรในท้องถิ่น การปรับปรุงและออกแบบผลิตภัณฑ์ รวมถึงการทำให้มีสิ่งโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ

มนัส สุวรรณ (2545) ได้เพิ่มเติมในส่วนของการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและวัฒนธรรมระหว่างนักท่องเที่ยวกับเจ้าของพื้นที่ จนเกิดเป็นความเข้าใจอันดีระหว่างนักท่องเที่ยวกับชุมชนท้องถิ่น รวมไปถึงการเกิดชุดความรู้ที่ได้นั้นไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ และสิ่งที่สำคัญที่สุด คือ ชุมชนท้องถิ่นเกิดความรู้สึกภาคภูมิใจ และตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรการท่องเที่ยวของชุมชนท้องถิ่นตน ยังผลให้เกิดความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนท้องถิ่นในการมีสัญลักษณ์แสดงอัตลักษณ์ของชุมชนร่วมกัน ในส่วนด้านวัฒนธรรม ทำให้นักท่องเที่ยวยอมรับในคุณค่าทางวัฒนธรรมซึ่งอาจจะแตกต่างจากวัฒนธรรมเดิมของนักท่องเที่ยว อันจะนำซึ่งความเข้าใจอันดีและความเป็นมิตรระหว่างคนต่างวัฒนธรรมในกรอบที่กว้างขึ้น และสิ่งที่สำคัญที่สุด คือ การฟื้นฟูสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นให้คงอยู่ต่อไปบนพื้นฐานของความรัก ความภาคภูมิใจในสิ่งที่แสดงความเป็นตัวตนของชุมชน

ผลกระทบด้านลบของการท่องเที่ยวต่อสังคมและวัฒนธรรม

งานศึกษาหลายเรื่องเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในประเทศไทย จะพบว่า การท่องเที่ยวมีผลกระทบด้านลบมากกว่าด้านบวกต่อสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยเป็นตัวเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการแต่งกาย ประเพณี การใช้เวลาว่าง การใช้จ่าย ความสัมพันธ์ในหมู่เครือญาติและเพื่อนบ้าน ซึ่งผลกระทบกับวัฒนธรรมและสังคม จะเกิดขึ้นในชุมชนชนบทที่อยู่ห่างไกลความเจริญมากกว่าชุมชนที่เจริญแล้วในตัวเมือง เพราะกิจกรรมการท่องเที่ยวอาจกลายเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญที่สุดในชุมชน มีผลให้คนท้องถิ่นเต็มใจปรับพฤติกรรมและวิถีชีวิตให้เข้ากับการท่องเที่ยว Cohen (1996 อ้างถึงใน สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2544) มุลนิธิชาติชาย ชุณหะวัณ (<http://www.thaitopic.com/mag/soc/ecotour1905.html>, 2544, ออนไลน์) ได้มีความเห็นไปในทางเดียวกันว่า การท่องเที่ยวอาจทำให้เกิดการลดศักดิ์ศรีของคนในชุมชน เนื่องจากนักท่องเที่ยวรู้สึกเหมือนไปชมสวนสัตว์ หรือเกิดจากการลบลู่ดูหมิ่นวัฒนธรรมพื้นบ้าน อันเนื่องมาจากความไม่เข้าใจในวัฒนธรรมของชุมชนนั้น ๆ รวมทั้งการท่องเที่ยวอาจรบกวนสมาชิกในชุมชนที่ไม่มีส่วนได้ส่วนเสียในกิจกรรมท่องเที่ยว เช่น ชุมชนที่มีการท่องเที่ยวโดยเรือหางยาว ทำให้เกิดเสียงดังในยามวิกาล นอกจากนี้ ทศนีย์ วิเชียรเจริญ และ สุรีย์ บุญญานุกุลกิจ (อ้างถึงใน จีรพร ศรีวัฒนานุกุลกิจ, 2544) มีความเห็นว่าการท่องเที่ยวอาจทำให้มีการปรับเปลี่ยนหรือเปลี่ยนไปของวัฒนธรรม ประเพณีบางอย่างที่นำมาแสดงให้นักท่องเที่ยวชมนั้น ได้ถูกดัดแปลง

ไปจนไม่เหลือเค้าโครงเดิม จนอาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดในประเพณีเหล่านั้น นอกจากนี้ยังทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านค่านิยมของคนในชุมชน มีการเลียนแบบสิ่งต่าง ๆ จากนักท่องเที่ยว เช่น มีการละทิ้งการแต่งตัวด้วยชุดพื้นเมือง รวมถึงการที่นักท่องเที่ยวขาดความรู้ความเข้าใจในประเพณี ความเชื่อถือของคนในท้องถิ่น ปฏิบัติตนไปตามความเคยชิน เช่น การแต่งกายไม่สุภาพ เข้าไปในศาสนสถาน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของฝ่ายวิชาการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2526) ซึ่งได้ทำการศึกษาผลกระทบของการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดภูเก็ต และพบว่า การท่องเที่ยวได้ทำให้มีปัญหาใจผู้ร้ายเพิ่มขึ้น ปัญหาจากนักท่องเที่ยวได้นำเอาวัฒนธรรมบางอย่างที่ขัดกับสังคมไทยมาเผยแพร่ด้วย เช่น การแต่งกาย ความประพฤติระหว่างชายหญิงในที่สาธารณะ ซึ่งเป็นช่องทางให้เยาวชนไทยเลียนแบบได้และไม่เป็นผลดีต่อท้องถิ่น สุริย์ บุญญาอนุพงศ์ (2539) ได้อธิบายในเรื่องผลกระทบของการท่องเที่ยวว่า ผลกระทบทางด้านสังคม วัฒนธรรม ก็มีอยู่ไม่น้อย แต่เป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ จนคนส่วนใหญ่เกือบมองไม่เห็นว่าเป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยว สุริย์ บุญญาอนุพงศ์ ยังได้ศึกษาผลกระทบจากการส่งเสริมการท่องเที่ยวในเมืองท่องเที่ยวหลายแห่ง และพบว่า การส่งเสริมการท่องเที่ยวได้ก่อให้เกิดผลกระทบทางสังคม และวัฒนธรรมในหลายแง่มุม อาทิ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของครอบครัว การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้แรงงาน ปัญหาการใช้แรงงานเด็ก ปัญหาโสเภณี ปัญหาอาชญากรรม ซึ่งสุริย์ ได้สรุปว่า ผลของการท่องเที่ยวเริ่มชัดเจน เมื่อมีการพัฒนาการท่องเที่ยวในรูปแบบที่เป็น “Institutionalized” โดยใช้บริการสำเร็จรูป (Package Tour) ซึ่งรูปแบบการท่องเที่ยวแบบนี้ มีจุดมุ่งหมายที่จะให้บริการแก่นักท่องเที่ยวในปริมาณครั้งละมาก ๆ นักท่องเที่ยวจะได้สัมผัสกับแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งอย่างผิวเผิน ทำให้นักท่องเที่ยวมีโอกาสน้อยมากที่จะได้เรียนรู้และปรับตัวเข้ากับท้องถิ่น ในทางกลับกัน ท้องถิ่นเหล่านี้กลับต้องเปลี่ยนแปลงสภาพและต้องปรับตัวเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว ค่านิยมภายในท้องถิ่น เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่เคยยึดมั่นในความผูกพัน ภายในครอบครัวและระเบียบวินัยทางสังคม มาเห็นความสำคัญของเงินตรามากกว่า ซึ่งสอดคล้องกับ อมรชัย คหกิจโกศล (2547) ที่ได้แสดงความเห็นว่า การท่องเที่ยวทำให้แบบแผนการดำเนินชีวิต พิธีประเพณีและศิลปวัฒนธรรมถูกประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ เพื่อสนองธุรกิจท่องเที่ยวให้ครบวงจร โดยมีได้คำนึงถึงบริบททางสังคม และบทบาทหน้าที่ดั้งเดิมของสิ่งเหล่านั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมาเพื่อปรุงแต่งเป็นสินค้าป้อนตลาดท่องเที่ยวอย่างมากมาย แม้จะด้วยคุณค่าทางความงามและความเป็นอัตลักษณ์ตามแบบแผนประเพณี

รายงานการวิจัยผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อประชาชน (ม.ป.ป.) ได้นำเสนอผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อประชาชนในด้านวัฒนธรรมว่า การท่องเที่ยวทำให้วัฒนธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณีบางอย่างของไทยเปลี่ยนไปและอาจสูญหายไปเลย อุปนิสัยใจคอของ

ไทยเปลี่ยนไป คุณค่าทางด้าน อหิยาศัยไมตรี (Values of hospitality) ลดน้อยถอยลง งานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น งานบวชนาค ลอยกระทง มีการเลียนแบบมาให้หนักท่องเที่ยวชม และแสดงไม่เคร่งครัดต่อแบบเดิม ทำให้คุณค่าของประเพณีมีความสำคัญลดน้อยลง นอกจากนี้ อิทธิพลของการท่องเที่ยวยังมีผลต่อศิลปหัตถกรรม ที่ผลผลิตขาดคุณภาพและด้อยคุณค่าลง ขาดความละเอียดอ่อน และความประณีตจนไม่มีคุณค่าทางศิลปะ

จากแนวคิดในเรื่องผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อชุมชน ทำให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจถึงอิทธิพลของการท่องเที่ยวในด้านบวกและด้านลบ และสามารถอธิบายการท่องเที่ยวในฐานะปัจจัยภายนอกที่จะมีอิทธิพลต่อการวิจิตรและแนวปฏิบัติของทุนทางสังคม หรือสามารถเข้าใจปรากฏการณ์การรื้อฟื้นทุนทางสังคมที่เคยมีอยู่ให้กลับมาอีกครั้งในฐานะทรัพยากรทางการท่องเที่ยว หรือต่อยอดวิจิตรแบบเดิมกับความรู้สากลอันจะส่งผลกระทบต่อระดับและลักษณะของทุนทางสังคม ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นทิศทางการพัฒนาและการดำรงอยู่ของชุมชนในระยะยาว

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อมรรัตน์ ทิพย์เลิศ (2548) ได้ศึกษา ความสามารถทางการสื่อสารของผู้นำท้องถิ่นในการบริหารจัดการชุมชน ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของบริบทชุมชนที่มีเศรษฐกิจเป็นแกนนำ ในพื้นที่ชุมชนบางเจ้าฉ่า จังหวัดอ่างทอง พบว่า ผู้นำในบริบทนี้ต้องมีความรู้ ทักษะการสื่อสาร และกลยุทธ์การสื่อสาร เพื่อการบริหารจัดการชุมชนในสถานการณ์ปกติ และเพื่อจัดการสถานการณ์ความขัดแย้งที่เกิดจากผลประโยชน์ รวมไปถึงภายใต้การเปลี่ยนแปลงบริบทชุมชนเป็นมิติเศรษฐกิจเป็นแกนนำนั้น ชุมชนเรียกร้องผู้นำที่มีคุณสมบัติในเรื่องความสามารถทางการสื่อสารและความสามารถในการบริหารจัดการธุรกิจ หรือเป็นผู้นำด้านเศรษฐกิจได้

โกรวุฒิ วัฒนสิน (2549) ได้ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมกับการป้องกันอาชญากรรม ในพื้นที่ชุมชนนาบึง จังหวัดน่าน ชุมชนไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช และชุมชนบางเจ้าฉ่า จังหวัดอ่างทอง โดยเป็นการพยายามเอาแนวคิดทุนทางสังคมมาประยุกต์ใช้ ในการเป็นพลังของชุมชนที่มาจากความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน ทำให้เกิดเป็นความสัมพันธ์ระหว่างกัน หรือสถาบันภายในชุมชนและภายนอกป้องกันดูแลชุมชนให้มั่นคงปลอดภัย สำหรับในกรณีของชุมชนบางเจ้าฉ่า ได้อาศัยภูมิปัญญาในการจักสานเป็นจุดยึดโยงไปสู่การรวมกลุ่ม เป็นธุรกิจชุมชน และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ที่เกิดจากการขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่องของพลังทุนทางสังคม ที่มาจากเครือข่ายโดยอาศัยกลไกอย่างผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ ความมุ่งมั่นในการพัฒนาชุมชน บนฐานภูมิปัญญาองค์ความรู้ที่เป็นรากเหง้าของตนเอง วัฒนธรรมการพึ่งพาอาศัยกัน เอื้ออาทรกัน การจัดการที่เปิด

โอกาสให้สมาชิกในชุมชนมีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีความสามารถในการจัดการตัวเอง อีกทั้งการดำเนินธุรกิจชุมชนที่มีการแข่งขัน กระจายผลประโยชน์อย่างทั่วถึง รวมไปถึงการร่วมแรงร่วมใจของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เข้ามาร่วมดำเนินกิจกรรม ทำให้มีการตั้งเยาวชนที่ถือว่าเป็นกลุ่มเสี่ยงที่จะแสดงพฤติกรรมที่เป็นปัญหากระทบต่อชุมชน ให้เข้ามามีบทบาทเป็นกลไกของธุรกิจ จึงเป็นการลดโอกาสการเกิดอาชญากรรมได้เป็นอย่างดี

ปีวัฒนา งามประภาสสม (2550) ได้ศึกษาบทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบลต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแบบโฮมสเตย์ กรณีศึกษาเปรียบเทียบ องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่และองค์การบริหารส่วนตำบลบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาเปรียบเทียบประสิทธิภาพการจัดการท่องเที่ยวระหว่างหมู่บ้านแม่กำปองและหมู่บ้านยางทอง พบว่าการจัดการท่องเที่ยวของหมู่บ้านแม่กำปอง และหมู่บ้านยางทอง มีความแตกต่างกันไปตามเอกลักษณ์และลักษณะภูมิประเทศของชุมชน โดยเฉพาะจุดดึงดูดอยู่ที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากหมู่บ้านล้อมรอบด้วยป่าไม้ รวมถึงวิถีชีวิตแบบชนบทล้านนาที่น่าสนใจ ส่วนหมู่บ้านยางทอง มีจุดขายที่งานหัตถกรรมจักสานจากไม้ไผ่ ที่ถือเป็นสินค้า OTOP ที่ขึ้นชื่อของจังหวัดอ่างทองและแผนแม่บทชุมชนต้นแบบของจังหวัดอ่างทอง ในการบริหารจัดการท่องเที่ยว ทั้ง 2 หมู่บ้าน มีการตั้งคณะกรรมการขึ้นมาเป็นตัวแทนชาวบ้านเพื่อทำหน้าที่หลักในเรื่องการท่องเที่ยว มีการกำหนดกิจกรรมและกำหนดค่าบริการในอัตราที่ต่างกันไปตามลักษณะของต้นทุนทางทรัพยากรที่ใช้ไป ซึ่งหากเปรียบเทียบประสิทธิภาพการจัดการท่องเที่ยว พบว่า หมู่บ้านแม่กำปอง มีการอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวได้เด่นกว่าหมู่บ้านยางทอง เนื่องจากทรัพยากรท่องเที่ยวเป็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมง่ายและฟื้นฟูได้ยาก อีกทั้งเป็นเสมือนแหล่งอาหารและแหล่งรายได้หลักของหมู่บ้าน ทำให้ต้องมีวิธีการจัดการที่หลากหลายและบังคับใช้โดยเคร่งครัดกว่าหมู่บ้านยางทองที่เป็นจักสานซึ่งชาวบ้านทำเป็นอาชีพอยู่แล้ว ดังนั้นการอนุรักษ์จึงทำได้ง่าย ผลการศึกษา บทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบลเพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยว พบว่าองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยแก้ว แสดงบทบาทผู้ส่งเสริมให้ชาวบ้านสามารถจัดกิจกรรมท่องเที่ยวได้ดี คือ การอุดหนุนเงินทั้งแก่กลุ่มอาชีพและชาวบ้านเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ต่อชุมชน การฝึกอบรมหรือพาไปศึกษาดูงานและให้คำปรึกษาแนะนำแก่ชาวบ้านในเรื่องที่เกี่ยวข้อง ส่วนการเสริมสร้างกลุ่มนั้นไม่มีการทำงานในส่วนนี้เนื่องจากชาวบ้านหากต้องการแก้ไขหรือทำอะไรสักเรื่องตัวกันอยู่ตลอดเวลา ส่วนองค์การบริหารส่วนตำบลบางเจ้าฉ่า มีการอุดหนุนเงินแก่กลุ่มอาชีพ มีการฝึกอบรมหรือพาชาวบ้านไปดูงาน และเสริมสร้างกลุ่มผู้สูงอายุ ยกเว้นการให้คำแนะนำปรึกษา ส่วนบทบาทผู้ส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวสามารถมาเที่ยวได้สะดวก องค์การ

บริหารส่วนตำบลทั้ง 2 แห่ง ยังไม่มีภาพการจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ นอกจากการอำนวยความสะดวกเมื่อมีนักท่องเที่ยวมาท่องเที่ยวในบางโอกาสเท่านั้น เนื่องจากมีข้อจำกัดทางงบประมาณและการมีหน่วยงานอื่น ๆ ช่วยในการประชาสัมพันธ์ให้ องค์การบริหารส่วนตำบลจึงไม่ได้เข้าไปมีบทบาทมากนัก ในส่วนของปัญหาและอุปสรรคในการส่งเสริมการท่องเที่ยวขององค์การบริหารส่วนตำบล มีความแตกต่างกัน โดยองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยแก้ว ประสบกับปัญหาสินค้าและวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นมีราคาสูงซึ่งหากรวมกับค่าขนส่งจะสูงกว่าปกติ ทำให้ต้องเบิกจ่ายงบประมาณที่มากกว่าหากเทียบกับในอดีต ส่วนองค์การบริหารส่วนตำบลบางเจ้าฉ่า นั้น พบกับปัญหาปัญหาความไม่เข้าใจลักษณะการท่องเที่ยวของหมู่บ้าน ปัญหาการไม่นำแผนชุมชนเข้ามาร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาตำบล ปัญหาความขัดแย้งระหว่างผู้นำกับฝ่ายบริหารองค์การบริหารส่วนตำบล และปัญหาการขาดส่งเงินกู้จากเงินทุนหมุนเวียนกลุ่มอาชีพ

มันโฑว ละลูสะมา (2534) ได้ทำการศึกษาการดำรงอยู่ของกลุ่มกองทุนในจังหวัดเชียงราย พบว่า กิจกรรมกองทุนข้าว เกิดขึ้นจากชุมชนประสบปัญหาเรื่องการขาดแคลนข้าวบริโภค ต้องการอพยพตั้งถิ่นฐาน การเพิ่มของครัวเรือน และสมาชิกในครัวเรือน การแก้ไขปัญหาระยะแรกนั้นชุมชนใช้การพึ่งพาเครือข่ายเมื่อเกิดการขาดแคลนข้าว เมื่อการพึ่งพาเครือข่ายเริ่มทำให้การตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนทำได้น้อยลง จึงออกมาพึ่งพิงภายนอกคือนายทุนของหมู่บ้าน ด้วยดอกเบี้ยที่สูง

ต่อมาได้มีการรวมตัวกันแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยการจัดตั้งกองทุนข้าวของชุมชนขึ้นโดยมีการร่วมมือและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ระหว่างสมาชิกที่มีข้าวเหลือกินและสมาชิกที่ข้าวไม่พอกิน จนกลุ่มกองทุนข้าวเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาของชุมชนและเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ ในปัจจุบัน ทั้งนี้ปัจจัยที่ทำให้กลุ่มกองทุนข้าวดำรงอยู่ได้เกิดจากการที่สมาชิกมีความพึงพอใจในวัตถุประสงค์ของกิจกรรม และเกิดจากการพึ่งพาอาศัยกันของสมาชิก และความพึงพอใจในสิ่งตอบแทนหรือผลประโยชน์ที่กลุ่มมีให้

พรประภา สิ้นธนาภา (2533) ได้ทำการศึกษา การพึ่งตนเองของชุมชนโดยแนววัฒนธรรมชุมชน เพื่อการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ ในบริเวณชุมชนกระเหรี่ยง จ.สุพรรณบุรี พบว่า ชุมชนมีระบบการผลิตแบบยังชีพเพื่อการบริโภคเป็นหลัก มีฐานใช้แรงงานในครัวเรือนและการแลกเปลี่ยนแรงงานในชุมชนด้วย ในด้านระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันในชุมชน ชุมชนมีการใช้สถาบันครอบครัวและเครือญาติในการขัดเกลาสมาชิกในชุมชน รวมไปถึงการจัดการในกรณีเกิดความขัดแย้งหรือข้อพิพาท ในด้านระบบคุณค่า ศาสนาและความเชื่อ ชุมชนมีผู้นำทางความเชื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน ทำให้ชุมชนยังคงดำรงเอกลักษณ์และลัทธิความเชื่อได้ รวมไปถึง

ถึงปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมด้านทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ทั้งหมดทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้

ณัฐกานต์ จิตรวัฒนา (2546) ได้ศึกษาเรื่อง “พัฒนาการทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้า ย้อมสีธรรมชาติ บ้านโป่งคำ ตำบลคู่งษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน” ได้ศึกษาพบว่า สภาพแวดล้อม ทั้งในและนอกชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อกระบวนการทุนทางสังคม อันได้แก่ ระบบคิด วิถีปฏิบัติและผลลัพธ์ รวมทั้งผลกระทบที่มีต่อคนในชุมชน ซึ่งการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ช่วยให้กระบวนการทุนทางสังคมขับเคลื่อนไปได้ นั้น มาจากปัจจัยทางด้านผู้นำ หรือทุนมนุษย์ ทุนทางทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ความเป็นเครือญาติ ความเชื่อ ค่านิยมในเรื่องเดียวกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การช่วยเหลือกัน ความไว้วางใจกัน และกระบวนการเรียนรู้ระหว่างกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีส่วนช่วยลดต้นทุนในการดำเนินกิจกรรมอีกด้วย

ส่วนปัจจัยในเชิงลบที่มีผลต่อกระบวนการทุนทางสังคม ได้แก่ เรื่องของตลาด เรื่องราคาของผลิตภัณฑ์ ที่กลุ่มยังต้องการแสวงหากำไรจากการทอผ้าโดยที่เน้นปริมาณมากกว่าคุณภาพ ซึ่งจะเน้นเรื่องมูลค่า ในขณะที่เดียวกันทางกลุ่มทอผ้า ก็ต้องการที่จะอนุรักษ์วัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติด้วย

ผลจากการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มทอผ้า ทำให้ทุนของชุมชนเพิ่มขึ้น และก่อให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรมของกลุ่ม เช่น การที่ชุมชนมีเงินออมมากขึ้น มีรายได้จากการทอผ้าเพิ่มขึ้น ลดต้นทุนจากการใช้วัสดุธรรมชาติ และยังพบว่า การทอผ้าสามารถเป็นสื่อกลางในการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนและนอกชุมชน ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ที่จะพัฒนาตนเอง กลุ่ม และชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน

พระมหาธนพล พรหมสุวรรณ (2546) ได้ศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการจัดการป่าชุมชนไพร : ศึกษาเฉพาะกรณีปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ผลการศึกษาพบว่า วิธีการจัดการป่าชุมชนไพรของชุมชนปลักไม้ลาย เป็นลักษณะของการทำงานแบบพหุภาคีระหว่างพระสงฆ์ หน่วยงานภายใน และหน่วยงานภายนอกชุมชน โดยพระสงฆ์เป็นผู้นำในด้านต่าง ๆ ในการจัดการป่าชุมชนไพร อาทิ การเป็นผู้นำด้านการพัฒนาจิตใจ ผู้นำด้านการอนุรักษ์และบทบาทของการเป็นผู้ให้การศึกษา ส่วนหน่วยงานภายใน อันได้แก่ สมาชิกในชุมชน หน่วยสาธารณสุขและโรงเรียน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน สำหรับหน่วยงานภายนอก ได้แก่ มหาวิทยาลัยศิลปากร การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ชมรมแพทย์แผนไทย และกระทรวงสาธารณสุข ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการให้การสนับสนุนทางวิชาการและงบประมาณ

ผลการศึกษาได้เสนอแนะว่า การทำงานด้านอนุรักษ์ป่าชุมชนไพร่ที่ต้อองอาศัยองค์ความรู้แบบสหวิทยาการ ต้อองอาศัยการทำงานแบบพหุภาคี ที่มีหลายหน่วยงานมาร่วมทำงานด้วยกัน และควรมีการใช้กระบวนการทุนทางสังคมในการทำงาน โดยอาจจะเริ่มจากผู้นำธรรมชาติ ได้แก่ พระสงฆ์และหน่วยงานต่าง ๆ

กนกรัตน์ กิตติวิวัฒน์ (2543) ได้ศึกษาเรื่อง “การจัดการทุนทางสังคมในชุมชนเมืองศึกษากรณีเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์บางซื่อพัฒนา” พบว่า การมีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่สมาชิกมีความสัมพันธ์เชิงซ้อนต่อกันนั้นนับเป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญของชาวชุมชนเมือง โดยผ่านการตอบแทนและการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ตลอดทั้งกระบวนการเกื้อกูลกันและกัน ด้วยความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้พวกเขามีชีวิตรอดอยู่ได้ในสภาวะที่ฝืดเคือง นอกจากนี้การมีค่านิยมร่วมกันในเรื่องการมีเครดิตที่ดีหรือการเป็นผู้นำเชื่อถืออื่นนั้น มีส่วนอย่างสำคัญในการเกื้อหนุนกองทุนสวัสดิการในชุมชน สำหรับการศึกษาระบบการทำงานระดับองค์กรเครือข่าย พบว่าวิธีการดังกล่าวไม่ได้ทำให้เกิดเฉพาะผลด้านบวกในความหมายของการเพิ่มทุนทางสังคม หรือทำให้ชาวบ้านมีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นขึ้นเท่านั้น หากแต่การเกิดกระบวนการเรียนรู้จากการทำงานร่วมกัน อาจเกิดผลด้านลบต่อองค์กรหรือต่อความสัมพันธ์ของสมาชิกได้เช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นการแบ่งกลุ่มพวกพ้องหรือความหวาดระแวงระหว่างสมาชิก ซึ่งลักษณะดังกล่าวถือเป็นข้อจำกัดในการพัฒนากลุ่มที่จะต้องให้ความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากมีผลอย่างสำคัญในการพัฒนาองค์กรชาวบ้านให้เติบโตและเข้มแข็งต่อไป

พีระ ลีवलม (<http://www.thaitopic.com/work1/thesis.htm>) ได้ศึกษาวิจัยในเรื่องการศึกษาศักยภาพของ “ทุนทางสังคม” ของชุมชนไซเบอร์ (A Study of “Social Capital” Potential of Cyber Communities) ซึ่งผลการวิจัยพบว่า การเกิดทุนทางสังคมในอินเทอร์เน็ตสอดคล้องกับกลไกการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม โดยปัจจัยของสังคมทางกายภาพ สามารถมีอิทธิพลต่อลักษณะทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในกลุ่มสังคมในอินเทอร์เน็ต ดังนั้น กระบวนการเกิดทุนทางสังคมจึงมีอย่างน้อย 3 ลักษณะ คือการเกิดทุนทางสังคมที่มีอิทธิพลจากปัจจัยสังคมทางกายภาพ (กระบวนการนำเข้าทุนทางสังคม) การพัฒนาทุนทางสังคมในกลุ่มสังคมในอินเทอร์เน็ต (กระบวนการพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชนไซเบอร์) และการใช้ทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในอินเทอร์เน็ตสนับสนุนการมีกิจกรรมร่วมกันทางกายภาพ (กระบวนการส่งออกทุนทางสังคม) โดยองค์ประกอบของ “ทุนทางสังคม” ในแต่ละกระบวนการมีศักยภาพในการสนับสนุนการมีกิจกรรมสาธารณะร่วมกันที่แตกต่างกันไปทั้งลักษณะการสนับสนุน ปัจจัยประกอบค่าศักยภาพ และลำดับของค่าศักยภาพในแต่ละองค์ประกอบของทุนทางสังคม

จตุเทพ ยาสมุทร (2543) ศึกษาทุนทางสังคมในชุมชนชนบทภาคเหนือ ผลการศึกษาพบว่า ทุนทางสังคมชุมชนแม่ทามีอยู่หลายประเภท ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ทุนที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ 1) ทุนทางธรรมชาติ คือ ดิน น้ำ ป่าไม้ ซึ่งก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ 2) ทุนที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ ได้แก่ ผู้นำชุมชน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ 3) ทุนด้านการเงิน ได้แก่ การระดมทุนในชุมชน เพื่อร่วมกันจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ทำให้เกิดการหมุนเวียนของกระแสเงินช่วยสร้างเศรษฐกิจชุมชนให้ดีขึ้น ทุนที่เป็นนามธรรม ได้แก่ 1) วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ระบบคุณค่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น การมีความสัมพันธ์ในแนวราบ เช่น ครอบครัว เครือญาติ สถาบันผู้อาวุโสรวมถึงการช่วยเหลือทางด้านแรงงาน 2) ทุนที่เป็นองค์กรภายนอก ได้แก่ การมีเครือข่ายความสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกชุมชนทั้งในภาครัฐและเอกชน รวมถึง กลุ่ม/องค์กรที่ดำเนินกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ ในชุมชน เป็นต้น

อุไรวรรณ พวงสายใจ (2545) ได้ศึกษาทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน โดยเลือกศึกษาในชุมชนชนบทของ จ. เชียงใหม่ เนื่องจากมีแนวคิดที่ว่า ในชุมชนชนบท ชาวบ้านสามารถดำรงอยู่ได้ตามวิถีชีวิตที่เรียบง่าย พึ่งพิงธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมใกล้ตัว อันจะเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญเป็นพื้นฐานที่ช่วยให้ชุมชนมีการรวมตัวกัน รวมถึงมีความเข้มแข็งสามารถเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ได้ ผลการศึกษาพบว่า ทุนทางสังคมที่พบเป็นทุนที่มาจากภายในและทุนที่มาจากภายนอก ซึ่งส่งผลให้องค์กรเกิดความเข้มแข็ง อันเนื่องจากทุนทางสังคมเหล่านี้ ใช้เป็นแหล่งการศึกษาเรียนรู้ทั้งภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม นอกจากนี้ ทุนทางสังคมยังเป็นสิ่งที่พึ่งพิงทางจิตใจ โดยเฉพาะทุนด้านบุคคล วัฒนธรรม และศาสนสถาน และการที่กลุ่มเอาทุนทางสังคมมาใช้ในการบริหารจัดการองค์กร ทำให้องค์กรเกิดพลัง สามารถสร้างอำนาจต่อรองกับสังคมภายนอกได้ รวมไปถึงองค์กรสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาวะการเปลี่ยนแปลงได้อย่างมั่นคง อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของทุนทางสังคม ที่มีกับองค์กรชุมชนในลักษณะความสัมพันธ์ที่อยู่ควบคู่กัน ไม่สามารถแยกกันได้

ณัฐพร แสงประดับ (2527) ซึ่งทำวิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ที่เป็นผลจากพัฒนาการท่องเที่ยวบริเวณหมู่บ้านบ่อสร้าง พบว่า การท่องเที่ยวได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในหมู่บ้าน โดยส่งผลโดยตรงในด้านเศรษฐกิจ อาทิ การเปลี่ยนแปลงอาชีพ การมีงานทำ ระดับรายได้ และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ มีผลต่อศิลปหัตถกรรม โดยเปลี่ยนจากหัตถกรรมในครัวเรือนมาเป็นลักษณะกึ่งอุตสาหกรรม ในด้านสังคม และวัฒนธรรมการท่องเที่ยว ทำให้มีการเปลี่ยนรูปแบบการใช้ที่ดิน มีการย้ายถิ่นเข้ามาขึ้นรูปแบบบ้านเรือนจากไม้ไผ่ตุงสูง แบบชนบทไปสู่ตึกแถว มีการดำเนินชีวิตเป็นแบบการค้ำมาขึ้น

และที่สำคัญคือ การก่อให้เกิดทัศนคติที่ดี และเห็นคุณค่าของหัตถกรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะร่วม ทำให้สามารถอนุรักษ์และพัฒนาหัตถกรรมประเภทนี้ไว้ได้

ธวัชชัย รัตนช้อน (2542) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการจัดการท่องเที่ยวของชุมชนบนพื้นที่สูง พบว่า โครงสร้างหลักทางวัฒนธรรมของชุมชนด้านระบบคุณค่า ระบบการผลิต และระบบความสัมพันธ์ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปมากมายนัก หากแต่ได้มีการปรับตัวหลายประการ เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมรอบด้าน ในด้านแนวคิดของชุมชนต่อการจัดการท่องเที่ยว นั้น ชุมชนได้ใช้กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นเครื่องมือในการรักษาระบบนิเวศ ปลูก รักษาทรัพยากรความหลากหลายของชีวภาพ รวมทั้งเพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญาและ วัฒนธรรมของชุมชน มากกว่าดำเนินการท่องเที่ยวเพื่อแสดงรายได้เพียงอย่างเดียว

สุรีย์ บุญญานพวงศ์ (2539) ได้ศึกษาวิจัยถึงผลกระทบจากการส่งเสริมการท่องเที่ยว ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่า ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา การท่องเที่ยวได้เป็นตัวเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนอย่างรวดเร็ว การพัฒนาด้านคมนาคม การบริการสาธารณูปโภค และสาธารณูปการต่าง ๆ รวมทั้งการบริการสังคมอื่น ๆ ได้รับการสนับสนุนมากขึ้น ประชากรในชุมชนที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเข้าไป มีรายได้เพิ่มขึ้น มีโอกาสและทางเลือกในการประกอบอาชีพและการศึกษาสูงขึ้น พร้อมกับค่าครองชีพที่สูงขึ้น นอกจากการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพและด้านเศรษฐกิจ การท่องเที่ยวยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนอีกด้วย ดังนั้นชุมชนจึงมีการร่วมมือกับภาครัฐและธุรกิจเอกชน ในการกำหนดแนวทางและแผนการดำเนินงานเกี่ยวกับการส่งเสริมการท่องเที่ยว เพื่อที่จะสามารถรักษาสมดุลระหว่างอิทธิพลของกิจกรรมการท่องเที่ยว กับการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม โดยมีมาตรการและวิธีการ ดังนี้ การกำหนดเขตพื้นที่ท่องเที่ยว การเตรียมความพร้อมในด้านสิ่งบริการและบุคลากร ซึ่งบุคลากรการท่องเที่ยว จะเป็นผู้สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าของทรัพยากรในแหล่งท่องเที่ยวได้ดีที่สุด รวมทั้งทำหน้าที่ดูแลรักษาทรัพยากรการท่องเที่ยวได้ มีประสิทธิภาพมากที่สุด นอกจากนั้นยังมีการพัฒนากิจกรรมที่สนับสนุนการท่องเที่ยว ให้แก่ประชากรในชุมชนที่ไม่มีการท่องเที่ยว เช่น การส่งเสริมสินค้าหัตถกรรม ภูมิปัญญาพื้นบ้าน รวมถึงต้องมีการสังคยานา ระหว่างผู้อาวุโส และนักวิชาการด้านวัฒนธรรมในท้องถิ่น เพื่อกำหนดรูปแบบวัฒนธรรม ประเพณี ที่ถูกต้องตามแบบแผนเดิม รวมทั้งมีการสนับสนุนส่งเสริมให้ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับแก่นแท้ของวัฒนธรรม ประเพณีแก่คนในท้องถิ่น

พระมหาสุทิตย์ อบอุ่น (2541) ได้ทำการศึกษาศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ พบว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน ควรที่จะส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเองด้วย เพราะคนส่วนใหญ่จะรัก

และวางแผนภูมิลำเนาของตนมาก พยายามรักษาทรัพยากรที่มี อนุรักษ์พื้นฟูภูมิปัญญา และวัฒนธรรมของชุมชนให้มากที่สุด

พระมหาสุเทพ ผิวเผือก (2545) ได้ศึกษาเรื่องผลกระทบด้านสังคมและวัฒนธรรมของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและชุมชน พบว่า ระบบการบริหารการจัดการของวัดในปัจจุบันยังไม่สามารถตอบสนองต่อสถานการณ์ท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้วัดต้องประสบกับปัญหาที่เกิดขึ้นเนื่องมาจากการท่องเที่ยวเสมอ ในส่วนผลกระทบด้านสังคมและวัฒนธรรมที่มีต่อวัดและชุมชนมีทั้งด้านบวกและด้านลบ ด้านบวกได้แก่ วัดมีรายได้เพิ่มขึ้น คนในชุมชนได้รับผลประโยชน์จากการล้างจานของวัดและธุรกิจท่องเที่ยวเกิดตลาดขึ้นอันเป็นการสร้างโอกาสในการขายสินค้าและโอกาสในการประกอบอาชีพ และพัฒนาอุตสาหกรรมในครัวเรือน ตลอดจนหน่วยงานรัฐให้ความสำคัญที่จะเข้ามาพัฒนาพื้นที่ ในส่วนของผลกระทบด้านลบ ได้แก่ เกิดความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ และผลกระทบต่อวิถีชีวิตของพระภิกษุในด้านการศึกษาอบรม และการปฏิบัติธรรม รวมไปถึงปัญหาขยะ

นอกจากนี้พระมหาสุเทพ ยังได้เสนอแนะรูปแบบการบริหารจัดการท่องเที่ยวในวัดคือ วัดต้องมีการวางแผนเกี่ยวกับการพัฒนากิจกรรมท่องเที่ยวที่ชัดเจนและควรส่งเสริมให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการมากขึ้น

กรอบความคิดในการศึกษา

จากแนวคิด ทฤษฎีและผลงานการศึกษาที่เกี่ยวข้องข้างต้น ทำให้ผู้ศึกษาสามารถมีแนวทางสร้างกรอบแนวคิดในเรื่องทุนทางสังคมกับการดำรงอยู่ของชุมชน โดยผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิดกระบวนการทุนทางสังคมมาสร้างกรอบ เพื่อให้เห็นถึงปรากฏการณ์ของความสัมพันธ์อย่างเป็นกระบวนการ ระหว่างทุนทางสังคมกับการดำรงอยู่ของชุมชน ที่มาจาก ปัจจัยภายในและภายนอก ระบบคิด และวิถีปฏิบัติ ที่แสดงออกมาในรูปของกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ตั้งแต่ช่วงสังคมเกษตรกรรม ช่วงสังคมธุรกิจชุมชน ช่วงการทำแผนชุมชนระยะที่ 1 และช่วงการทำแผนชุมชนระยะที่ 2 (ตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2550) อันจะแสดงให้เห็นถึงผลลัพธ์ในมุมมองการดำรงอยู่ของชุมชนภายใต้สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง

ช่วงสังคมเกษตรกรรม องค์ประกอบทั้งภายในและภายนอกของชุมชนอยู่ในลักษณะที่ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ บนฐานทรัพยากรที่ชุมชนมีอยู่ ประกอบกับปัจจัยจากภายนอกยังมีอิทธิพลไม่มาก ชุมชนมีระบบคิดแบบสังคมชนบท ที่เน้นการผลิตแบบยังชีพ ทำงานบนพื้นฐานของการเคารพซึ่งกันและกัน

ช่วงสังคมนวัตกรรมชุมชน เป็นช่วงระยะเวลาตั้งแต่ที่ชุมชนบางเจ้าฉ่ามีการรวมกลุ่มจัด
สถานขึ้นเป็นครั้งแรก ใช้ภูมิปัญญาทางการจักสานผลิตสินค้าที่ก่อให้เกิดรายได้เป็นอาชีพหลัก
และปัจจัยภายนอกที่มีอิทธิพลต่อระบบคิดของคนในชุมชนที่ให้ความสำคัญในเรื่องของมูลค่าที่
เป็นตัวเงิน ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในชุมชน

ช่วงการทำแผนชุมชนช่วงที่ 1 เป็นช่วงที่ชุมชนเริ่มเรียนรู้หลังจากที่ชุมชนมีปัญหาใน
เรื่องความขัดแย้งจากเรื่องของผลประโยชน์จากที่มาจากธุรกิจของชุมชน โดยมีผู้นำเป็น
องค์ประกอบที่สำคัญที่ในการรวมคนในชุมชนให้ตระหนักถึงระบบคุณค่าและการกระจาย
ทรัพยากรอย่างเป็นธรรมโดยใช้แผนชุมชนเป็นเครื่องมือ

ช่วงการทำแผนชุมชนช่วงที่ 2 องค์ประกอบภายในชุมชนที่มีการใช้บริหารจัดการ
ชุมชนร่วม ทำให้มีการขยายกิจกรรมเพื่อการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรมและ
ความสามารถของผู้นำในการนำทุนจากภายนอกเข้ามาทำให้ชุมชนสามารถประสานทุนภายใน
ภายนอก บนพื้นฐานแนวคิดของการพัฒนาและอนุรักษ์สิ่งที่เป็นคุณค่าที่มีอยู่ในชุมชนไปพร้อมกัน

จากกรอบแนวคิดทั้งหมดแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมกับการ
ดำรงอยู่ของชุมชน ผ่านระบบคิดและวิถีปฏิบัติ ที่แตกต่างกันออกไปตามสถานการณ์ ในแต่ละ
ช่วงเวลาและส่งผลกระทบต่อกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดความอ่อนแอหรือ
ความเข้มแข็งของความเป็นชุมชน และความสามารถในการดำรงอยู่ของชุมชน

ชำนาญกานท์สมุด

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมกับการดำรงอยู่ของชุมชนชนบท : กรณีศึกษา ชุมชนท่องเที่ยวตำบลบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง” เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพเนื่องจากเป็นการศึกษาถึงวิถีชีวิต ระบบคุณค่า และพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน ในเรื่องของวิถีชีวิต การดำรงอยู่ของชุมชน และกิจกรรมการพัฒนาที่เกิดจากการท่องเที่ยว ตลอดจนระบบความสัมพันธ์ในลักษณะที่เรียกว่าทุนทางสังคม ซึ่งจะต้องอาศัยการอธิบายความหมายจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน และอธิบายให้เชื่อมโยงจากบริบทด้านต่าง ๆ การใช้รูปแบบการศึกษาในรูปของการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) จึงเป็นระเบียบวิธีวิจัยที่ผู้ศึกษาใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษา เพื่อให้คำตอบตามวัตถุประสงค์ที่ผู้ศึกษาได้กำหนดไว้

พื้นที่ในการศึกษา

ในส่วนของพื้นที่ศึกษาซึ่งมีความสำคัญอย่างมากในการศึกษาเชิงคุณภาพ เนื่องจากต้องมีประเด็นปัญหาปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน เพื่อให้สามารถนำบริบทปรากฏการณ์เหล่านั้นมาอธิบายในเชิงพรรณนาตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ดังนั้นผู้ศึกษาจึงให้ความสำคัญกับการเลือกพื้นที่ในการศึกษา โดยที่พื้นที่ดังกล่าวจะต้องเป็นชุมชนที่มีความสามารถในการดำรงรักษาความเป็นชุมชน รวมไปถึงระบบคุณค่าต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและจากการทบทวนวรรณกรรมทำให้ผู้ศึกษาได้รู้จักหมู่บ้านบางเจ้าฉ่าที่ จ.อ่างทองแห่งนี้ ในฐานะหมู่บ้านชนบทที่มีระบบการยึดคุณค่า ขนบธรรมเนียม ภูมิปัญญาาร่วมกัน ภายใต้การจัดระบบกิจกรรมบริหารสาธารณสมบัติที่เข้าร่วมกัน ในรูปแบบธุรกิจชุมชนด้านการจักสานและการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว และหลังจากผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นและลงไปพื้นที่จริง ณ ชุมชนบ้านบางเจ้าฉ่าแห่งนี้ ความน่าสนใจก็ปรากฏให้เห็นมากขึ้น ทั้งด้านพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชนที่มีที่มาจากกิจกรรมธุรกิจชุมชนด้านการจักสานไม้ไผ่ และชุมชนแห่งนี้ยังมีการใช้แผนชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชน โดยที่ผู้ศึกษาได้กำหนดขอบเขตของพื้นที่การศึกษาให้อยู่ในบริเวณหมู่ที่ 8 บ้านยางทอง เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีศูนย์กลางชุมชน พิพิธภัณฑสถาน และเป็นที่ที่ทุกคนในชุมชนและนอกชุมชนเห็นว่าเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมด้านต่างของชุมชน

กลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษา

ในส่วนของกลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษา เนื่องจากการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ให้ความสำคัญกับข้อมูลเชิงคุณภาพและเป็นการศึกษาถึงระบบคุณค่าทั้งรูปธรรมและนามธรรมในชุมชน เพื่ออธิบายให้เห็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน กลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษาในที่นี้จึงกำหนดให้ครอบคลุมผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งเป็นกลุ่มคนที่สามารถให้ข้อมูลในประเด็นที่ศึกษา

โดยการศึกษาในครั้งนี้ผู้ศึกษาได้กำหนดกลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ที่เป็นกลุ่มเป้าหมายหลัก 3 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มผู้นำในชุมชน และกลุ่มแกนนำในการบริหารจัดการชุมชน ซึ่งในที่นี้คือ กำนัน สุรินทร์ นิลเลิศ และตัวแทนจากฝ่ายต่าง ๆ ในคณะกรรมการศูนย์กลางชุมชนตำบลบางเจ้าฉ่า ซึ่งประกอบไปด้วย 4 ฝ่าย คือ ฝ่ายบริหาร ฝ่ายจัดซื้อ ฝ่ายขายและฝ่ายผลิต โดยผู้ศึกษาได้คัดเลือกประธานฝ่ายหรือตัวแทนฝ่ายทั้ง 4 ฝ่ายเป็นผู้ให้ข้อมูล

2. กลุ่มที่ประกอบกิจกรรมธุรกิจชุมชน ซึ่งมีทั้งหมด 16 กลุ่ม โดยผู้ศึกษาได้คัดเลือกจากกลุ่มที่บทบาทโดดเด่น มีบทบาทหน้าที่ชัดเจน มีกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในหมู่บ้านยางทองเป็นหลัก พบว่ามีอยู่ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มจักสาน กลุ่มโฮมสเตย์ และกลุ่มเกษตรท่องเที่ยวบริการ ผู้ให้ข้อมูล จำนวน 16 คน

3. สมาชิกในหมู่บ้านยางทองหมู่ที่ 8 ซึ่งเป็นพื้นที่ศูนย์กลางในการบริหารจัดการกิจกรรมต่างๆของชุมชนทั้งประชาชนชาวบ้าน ผู้สูงอายุ คณะกรรมการจัดทำแผน เจ้าของบ้านพักโฮมสเตย์ และสมาชิกภายในชุมชนที่สามารถให้ข้อมูลในประเด็นที่ศึกษาได้ ผู้ให้ข้อมูล จำนวน 20 คน

วิธีการศึกษาและเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เนื่องจากการศึกษาด้วยวิธีการเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งมีตัวผู้ศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้ศึกษาจึงได้กำหนด “ระเบียบวิธีวิจัย” ที่ใช้เครื่องมือและวิธีการในการเก็บข้อมูล ดังนี้

1. วิธีการสัมภาษณ์ ทำการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย โดยผ่านการสนทนา ซึ่งผู้ศึกษาได้เข้าไปร่วมทำงานกับกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ อาทิ การร่วมทำเครื่องจักสาน ช่วยต้อนรับนักท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดความไว้วางใจและเกิดโอกาสในการร่วมทำกิจกรรมอื่น ๆ กับสมาชิกในชุมชน อันจะนำไปสู่การสนทนาเพื่อให้ได้ข้อมูลในประเด็นที่เกี่ยวข้อง

ผู้ศึกษาได้กำหนดแบบสัมภาษณ์เพื่อเป็นเครื่องมือประกอบการสัมภาษณ์ โดย ออกแบบให้เป็นแบบสัมภาษณ์ที่รวมเอาแนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์ข้อมูลทั่วไป และแบบ สัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เข้าด้วยกัน ซึ่งแนวคำถามของแบบสัมภาษณ์จะเป็นแบบ คำถามปลายเปิด (Open-Ended Question) เพื่อเปิดโอกาสให้กลุ่มตัวอย่างหรือผู้ให้ข้อมูลได้ตอบ คำถามและแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ในประเด็นที่ตั้งไว้ โดยจะประกอบไปด้วย

- แนวคำถามในเรื่องข้อมูลทั่วไปของชุมชน เช่น สภาพความเป็นอยู่ทางกายภาพ ภาวะเศรษฐกิจชุมชน รายได้และการประกอบอาชีพ ผลที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวและแนวคำถาม เรื่องแผนชุมชน

- แนวคำถามทางด้านรูปแบบความสัมพันธ์และการดำรงชีวิตของสมาชิกใน ชุมชน ทั้งด้านการแสดงความสัมพันธ์ต่อกันในลักษณะความไว้วางใจ การปฏิบัติตามระเบียบ ประเพณีและข้อบังคับที่มีร่วมกัน การบริหารจัดการแบบร่วมและการบริหารงานสาธารณะที่เป็น ของส่วนรวม ฯลฯ

- แนวคำถามในเรื่องการบริหารจัดการภายในกลุ่ม การจัดการความขัดแย้ง

- แนวคำถามที่เกี่ยวข้องกับผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่ม ในเรื่องของความสามารถของ ผู้นำในการบริหารจัดการ ความศรัทธาในตัวผู้นำ

2. วิธีการสังเกต ทั้งแบบการมีส่วนร่วมจากการร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ กับกลุ่ม ประชากรที่ศึกษา และแบบไม่มีส่วนร่วมทั้งจากในช่วงระยะเวลาที่ผู้ศึกษาอาศัยอยู่ในชุมชนและ ขณะสัมภาษณ์ โดยการการสังเกตทั่วไปที่ปรากฏในพื้นที่ศึกษา อาทิ ลักษณะกายภาพของ บ้านเรือน ความสัมพันธ์ของผู้ถูกสัมภาษณ์กับคนในครอบครัวและสมาชิกในชุมชน การทำงาน สาธารณะเพื่อชุมชน

โดยที่ผู้ศึกษาใช้แบบฉบับที่กข้อมูลภาคสนามเป็นเครื่องมือ ทั้งที่เป็นสมุดบันทึก เครื่องบันทึกเสียง และกล้องถ่ายรูป ทั้งนี้เพื่อป้องกันการสูญหายของข้อมูลและเพื่อทบทวน ความจำเมื่อผู้ศึกษาต้องการใช้ข้อมูลเหล่านั้น

การวิเคราะห์และประมวลผลข้อมูล

ในการศึกษาเชิงคุณภาพ การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล สามารถที่ ดำเนินการพร้อมกับขั้นตอนของการเก็บข้อมูล และผู้ศึกษาจะต้องนำข้อมูลที่ได้มานั้นมาจำแนก และจัดหมวดหมู่เพื่อแสดงให้เห็นความหมาย ที่ข้อมูลเหล่านั้นมีนัยยะแสดงปรากฏการณ์ของ ความสัมพันธ์ในบริบทต่าง ๆ โดยประเด็นที่สำคัญเป็นอันดับแรกที่ได้ทำการวิเคราะห์คือบริบท

ชุมชน ซึ่งเป็นการสร้างความเข้าใจชุมชนในภาพรวมทั้งหมด แล้วจึงนำข้อมูลเหล่านั้นมาวิเคราะห์ เชื่อมโยงตามกรอบการศึกษา (Conceptual Framework) บนพื้นฐานแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง คือ ทูทางสังคม วัฒนธรรมชุมชน แผนแม่บทชุมชน การท่องเที่ยวและผลกระทบจากการท่องเที่ยว ซึ่งกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพจะเริ่มกระทำไปเรื่อย ๆ ตั้งแต่อยู่ในพื้นที่ศึกษาและ หลังจากที่ได้เก็บข้อมูลเสร็จ

การเขียนรายงานและนำเสนอผลการศึกษา

ในการนำเสนอรายงานผลการศึกษา ผู้ศึกษาเลือกใช้วิธีการเขียนเชิงวิเคราะห์ (Analysis Descriptive) โดยการนำเสนอข้อมูลอ้างอิงจากปรากฏการณ์จริงและข้อมูลจากการวิเคราะห์ที่ความครบถ้วน เพื่อให้ให้เห็นภาพปรากฏการณ์ความสัมพันธ์ของคน ทูทางสังคม และการดำรงอยู่ของชุมชน

ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษาในประเด็นที่ผู้ศึกษาสนใจ เป็นลักษณะของการศึกษาข้อมูลเชิงพัฒนาการ และระบบความสัมพันธ์ของคนในองค์กร และชุมชนดังนั้นมีความจำเป็นที่ผู้ศึกษาต้องใช้เวลาปรับตัวและสร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชนและกลุ่มตัวอย่าง เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยและสร้างความไว้วางใจที่ผู้ให้ข้อมูลระดับต่าง ๆ จะให้ข้อมูลในเชิงลึก โดยในช่วงของการสร้างความสัมพันธ์นี้ ผู้ศึกษาได้ทำการค้นหาผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) ไปพร้อมกับการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไป ลักษณะชุมชน และบริบทในมิติต่าง ๆ ผู้ศึกษาจึงใช้ระยะเวลาในการเก็บข้อมูลโดยอยู่อาศัยในชุมชนรวม 3 เดือน คือ ตั้งแต่ 1 พฤศจิกายน 2549-31 มกราคม 2550

ผลการศึกษาและอภิปรายผล

ในการศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมกับการดำรงอยู่ของชุมชนชนบท กรณีศึกษา : ชุมชนท่องเที่ยวบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง ได้ทำการศึกษาพัฒนาการของโดยภาพรวมตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2550 พบว่าชุมชนแห่งนี้มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน และคนในชุมชนรู้ภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน สภาพของชุมชนเมื่อครั้ง พ.ศ. 2500-2514 ชุมชนแห่งนี้มีลักษณะเป็นสังคมเกษตรกรรมพื้นบ้าน มีสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนเรียบง่าย พึ่งพิงอยู่กับธรรมชาติรอบ ๆ ตัว ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนในช่วงเวลาดังกล่าวมีลักษณะของความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ ใกล้ชิดกัน ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2515-2541 ชุมชนแห่งนี้ได้ใช้ภูมิปัญญาทางด้านการจักสานผลิตและจำหน่ายเครื่องจักสานจนพัฒนากลายเป็นอาชีพหลักแทนการทำนาข้าว การที่ชุมชนบางเจ้าฉ่าปรับเปลี่ยนจากการพึ่งพาอยู่กับธรรมชาติตามแบบสังคมเกษตรกรรม มาเป็นความสำคัญกับเรื่องธุรกิจชุมชนที่มีระบบเศรษฐกิจแบบทุนที่มีวิธีการผลิตเพื่อจำหน่าย ซึ่งการปรับเปลี่ยนครั้งนี้ทำให้ชุมชนมีความขัดแย้งในเรื่องของผลประโยชน์และการกระจายผลประโยชน์ไม่ทั่วถึง

จนกระทั่งมาถึงช่วงการทำแผนชุมชนระยะที่ 1 (พ.ศ. 2542-2545) ชุมชนบางเจ้าฉ่าได้เรียนรู้จักการทำแผนชุมชน ทำให้ชุมชนมีการจัดเวทีการประชุมและกระตุ้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการทำแผนชุมชน โดยใช้แผนชุมชนเป็นเครื่องมือผ่านทุนทางสังคม เช่น การเชื่อถือและศรัทธาในตัวผู้นำ ประวัติศาสตร์ชุมชน ทำให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม เข้ามาช่วย ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมวางแผนและกตติกาของชุมชน นอกจากนี้ในกระบวนการจัดทำแผนชุมชนที่ใช้การพูดคุยกันผ่านเวทีประชาคมชาวบ้าน การเก็บข้อมูลในครัวเรือน ทำให้ข้อขัดแย้งที่ชุมชนเคยมีจากผลประโยชน์ในธุรกิจจักสาน และความขัดแย้งในเรื่องอื่น ได้รับการแก้ไขโดยใช้รูปแบบการบริหารงานแบบศูนย์กลางชุมชน ที่เป็นระบบการจัดการร่วมกันของคนในชุมชนการเก็บข้อมูลในครัวเรือนซึ่งเป็นขั้นตอนของการทำแผนชุมชนทำให้ความสัมพันธ์ในครัวเรือนดีขึ้น และเริ่มตระหนักถึงสิ่งที่เป็นปัญหาของชุมชนร่วมกัน การเก็บข้อมูลในครัวเรือนนำไปสู่การศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชน การเรียนรู้ถึงระบบคุณค่าดั้งเดิมที่ชุมชนเคยมี บอกเล่าสืบทอดผ่านจากรุ่นปู่ย่า พ่อแม่ สู่รุ่นลูกหลานและสุดท้ายเป็นเรื่องของการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนทั้งหมด

และในช่วงการทำแผนชุมชนระยะที่ 2 (พ.ศ. 2546-2550) ชุมชนบางเจ้าฉ่าสามารถผสมผสานต้นทุนเดิมและต้นทุนจากภายนอกชุมชน โดยมีการใช้ผลจากการทำแผนชุมชนขยาย

กิจกรรมต่าง ๆ เพื่อกระจายผลประโยชน์ให้ทั่วชุมชนมากขึ้น ผ่านคณะกรรมการศูนย์กลางชุมชน การทำแผนชุมชนได้สำเร็จส่วนสำคัญมาจากการใช้ระบบของความสัมพันธ์ในลักษณะของทุนทางสังคม อาทิ ความศรัทธาและเชื่อมั่นในตัวของผู้นำ ความเป็นชุมชนที่มีประวัติและความเป็นมาที่ยาวนาน เป็นสิ่งดึงดูดคนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

โดยในแต่ละช่วงของพัฒนาการจะสะท้อนให้เห็นถึงระดับทุนทางสังคมที่มีอยู่ และปัจจัยที่ส่งผลต่อระดับทุนทางสังคมที่มีอยู่ทั้งภายนอกและภายใน เพื่อให้ทราบถึงการเกิดขึ้นและผลของการมีอยู่ของทุนทางสังคมในแต่ละช่วง เพื่อนำไปสู่การตอบคำถามการศึกษาว่าทุนทางสังคมสามารถช่วยให้ชุมชนแห่งนี้สามารถรักษาอัตลักษณ์ความเป็นชุมชนจักษานได้อย่างไร ท่ามกลางบริบทที่ชุมชนดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว และชุมชนแห่งนี้สามารถผสมผสานทุนของชุมชนที่มีอยู่ทั้งภายนอกและภายในมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชนได้อย่างไร ดังนั้นการศึกษาในครั้งนี้ผู้ศึกษาได้แบ่งรายละเอียดที่สนใจที่สามารถนำมาใช้วิเคราะห์เพื่อหาความเชื่อมโยงของเนื้อหา 4 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 สภาพแวดล้อมและข้อมูลทั่วไปของชุมชน

ส่วนที่ 2 พัฒนาการ และจุดเปลี่ยนของชุมชน

2.1 ช่วงสังคมเกษตรกรรม (พ.ศ. 2500-2514)

2.2 ช่วงชุมชนกับการเปลี่ยนแปลงไปสู่การทำธุรกิจชุมชน (พ.ศ. 2515-2541)

2.3 ช่วงการทำแผนแม่บทชุมชนระยะที่ 1 (พ.ศ. 2542-2545)

2.4 ช่วงการทำแผนแม่บทชุมชนระยะที่ 2 (พ.ศ. 2546-2550)

2.4.1 กำหนดสูรินทร์ นิลเลิศ ผู้นำรูปแบบใหม่ในบริบทชุมชนที่มีมิติทาง

เศรษฐกิจเป็นแกนนำ

2.4.2 กลุ่มกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชน และผลที่เกิดขึ้นจากแม่บทแผนชุมชน

ส่วนที่ 3 การเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่มีผลมาจากกิจกรรมการท่องเที่ยว

ส่วนที่ 4 กระบวนการทุนทางสังคมในฐานะเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการดำรงอยู่ของชุมชน

ส่วนที่ 1 สภาพแวดล้อมและข้อมูลทั่วไปของชุมชน

หากนับตั้งแต่อดีต บางเจ้าฉ่า มีหลักฐาน ประวัติศาสตร์ และความเป็นมาของชุมชน ที่คนในชุมชนและบรรพบุรุษได้ร่วมกันสร้าง สืบทอด บ่งบอกถึงความมีตัวตนของคนบางเจ้าฉ่า ว่าสืบเชื้อสายมาจากวีรบุรุษผู้กล้าที่ได้ต่อสู้เพื่อปกป้องแผ่นดิน ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเมื่อ 240 กว่าปีมาแล้ว ดังนั้น เรื่องราวของการเป็นสายเลือดเกี่ยวพันกับผู้กล้าเมื่อครั้งอดีตและการเป็น

ชุมชนดั้งเดิมที่มีวัฒนธรรมยาวนานจึงถูกถ่ายทอดในพัฒนาการความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานชุมชน

1.1 ประวัติศาสตร์ชุมชน

ประวัติศาสตร์ชุมชนบางเจ้าฉ่าได้ถูกนำมาใช้เพื่อบอกเล่าให้ลูกหลานและแขกผู้มาเยือนได้รู้ว่าตำบลบางเจ้าฉ่าเกิดจากตำนานของบรรพบุรุษนักรบผู้กล้า แห่ง“แขวงเมืองวิเศษชัยชาญ” (ปัจจุบันคือจังหวัดอ่างทอง) ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญในสมัยกรุงศรีอยุธยา “นายฉ่า” ได้รวบรวมชาวบ้านเข้าร่วมด้านพม่าที่ค่ายบางระจัน เมื่อค่ายบางระจันถูกตีแตกในวันจันทร์ เดือน 8 แรม 2 ค่ำ ปีจอ พ.ศ. 2309 หลังจากต่อสู้กับพม่าได้ 5 เดือน นายฉ่าและชาวบ้านที่รอดชีวิตจึงหนีพม่าและมาหลบซ่อนตัวอยู่ที่บริเวณป่ายาง ต่อมาจึงได้สร้างบ้านเรือนที่นี้ โดยเริ่มแรกมีบ้านเพียง 3 หลัง ทางทิศตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำน้อยเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้าน “สร้างสามเรือน” ในขณะนั้น เพราะเริ่มแรกมีบ้านเพียงสามหลังเท่านั้น และเมื่อเวลาผ่านไปมีการแบ่งพื้นที่การปกครองจัดตั้งเป็นตำบลและให้ตั้งชื่อตำบลของตัวเองขึ้นมา ชาวบ้านจึงใช้ชื่อของนายฉ่า ซึ่งเป็นผู้กล้าหาญ และได้เลือกถิ่นฐานที่อุดมสมบูรณ์ให้ลูกหลานได้อยู่มาจนถึงทุกวันนี้ ว่า “ตำบลบางเจ้าฉ่า” ดังที่ ครูบุญช่วย สมบุญ ครูเกษียณจากโรงเรียนวัดยางทอง ซึ่งได้รับการนับถือให้เป็นปราชญ์ชุมชนได้แต่งเป็นบทกลอนตำนานตำบลบางเจ้าฉ่าว่า

ขอย้อนอดีตกาลบางเจ้าฉ่า	เล่าขานมาเป็นประวัติให้ลูกหลาน
คนเก่าเล่าไว้เป็นตำนาน	บอกขานให้ลูกหลานได้จดจำ
ตามประวัติเรื่องราวบางเจ้าฉ่า	คนเก่าเล่าว่า นายฉ่าผู้อาจหาญ
ร่วมกับชาวแขวงเมืองวิเศษชัยชาญ	เข้าหักหาญกับพม่าที่บางระจัน
หลังจบศึกพาชาวบ้านรอดเหลือยังริมฝั่ง	สิ้นกำลังริมแม่น้ำน้อยหยุดรักษา
สร้างที่พักได้สามหลังสืบทอดมา	สร้างภูมิปัญญาจักสานงานฝีมือ
สัญลักษณ์คือยางใหญ่ยืนต้นคู่	รวมเป็นหมู่เป็นกลุ่มกิ่งไผ่
มีกอไผ่สีสุก ร่ายล้อมเคียงคูใจ	กิ่งกอไผ่เคียงคู่กัน
แม่น้ำน้อยคงคาที่ไหลผ่าน	ให้ผู้คนได้อาศัยธารน้ำใส
มีปลาแม่น้ำกินสมบุญรณกายใจ	สะสมไว้เป็นวิถีเกื้อกูลมา

ประวัติศาสตร์บางเจ้าฉ่า ที่ชาวบ้านได้ถ่ายทอดในลักษณะตำนานของบรรพบุรุษผู้กล้า ซึ่งใช้เล่าให้แขกผู้มาเยือนทั้งชาวไทยและต่างประเทศฟังทุกครั้งไปนั้น ทั้งนี้เป็นไปได้ว่า

ตำนานดังกล่าวเป็นที่รู้จักของชาวบ้านทั่วไปในตำบล จึงทำให้ชาวบ้านสามารถสื่อสารกับคนภายนอกได้ง่ายขึ้น และสามารถบอกถึงการดำรงอยู่ของชุมชนบางเจ้าฉ่าได้ดีที่สุด

นอกจากนี้ผู้ศึกษายังพบว่า มีประวัติศาสตร์ชุมชนอีกชุดหนึ่ง ซึ่งชาวบ้านบางส่วน โดยเฉพาะผู้ที่ทำอาชีพจักสานถ่ายทอดหรืออธิบายกับแขกผู้มาเยือนที่สนใจประวัติศาสตร์วิถีการดำเนินชีวิตของคนบางเจ้าฉ่าที่สัมพันธ์กับงานจักสานเป็นการเฉพาะ ซึ่งได้ถ่ายทอดไว้ว่า สมัยก่อนชาวบ้านบางเจ้าฉ่าทำจักสานยามว่างจากการทำนา โดยสานกระบุง ตะกร้า ใช้สอยภายในครัวเรือน ต่อมาเริ่มสานเพื่อนำไปขายให้ชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงและที่วัดไชโยทุกวันพระ โดยต้องใช้เวลาเดินทางตั้งแต่ตีสอง เพื่อนำกระบุงตะกร้าที่สานไปขายที่วัดไชโยราวตีห้า และเมื่อมีผู้นิยมใช้เครื่องจักสานของบางเจ้าฉ่ามากขึ้น ก็เริ่มมีพ่อค้าคนกลางเข้ามาซื้อเหมาทุกวันพระ ในราคาที่พ่อค้าคนกลางเป็นผู้กำหนด เป็นเช่นนี้อยู่ยาวนานหลายปี จนกระทั่งราวปี พ.ศ. 2515-2516 สินค้าจากญี่ปุ่นเริ่มเป็นที่นิยมของชาวไทย มีการใช้ภาชนะพลาสติกแทนเครื่องจักสานไม้ไผ่ ทำให้พ่อค้าคนกลางกดราคาเครื่องจักสานของชาวบ้าน

เมื่อชาวบ้านได้พูดคุยกันถึงการเอาเปรียบของพ่อค้าคนกลาง จึงตกลงกันว่าจะไม่นำเครื่องจักสานที่ทำได้ไปขายที่วัดไชโย แต่จะนำมารวมไว้ที่วัดยางทอง ซึ่งเป็นวัดประจำชุมชน (ปัจจุบันเป็นวัดประจำหมู่ที่ 8) และคิดจะหาทางจำหน่ายเอง เมื่อไม่มีเครื่องจักสานจากบางเจ้าฉ่าไปขายทำให้พ่อค้าคนกลางจึงเดินทางเข้ามาติดต่อที่บางเจ้าฉ่าเพื่อขอซื้อผลิตภัณฑ์จักสาน ครั้งนั้นทำให้ชาวบ้านจึงมีประสบการณ์การเรียนรู้เพื่อต่อรองและกำหนดราคาด้วยชุมชนเอง จึงเป็นที่มาของประวัติศาสตร์วิถีการดำเนินชีวิตของคนบางเจ้าฉ่าที่สัมพันธ์กับงานจักสาน

สมัยนั้นต้องตื่นตั้งแต่ตี 4 นิ่งเรือข้ามฝั่งแม่น้ำน้อย วันไหนไม่มีเรือก็ต้องว่ายน้ำข้ามไป และเดินผ่านทุ่งไปสว่างที่วัดวัดไชโย ที่ตลาดจะมีทุกวันพระ ต่อมาพ่อค้าคนกลางที่วัดไชโยกดราคา ชาวบ้านก็เลยรวมตัวกัน ไม่เอาของไปขาย แต่รวบรวมไปเก็บที่วัดยางทอง เป็นครั้งแรกที่ชาวบ้านรวมตัวกันเพื่อต่อสู้กับคนที่เข้ามาเอาเปรียบ (สิริศรีศรี สิงห์ทรัพย์, สัมภาษณ์)

แม้ว่าประวัติศาสตร์วิถีการดำเนินชีวิตของคนบางเจ้าฉ่าที่สัมพันธ์กับงานจักสาน ในลักษณะดังกล่าวข้างต้นนั้น ไม่ได้เป็นที่แพร่หลายอย่างตำนานของบรรพบุรุษผู้กล้า แต่จะรู้และเล่ากันในกลุ่มคนทำอาชีพจักสาน รวมถึงแขกผู้มาเยือนที่สนใจงานจักสาน ทั้งนี้การหยิบยกเรื่องการจักสานขึ้นมาเป็นประวัติศาสตร์นั้น อาจจะเป็นเพราะกลุ่มคนทำอาชีพจักสาน มีความภาคภูมิใจที่ครอบครัวของตัวเองยังคงใช้ความรู้ที่ได้รับการส่งเสริมให้ลูกหลานสืบสานต่อไปนั้นยังคงอยู่ในขณะเดียวกันลูกหลานก็สามารถรวมตัว เพื่อร่วมกันสร้างอำนาจการต่อรองกำหนดกลไกราคาได้เอง ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นของการทำงานร่วมกันในลักษณะกลุ่มแต่นั้นมาจนถึงทุกวันนี้

1.2 ลักษณะทางกายภาพ

บางเจ้าฉ่า เป็นตำบลที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของอำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง ห่างจากที่ว่าการอำเภอโพธิ์ทองประมาณ 9 กิโลเมตร โดยมีถนนลาดยางสายโพธิ์ทอง-ท่าช้าง สร้างเลียบคลองชลประทาน ยางมณีเป็นถนนสายหลักในการเดินทางเข้าสู่ตำบลบางเจ้าฉ่า

บางเจ้าฉ่าประกอบไปด้วย 8 หมู่บ้าน ตั้งเรียงอยู่ริมฝั่งขวาหรือทางทิศตะวันตกของแม่น้ำน้อย ซึ่งเป็นแม่น้ำสาขาขนาดเล็กที่แยกออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่จังหวัดชัยนาท พื้นที่ส่วนใหญ่ของตำบลเป็นที่ราบลุ่ม ไม่มีป่าไม้และภูเขา ลักษณะดินเป็นดินเหนียวปนทราย และเนื่องจากเป็นตำบลที่อยู่ใกล้แม่น้ำน้อย ทำให้อากาศเย็นสบาย ฤดูร้อนอากาศไม่ร้อนจัด ฤดูฝนฝนตกชุกตามฤดูกาล และมักจะมีน้ำท่วมบ้างในพื้นที่ลุ่ม แต่น้ำจะระบายออกตามระดับน้ำของแม่น้ำน้อย ตำบลบางเจ้าฉ่ามีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่อื่น ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ ต.องครักษ์ อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง
ทิศใต้	ติดต่อกับ ต.อ่างแก้ว อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ ต.บางระกำ อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง โดยมีแม่น้ำน้อยกั้น
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ ต.โคกพุทรา อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง

ชำนาญการหอสมุด

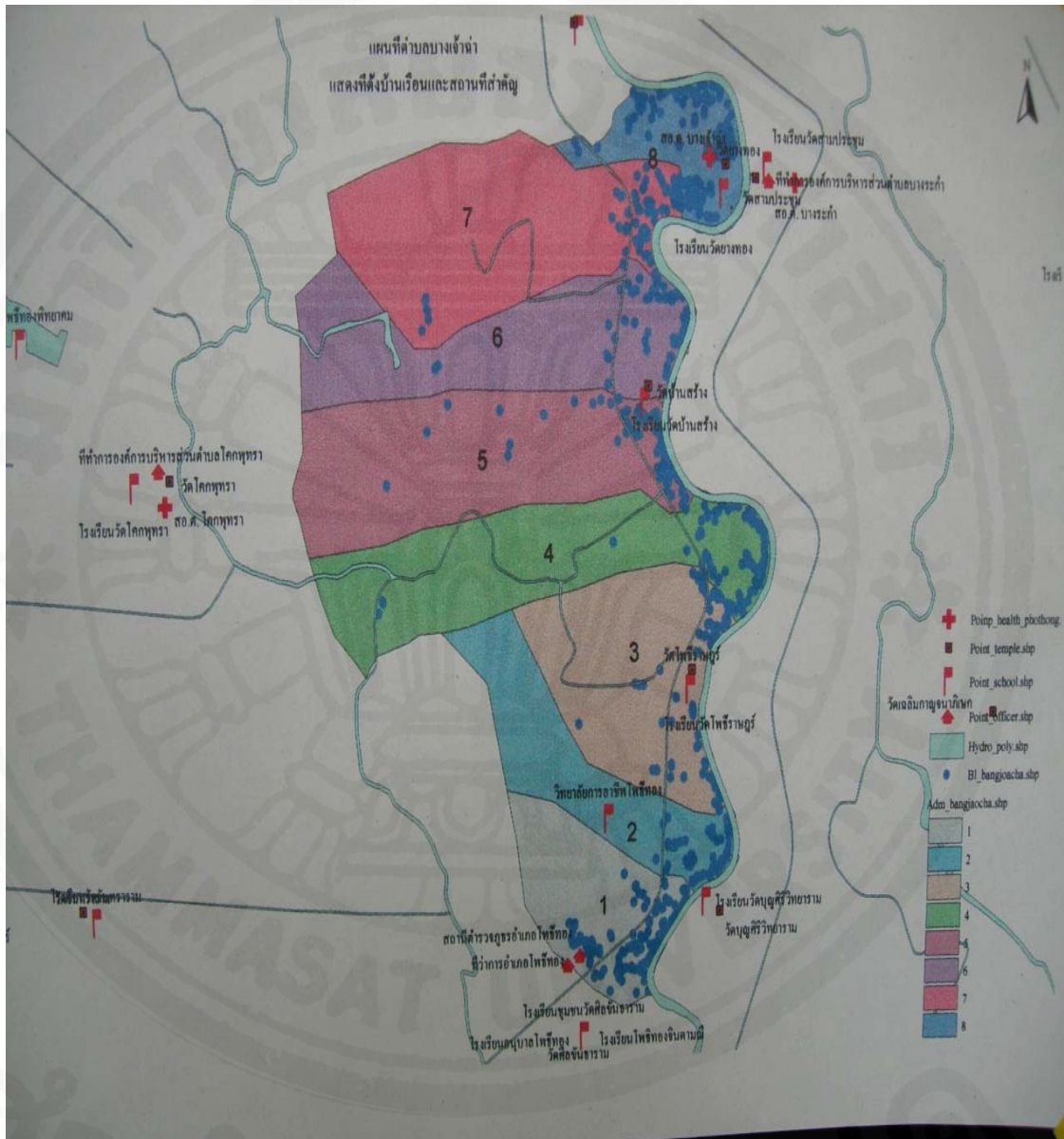
ภาพที่ 4.1
แผนที่จังหวัดอ่างทอง

ปัจจุบันตำบลบางเจ้าฉ่าแบ่งการปกครองออกเป็น 8 หมู่บ้าน ประกอบด้วย หมู่ 1 บ้านห้วยลิงตก หมู่ 2 บ้านห้วยลิงตก หมู่ 3 บ้านโพธิ์ราษฎร์ หมู่ 4 บ้านโพธิ์ราษฎร์ หมู่ 5 บ้านสร้าง หมู่ 6 บ้านสร้าง หมู่ 7 บ้านสามเรือน หมู่ 8 บ้านยางทอง

ชำนาญการหอสมุด

ภาพที่ 4.2
แผนที่ตำบลบางเจ้าฉ่า

โดยทุกหมู่บ้านจะขนานระหว่างแม่น้ำน้อยในทิศตะวันออก และถนนสายโพธิ์ทองทำข้าง ลักษณะโดยรวมของหมู่บ้านต่าง ๆ ในตำบลบางเจ้าฉ่า จะมีความคล้ายคลึงกันในหลายด้าน ส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากขนาดพื้นที่ของตำบลไม่ใหญ่มาก และมีลักษณะทางภูมิประเทศที่ไม่แตกต่างกันมาก นอกจากนี้คนในชุมชนทั้ง 8 หมู่บ้าน มีการไปมาหาสู่กัน เนื่องจากเป็นเครือข่าย

ที่มีการแต่งงานกันไปมาภายในชุมชน ตั้งแต่ก่อนที่จะมีการแบ่งพื้นที่การปกครองและจัดตั้งเป็น ตำบลและประกอบด้วย 8 หมู่บ้านเหมือนอย่างปัจจุบัน ลักษณะพิเศษทางด้านเครือญาติที่มี ประวัติศาสตร์ร่วมกันมายาวนาน ทำให้ประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อของคนในชุมชนตำบล บางเจ้าฉ่า เป็นไปในทิศทางที่ใกล้เคียงกัน จะแตกต่างกันบ้างในเรื่องของการปกครอง อาชีพ และการตั้งบ้านเรือน ที่เป็นไปตามภูมิสังคม โดยที่หมู่ที่ 1 และ 2 ซึ่งมีพื้นที่ใกล้เคียงกับที่ว่าการอำเภอโพธิ์ทองและตลาดโพธิ์ทอง ทำให้บ้านเรือนส่วนใหญ่มักตั้งตามแนวถนน และบ้านมีลักษณะเป็นทรง ทันสมัยตามแบบบ้านในเมือง และส่วนใหญ่คนในหมู่บ้านจะประกอบอาชีพรับราชการเนื่องจากมี ส่วนราชการต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ในบริเวณรอบ ๆ ที่ว่าการอำเภอ รวมไปถึงการประกอบอาชีพค้าขาย และรับจ้างบริเวณตลาดโพธิ์ทอง ส่วนหมู่บ้านอื่น ๆ มีลักษณะทางกายภาพที่ใกล้เคียงกันคือเป็นชุมชน เกษตรกรรมกึ่งชุมชนเมืองมีระบบสาธารณูปโภคเข้าถึงทั่ว

ส่วนมากคนอยู่ที่หมู่บ้าน ๆ หมู่ที่ 1-3 เขาจะทำราชการกันมาก เพราะว่ามีหน่วย ราชการหลายหน่วยงานตั้งอยู่ นอกจากนี้ก็ยังมีคนจากที่อื่นเข้ามา ซื้ที่และเช่า บ้านเช่าในหมู่บ้าน เพราะสะดวกอยู่ใกล้ที่ทำงาน ใกล้ตลาดส่วนหมู่บ้านอื่นจะทำ อาชีพเกษตรกรรมหัตถกรรมประเภทงานจักสานและรับจ้างทั่วไปเป็นส่วนใหญ่ บ้านเรือนก็จะตั้งติดกัน ขยายเรือนออกมาจากเครือญาติสายเดียวกัน (ประวัติย์ เยื่อนยิ้ม, สัมภาษณ์)

จากอิทธิพลของที่ตั้งของตำบลบางเจ้าฉ่า อยู่ไม่ไกลจากตัวเมือง จึงส่งผลให้ชุมชนมี ลักษณะเป็นชุมชนผสมผสานระหว่างชนบทและเมือง และมีแนวโน้มหลายประการที่ความเป็น เมืองจะขยายเข้าไปสู่ในหมู่บ้านของตำบล ได้แก่ ความสะดวกสบายในการคมนาคมจากการมี ถนนสายหลักเชื่อมผ่านทุกหมู่บ้าน การมีไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ ร้านค้า และเครื่องอำนวยความสะดวก ต่าง ๆ ที่เข้าไปสู่ชุมชนมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่ที่ 8 บ้านยางทอง ซึ่งเป็นศูนย์กลาง และศูนย์รวมการบริหารงานของทั้ง 8 หมู่บ้าน ทั้งจากการที่มีหน่วยงานและสถานที่ที่เป็นพื้นที่ สาธารณะในการดำเนินกิจกรรมส่วนร่วม รวมไปถึง เป็นที่ตั้งของหน่วยบริหารราชการส่วนท้องถิ่น และศูนย์กลางชุมชนตำบลบางเจ้าฉ่า ส่งผลให้คนในหมู่ที่ 8 บ้านยางทอง มักเรียกชื่อชุมชนของตน ว่า “บางเจ้าฉ่า” แทนชื่อบ้านยางทอง

ถ้าพูดถึงบางเจ้าฉ่า ก็หมายถึงบริเวณหมู่ 8 เนื่องจากเป็นศูนย์กลางกิจกรรมของ ทั้งตำบล ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็มักจะเรียกชื่อชุมชนว่า “บางเจ้าฉ่า” แทนชื่อ บ้าน ยางทอง นักท่องเที่ยวและคนทั่วไปจะมาที่หมู่ 8 เป็นลำดับแรกเนื่องจากมีศูนย์ จำหน่ายผลิตภัณฑ์จักสาน เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวสามารถมาซื้องาน หัตถกรรม และติดต่อที่พักพักโฮมสเตย์ (สุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

เมื่อหมู่ 8 มีบทบาทเป็นศูนย์รวมการบริหารจัดการธุรกิจชุมชนของทั้งตำบล และจากความทรงจำที่คนในชุมชนตำบลบางเจ้าฉ่าใช้วัดยางทอง ซึ่งเป็นวัดประจำชุมชน (ปัจจุบันเป็นวัดประจำหมู่ 8) เป็นที่รวบรวมสินค้าเครื่องจักสานเพื่อต่อรองราคากับพ่อค้าคนกลางที่เข้ามาเอาเปรียบ ส่งผลให้ต่อมาพ่อค้าที่ต้องการเครื่องจักสานต้องเดินทางมาซื้อสินค้าที่วัดยางทอง จนนาน ๆ เข้าทำให้คนจากภายนอกรู้จักบ้านยางทองในฐานะหมู่บ้านผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานบางเจ้าฉ่า ดังนั้นทุกวันนี้ป้าย “ชุมชนจักสานบางเจ้าฉ่า” และศูนย์กลางชุมชน จึงอยู่หน้าทางเข้าหมู่ที่ 8

1.3 ลักษณะการตั้งบ้านเรือน

ในอดีตชุมชนบางเจ้าฉ่า นิยมสร้างบ้านเรือนริมแม่น้ำน้อย โดยเป็นบ้านไม้ได้มาตรฐานตามแบบบ้านไทยสมัยก่อน ลักษณะบ้านเรือนปลูกติดกันเนื่องมาจากเป็นเครือญาติหรือการขยายครัวเรือนออกไปของลูกหลาน ที่มักจะปลูกบ้านอยู่ในอาณาเขตที่ดินเดียวกับพ่อแม่ ใช้การปลูกต้นไม้และพืชผักสวนครัวเป็นรั้วตามธรรมชาติ เพื่อบอกอาณาเขตของแต่ละบ้าน และมีที่นาอยู่อีกแห่งหนึ่งห่างจากที่อยู่อาศัย สวนมากเป็นที่นาผืนใหญ่ ซึ่งเกิดจากการเบิกถางที่รกร้างและปรับเป็นที่นา

ต่อมาเมื่อมีการสร้างประตูระบายน้ำในปี 2500 ทำให้ความแรงของแม่น้ำน้อยลดลง รวมถึงเมื่อถึงฤดูน้ำหลากน้ำก็จะอยู่ในปริมาณปรมาณูตามระดับการควบคุมที่ระดับประตูระบายน้ำเป็นตัวกำหนด ไม่หลากท่วมชุมชนเหมือนเช่นแต่ก่อนมา นอกจากนี้ แม่น้ำน้อยซึ่งเคยเป็นเส้นทางสัญจรหลักในการเดินทางไปมาหาสู่กันระหว่างหมู่บ้าน หรือเป็นเส้นทางเดินทางติดต่อกับโลกภายนอก มีเรือเมลิ่งวิ่งออกไปสู่แม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีสถานีต้นทางคือ กรุงเทพฯ(ท่าเตียน)-ชัยนาท ต้องยุติบทบาทลง เนื่องจากมีประตูน้ำขวางทำให้เรือไม่สามารถแล่นผ่านได้ ประกอบกับมีการตัดถนนสายหลัก โพธิ์ทอง-ท่าช้าง ทำให้หน้าบ้านซึ่งเคยอยู่ติดกับแม่น้ำน้อยเปลี่ยนมาเป็นหลังบ้าน แม่น้ำน้อยเปลี่ยนบทบาทเป็นแม่น้ำเพื่อการล่องเรือท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวหรือสุขภาพบ้านเรือนไทยริมน้ำ เพื่อเป็นจุดขายให้กับหมู่บ้านจักสานเพื่อการท่องเที่ยว และเริ่มมีการปลูกบ้านเรือนติดกับแนว ถนนมากขึ้น และสร้างบ้านเรือนแบบสมัยใหม่เป็นตึกทั้งหลังหรือลาดปูพื้นคอนกรีตส่วนล่างและเป็นไม้ข้างบน

หากพิจารณาแล้วจะพบว่าการที่ลักษณะทางกายภาพของชุมชน เปลี่ยนแปลงไปจากภูมิสังคมชนบทสู่สิ่งแวดล้อมแบบสมัยใหม่ตามแบบเมือง ทำให้ชุมชนต้องเผชิญกับสิ่งที่ท้าทายการดำรงอยู่ของชุมชนหลายอย่าง ทั้งที่อยู่อาศัยแบบใหม่ที่ไม้อึดต่อชุมชนริมน้ำแบบสังคมเกษตรกรรมเดิม และการประกอบอาชีพตามแบบทุนนิยม หรือการมีอาชีพหลักเพียงอย่างเดียวที่ ต้องขึ้นอยู่กับตลาดภายนอก

1.4 ลักษณะทางด้านประชากร

ตำบลบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง มีจำนวนประชากรทั้งหมด 3,696 คน แบ่งเป็น เพศชาย 1,804 คน เพศหญิง 1,892 คน ในจำนวนประชากรทั้งหมดนี้ หมู่ที่ 8 บ้านยางทอง มีประชากรมากที่สุด คือ 807 คน แบ่งเป็นเพศชาย 381 คน เพศหญิง 426 คน รองลงมา เป็นหมู่ที่ 1 บ้านห้วยลิงตก มีประชากร 627 คน แบ่งเป็นเพศชาย 312 คน เพศหญิง 315 คน รองลงมาเป็นหมู่ที่ 4 บ้านโพธิ์ราษฎร์ หมู่ที่ 7 บ้านสร้างสามเรือน หมู่ที่ 3 บ้านโพธิ์ราษฎร์ หมู่ที่ 5 หมู่ที่ 6 บ้านสร้าง และหมู่ที่ 2 บ้านห้วยลิงตก ตามลำดับ ในขณะที่เดียวกันทั้ง 8 หมู่บ้านของตำบลบางเจ้าฉ่า ต่างก็มีกลุ่มอายุประชากร 20-39 ปี และ 40-59 ปี ซึ่งเป็นวัยแรงงานมากกว่ากลุ่มอายุประชากรลำดับอื่น ดังจะแสดงตารางจำนวนประชากรแต่ละหมู่บ้านตามช่วงอายุได้ดังนี้

ตารางที่ 4.1

จำนวนประชากรแต่ละหมู่บ้านตามช่วงอายุ

กลุ่มอายุ ประชากร	ม.1		ม.2		ม.3		ม.4		ม.5		ม.6		ม.7		ม.8		รวม
	ช	ญ	ช	ญ	ช	ญ	ช	ญ	ช	ญ	ช	ญ	ช	ญ	ช	ญ	
ต่ำกว่า 1 ปี	1	0	0	1	0	1	1	0	0	2	0	0	1	3	1	2	13
1-9 ปี	32	31	17	19	26	21	26	14	9	13	17	14	28	22	43	55	387
10-19 ปี	49	54	19	18	23	27	37	23	24	24	25	21	28	26	65	57	520
20-39 ปี	98	95	51	43	52	52	83	57	48	58	55	41	69	72	116	97	1,087
40-59 ปี	92	91	41	49	51	56	63	62	45	62	45	62	47	64	109	130	1,069
60-79 ปี	36	44	15	23	30	43	42	37	28	26	17	23	27	26	43	60	520
80 ปี ขึ้นไป	4	9	3	2	4	10	8	12	2	8	3	7	1	7	4	25	100
	312	315	146	155	186	210	260	205	156	193	162	168	201	220	381	426	
	627		301		396		465		349		330		421		807		
รวม	ชาย								หญิง								3,696

ที่มา: ปรับปรุงจากข้อมูลของสถานพยาบาล (สถานีอนามัย) บางเจ้าฉ่า บ้านยางทอง หมู่ที่ 8 ตำบล

บางเจ้าฉ่า 15 ธันวาคม 2549

จากตารางข้างต้นจะเห็นว่า มีจำนวนกลุ่มอายุประชากรวัยแรงงานทั้งหมด 2,156 คน ส่วนหนึ่งของกลุ่มอายุประชากรนี้จะทำอาชีพจักสาน และออกไปทำงานที่จังหวัดใกล้เคียงแบบไปเช้าเย็นกลับ ในขณะที่เดียวกันกลุ่มอายุผู้สูงอายุมักจะทำงานจักสานอยู่กับบ้าน

เนื่องจากพื้นที่เดิมก่อนที่จะกลายมาเป็น 8 หมู่บ้านดังเช่นในปัจจุบัน พบว่าชาวบ้านเป็นเครือญาติกันไม่กี่ตระกูล กระจายอยู่ในตำบลบางเจ้าฉ่า ขณะที่ส่วนหนึ่งแต่งงานและย้ายไปอยู่ที่อื่น ซึ่งมีสายตระกูลหลัก 4 สายได้แก่

- 1) ตระกูลของปู่ข้าง และย่าเนียม ช่างบรรจง ซึ่งอยู่ทางด้านใต้ของหมู่บ้าน ปัจจุบันมี นายสมพงษ์ ช่างบรรจง เป็นรุ่นเหลน ซึ่งเป็นผู้ช่วยกำนันและคณะกรรมการของศูนย์กลางชุมชน
- 2) ตระกูลของปู่พิน และย่าพลอย จันทร์หอม ซึ่งอยู่ทางด้านเหนือหมู่บ้าน ปัจจุบันมี นางวันดี จันทร์หอม เป็นรุ่นเหลน ซึ่งทำอาชีพจักสานและเป็นคณะกรรมการของศูนย์กลางชุมชน
- 3) ตระกูลของปู่คล้าย และย่าหาด สิงห์รัญ ซึ่งอยู่บริเวณวัดยางทอง มียายเฟื่อง สิงห์รัญ เป็นหลาน สายตระกูลนี้มีบทบาททางด้านการจักสานในชุมชน เนื่องจาก ยายเฟื่อง สิงห์รัญ เป็นหัวหน้ากลุ่มจักสานกลุ่มที่สำคัญของบางเจ้าฉ่า ปัจจุบันได้โอนความรับผิดชอบทั้งหมดของกลุ่มให้ลูกสาวคือ นางสาวสิริวิศม์ สิงห์รัญ เป็นผู้ดูแล
- 4) ตระกูลปู่แสงกับย่าพัน ฉิมมาลี ซึ่งปัจจุบันลูกหลานได้ย้ายไปอยู่หมู่บ้านอื่น

1.5 ประเพณี วัฒนธรรมและสถาบันทางสังคม

หากพิจารณามิติทางสังคมและวัฒนธรรมของบางเจ้าฉ่า พบว่าชุมชนนี้มีลักษณะเป็นชุมชนผสมระหว่างชุมชนชนบทและชุมชนเมือง และเนื่องจากเป็นชุมชนเก่าแก่อายุกว่าร้อยปี ทำให้ชุมชนแห่งนี้มีรากฐานทางด้านวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็ง ส่วนหนึ่งอาจจะเป็นผลมาจากระบบการผลิตแบบสังคมเกษตรกรรมที่ยึดมั่นในขนบธรรมเนียม ประเพณี จารีต เหมือนกับชุมชนชนบทอื่นในภาคกลางของไทย เป็นสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์รวมทุกด้านจากครั้งอดีต มีภูมิปัญญาด้านการจักสานซึ่งถือเป็นมรดกจากวัฒนธรรมการทำอาชีพเกษตรกรรมที่เน้นการพึ่งตนเองของบรรพบุรุษ และเป็นทุนของชุมชนที่สำคัญที่ถือเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนที่สามารถพัฒนาเป็นธุรกิจชุมชนในเวลาต่อมา เมื่อบางเจ้าฉ่าเข้าสู่ความเป็นสังคมสมัยใหม่ที่มีมิติทางด้านเศรษฐกิจเป็นแกน ทำให้บทบาทของวัดและวัฒนธรรมแบบสังคมเกษตรกรรมจางลง ซึ่งเป็นสิ่งที่ชุมชนกำลังปรับเปลี่ยนและเรียนรู้ข้อดีและข้อเสียของการกลายเป็นชุมชนจักสานท่องเที่ยวสมัยใหม่ที่พัฒนามาจากทุนวัฒนธรรมฐานเดิมที่บรรพบุรุษสั่งสมมา

1.5.1 สถาบันครอบครัว

สถาบันครอบครัวในตำบลบางเจ้าฉ่า ยังคงมีลักษณะเป็นครอบครัวขยาย มีครัวเรือนถึง 1,406 ครัวเรือน (ข้อมูลจากการสำรวจประชากรปี พ.ศ. 2546) การที่เป็นครอบครัวขยายมีผลให้มีการถ่ายทอดความรู้ทางด้านภูมิปัญญาการจักสาน และรูปแบบการใช้ชีวิตจากคนรุ่นปู่ย่า ตายาย ให้กับคนรุ่นลูกหลาน โดยเฉพาะการให้ความรู้เพื่อไว้ใช้ในการเลี้ยงชีพตนเองและการขัดเกลาพฤติกรรมผ่านการจักสานไปในคราวเดียวกัน เป็นไปในลักษณะ “ใช้ไปด้วย สอนไปด้วย”

ตอนที่เริ่มทำกระบุง “จุก” ยังคาหัวอยู่เลย แม่เขาใช้ให้ผูก เราก็ผูกไม่เป็น ผูกผิดบ้างถูกบ้าง มั่วไปหมด แม่เขาก็เลยให้เราถักปากกระบุง ทำให้เราดู 3-4 รอบ จากนั้นก็ให้เราลองทำต่อ แรก ๆ ก็ยังไม่สวย แม่ก็ให้ทำใหม่ บอกวิธีทำให้สวยไปพलग ดูเราไปพलग สอนเราให้รู้จักอดทน และขยันไปพलग เขาบอกว่าโตขึ้นจะได้ไม่ต้องอดตาย เขาก็ให้เราไปพलग สอนเราไปพलगอย่างนี้ จนเราทำกระบุงเป็น แม่ถึงเลิกพูดเลิกสอน (มะลิ สิงโต, สัมภาษณ์)

ปัจจุบันแม้สถานการณ์จะเปลี่ยนไปจากอดีตหลายประการ เช่น มีเทคโนโลยีการสื่อสาร มียานพาหนะ มีค่านิยมที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาในระบบ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นปัจจัยที่อาจจะเพิ่มแนวโน้มให้ครอบครัวทั่วไป มีปฏิสัมพันธ์และการขัดเกลาพฤติกรรมกันน้อยลง แต่สำหรับครอบครัวจักสาน พยายามรักษาปฏิสัมพันธ์และการขัดเกลาพฤติกรรมระหว่างกันภายในครอบครัว ผ่านการถ่ายทอดความรู้ด้านการจักสาน

การซึมซับมันเริ่มจากชีวิตประจำวัน มันเป็นโดยไม่รู้ตัว โดยไม่ต้องตั้งใจ เพราะมันต่างจากยุคนี้ เพราะมันยังไม่มีอะไรไปมอมเมาเด็ก ที่ทีวีก็ไม่มี แม้แต่วิทยุก็ยังหาฟังยาก เพราะฉะนั้นเด็กจึงคลุกคลีกับงานจักสาน ตั้งแต่ยังไม่พ้นจากตักแม่ แม่ทำอะไรก็จะทำมั่ง เพราะฉะนั้นก็คือวิถี มันต่างจากสมัยนี้ มันมีสารพัดอย่างที่ดึงเด็กจากครอบครัวไป แต่การซึมซับในบ้านก็ยังมีอยู่ มันไม่ได้หมดไปซะทีเดียว 30% นี้ถือว่ามากที่สุด (สุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์) จึงอาจกล่าวได้ว่าสถาบันครอบครัวในตำบลบางเจ้าฉ่ายังคงมีบทบาทการถ่ายทอดและขัดเกลาพฤติกรรมภายในครอบครัวผ่านการทำการจักสาน

1.5.2 สถาบันศาสนา

บทบาทของพระสงฆ์คงเหลือความสำคัญในด้านวัฒนธรรมและประเพณีงานบุญ เป็นกระบวนการที่เปลี่ยนจากการเป็นสังคมแบบศาสนา มาเป็นสังคมที่เน้นทางโลก เนื่องจากสถาบันที่เป็นแกนของชุมชนคือ สถาบันทางเศรษฐกิจที่เน้นทางด้านการศึกษาและกิจกรรม

ต่อเนื่องจากการจักสาน โดยเฉพาะการเป็นชุมชนท่องเที่ยวของชุมชนบางเจ้าฉ่า ซึ่งแม้ว่าการที่วัดจะลดบทบาทของการเป็นการศูนย์รวมทุกเรื่องของชุมชน เจกเช่นครั้งอดีตที่วัดยางทองอันเป็นวัดประจำหมู่ 8 ได้เคยเป็นแกนกลางในการก่อตั้งกลุ่มจักสานขึ้นครั้งแรกในปี 2516 โดยการผลักดันของพระครูศิริพัฒน์คุณ เจ้าอาวาสวัดยางทองซึ่งเป็นพี่ชายของกำนันสุรินทร์ นิลเลิศ ซึ่งในขณะนั้นยังไม่ได้เป็นกำนัน ต่อมากลุ่มได้สลายตัวลงในปี 2528 พระครูศิริพัฒน์คุณ ก็ยังสนับสนุนให้ชาวบ้านมาเรียนการเจียรระในพลอยกับกำนัน และภายหลังจากที่นายสุรินทร์ได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านและเป็นกำนันในระยะต่อมา และเริ่มที่จะหาทุนสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกเข้ามาพัฒนาหมู่บ้าน พระครูศิริพัฒน์คุณ ยังได้อนุญาตให้ใช้ที่ของวัดในการก่อตั้งศูนย์จำหน่ายเครื่องจักสาน และพิพิธภัณฑ์ไม้ไผ่ จึงนับได้ว่าสถาบันทางศาสนาในเคยมีบทบาทอย่างมากทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในชุมชน

แต่หลังจากที่พระครูศิริพัฒน์คุณ ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าคณะอำเภอในปี 2547 ท่านพระอธิการวิเชียร รองเจ้าอาวาสได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าอาวาสองค์ใหม่แทน ซึ่งพระอธิการวิเชียรมีบทบาททางด้านกิจกรรมการพัฒนาชุมชนไม่มาก แต่เน้นการพัฒนาทางด้านจิตใจ มีการเปิดเสียงธรรมะตามสายทุกวันตอนพระออกบิณฑบาตร และการเคร่งในวัตรปฏิบัติมีผลให้ญาติโยมเลื่อมใสศรัทธาไปทำบุญที่วัดโดยเฉพาะวันพระ ซึ่งท่านพระอธิการวิเชียร ก็จะใช้โอกาสนี้เปิดเทปธรรมะและเทศน์ให้คนในชุมชนฟัง

1.5.3 สถาบันการศึกษา

ตำบลบางเจ้าฉ่ามีสถาบันการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบให้ได้เป็นแหล่งเรียนรู้ เพื่อยก ระดับสติปัญญา ทักษะ ความสามารถในการเลี้ยงชีพ และอยู่ร่วมกันได้ภายใต้สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างสงบสุข ซึ่งมีรายละเอียดทั้ง 2 รูปแบบสถานศึกษา ดังนี้

สถาบันการศึกษาในระบบ

ตำบลบางเจ้าฉ่า มี 3 โรงเรียน อยู่ในเขตพื้นที่การปกครอง 3 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 3 โรงเรียนโพธิ์ทอง หมู่ที่ 5 โรงเรียนวัดบ้านสร้าง และหมู่ที่ 8 โรงเรียนวัดยางทอง มีการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาลและระดับประถมศึกษาปีที่ 1 ถึง ระดับประถมศึกษาปีที่ 6 ถึงแม้โรงเรียนวัดยางทอง จะจัดการศึกษาให้เป็นไปตามหลักสูตรที่สำนักงานประถมศึกษากำหนด ซึ่งเป็นเสมือน “ งานโดยหน้าที่ ” เช่นเดียวกับอีก 2 โรงเรียน แต่โรงเรียนวัดยางทองยังคงให้ความสำคัญกับชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่ โดยพยายามทำกิจกรรมร่วมกับชุมชน เช่น ให้เด็กนักเรียนชั้น ป.4 - ป.6 เข้าร่วมอบรมการเป็นมัคคุเทศก์นำชมและทักษะการสื่อสารกับนักท่องเที่ยวต่างประเทศ ตามที่กำนันสุรินทร์ นิลเลิศ ได้จัดทำโครงการเหล่านี้ขึ้น ในขณะเดียวกันยังได้จัดการศึกษาโดยใช้ฐานความรู้หรือภูมิปัญญาของชุมชนมากำหนดเป็นหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้

ลูกหลานบางเจ้าข้าสืบสานภูมิปัญญาที่มีมาแต่บรรพบุรุษไว้อย่างต่อเนื่อง ดังที่ มาลัย โพธิ์ศรี ครูใหญ่โรงเรียนวัดยางทอง ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

อย่างโรงเรียนพี่ก็พยายามอนุรักษ์เอาไว้ ตรงที่ว่าพี่จะเอาภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนมาสอนให้กับนักเรียนโดยจ้างคนในชุมชนที่เก่งการจักสานมาสอนให้กับนักเรียน ป.5 -ป.6 ทุกวันพุธ เวลาบ่ายโมง ถึง บ่าย 3 โมง ที่มีหลักสูตรนี้ขึ้นมา ไม่ใช่อะไรหรอก แต่ต้องการให้เกิดการสานต่อภูมิปัญญาด้านการจักสานไม่ใ้หายไปเรื่อย ๆ และเด็กเองก็จะได้ช่วยครอบครัวมีรายได้เพิ่มขึ้น ทุกวันนี้มีนะ เด็กบางคนเอาหุ่นมานั่งตากดอก ฟันงวง ที่โรงเรียน วันละ 1-2 ลูก เขาจะใช้เวลาตอนพักมานั่งถักและทำกัน เราก็ไม่ได้ว่าอะไร ดีใจเสียอีก เด็กรู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ (มาลัย โพธิ์ศรี, สัมภาษณ์)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าถึงแม้สถาบันการศึกษาในระบบอย่างโรงเรียนวัดยางทอง จะมีการจัดการ ศึกษาตามโครงสร้างหลักสูตรที่ถูกกำหนดให้ทำหน้าที่แล้วยังมีการจัดการศึกษา โดยอาศัยฐานความรู้ของชุมชนที่มีอยู่มาต่อยอดทักษะเพิ่มเติมให้กับนักเรียน บางครั้งถึงแม้ว่าในอนาคตเด็กนักเรียนคิดจะมีอาชีพประจำที่ให้ค่าตอบแทนเป็นเงินประจำ แต่อย่างน้อย ๆ ความรู้ที่นักเรียนหรือลูกหลานบางเจ้าข้าได้รับการส่งเสริมภูมิปัญญาจักสานนี้ จะเป็นความรู้พิเศษที่นักเรียนสามารถใช้ให้เกิดประโยชน์กับตนเองและผู้อื่น

สถาบันการศึกษานอกระบบ

พิพิธภัณฑสถานเครื่องใช้ไม้ไผ่เป็นสถาบันการศึกษานอกระบบ ที่ชาวบ้านร่วมกันจัดตั้งขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2540 ภายหลังจากที่ชุมชนได้นำธุรกิจด้านการจักสานเป็นอาชีพหลักแทนการทำเกษตรโดยมีกำนันสุรินทร์ นิลเลิศ เป็นผู้ริเริ่มและแกนนำจัดสร้าง ทั้งนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญ 2 ประการ คือ

1. เพื่อต้องการให้เป็นแหล่งรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับเครื่องจักสาน และเผยแพร่ให้คนทั่วไปมีความเข้าใจในงานศิลปหัตถกรรมเครื่องจักสาน เพื่อปลูกจิตสำนึก ความหวงแหนในมรดกวัฒนธรรมของชุมชน อันจะนำไปสู่รากฐานการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป
2. เพื่อกระตุ้นให้ลูกหลาน ได้เห็นความสำคัญและตื่นตัวในการส่งเสริมพัฒนาผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานให้เจริญก้าวหน้าจนเป็นผลิตภัณฑ์ที่ส่งออกต่างประเทศ อันจะส่งผลกระทบต่อกระจายรายได้ไปสู่คนในตำบล และตำบลใกล้เคียงอย่างกว้างขวาง

พิพิธภัณฑสถานเครื่องใช้ไม้ไผ่ในขณะนั้น อาศัยช่างชาวเก่าซึ่งเคยปรับปรุงเป็นโรงเลี้ยงไก่หลังคามุงสังกะสีโดยหน่วยงานพัฒนาชุมชน และถูกปล่อยให้ร้างภายหลังไม่มีผู้ใดใช้ประโยชน์แล้วมาเป็นที่จัดแสดงเครื่องจักสาน ต่อมาปี พ.ศ. 2541-2542 ธนาคารออมสินและ

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้สนับสนุนงบประมาณปรับปรุงโรงเรือนดังกล่าว เป็นหอวัฒนธรรมนิทัศน์บางเจ้าฉ่าเครื่องจักสาน จัดแสดงเรื่องราวประวัติความเป็นมาของเครื่องจักสาน องค์ความรู้เกี่ยวกับเครื่องจักสาน เครื่องจักสานไทย การประดิษฐ์และพัฒนาเครื่องจักสาน รวมทั้งจัดแสดงเครื่องจักสานของต่างประเทศ เทคนิค / วิธีการ / ลวดลาย เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นถึงความเหมือนและความแตกต่าง อันนำไปสู่การเรียนรู้ แลกเปลี่ยน และพัฒนาเครื่องจักสานไทย ให้เข้าไปสู่อุตสาหกรรมสากลในตลาดโลกมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ภายในตัวอาคาร ส่วนหนึ่งเปิดกว้างเป็นลานอเนกประสงค์ เพื่อใช้เป็นจุดสาธิตการทำเครื่องจักสาน และเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ทั้งคนในตำบลบางเจ้าฉ่าและคนนอกตำบลบางเจ้าฉ่า

เมื่อมีการปรับปรุงเสร็จ พิพิธภัณฑ์เครื่องใช้ไม้ไผ่แห่งนี้ จึงแปรสภาพเป็นแหล่งส่งเสริมความรู้ที่สำคัญ สำหรับใช้เป็นฐานการส่งเสริมความรู้ ให้ลูกหลานตนเองเห็นความสำคัญ และสืบสานต่อไป รวมถึงเป็นแหล่งศึกษาดูงานของชาวไทยและต่างประเทศ ที่สนใจภูมิปัญญา ศิลปหัตถกรรมด้านการจักสานได้เป็นอย่างดี ซึ่งดูได้จากปีพ.ศ. 2547 มีคนไทยมาศึกษาดูงาน 12,195 คน ต่างประเทศ 1,682 คน ปีพ.ศ. 2548 มีคนไทยมาศึกษาดูงาน 18,846 คน ต่างประเทศ 2,459 คน และจากเดือนมกราคมถึงสิงหาคม ปีพ.ศ. 2549 มีคนไทยมาศึกษาดูงาน 14,548 คน ต่างประเทศ 1,856 คน ยอดผู้สนใจเข้ามาศึกษาดูงานของชาวไทยและต่างประเทศที่มีเพิ่มขึ้นทุกปี นี้ส่วนหนึ่งมี ประโยชน์ในทางการจัดการความรู้ของชุมชนเอง เช่น ชุมชนจะนำข้อเสนอแนะ จาก การแลกเปลี่ยนความรู้กับผู้ศึกษาดูงานมาปรับใช้ให้ผลิตภัณฑ์ของตนเองมีคุณภาพมากขึ้น นอกจากนี้พิพิธภัณฑ์จะเป็นตลาดความรู้แล้วยังเป็นตลาดกระจายสินค้าที่ชุมชนผลิตขึ้น ใน ขณะเดียวกันส่งผลให้ชาวบ้านผลิตและมีรายได้ที่ต่อเนื่องในคราวเดียวกัน

การถ่ายทอดภูมิปัญญา

การที่บางเจ้าฉ่าเป็นชุมชนที่มีการสะสมองค์ความรู้ในเรื่องการจักสานทำให้มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ทางการจักสานเป็น 2 ลักษณะคือ การถ่ายทอดองค์ความรู้ภายในครัวเรือนที่ในครอบครัวที่มีการประกอบอาชีพจักสาน มาตั้งแต่วัยพ่อแม่มาจนถึงรุ่นลูก โดยเฉพาะในกลุ่มที่มีฝีมือการจักสานในระดับดีมาก

ครัวเรือนที่มีฝีมือระดับดีมากส่วนใหญ่ จะสามารถจักสานได้เลย พี่ว่ามันเป็นสิ่งที่ฝังลึกอยู่ในตัวเราอยู่แล้ว คือ ความรู้พวกนี้มันเข้าตัวเราตั้งแต่ยังเด็ก ถึงเราจะไปไหนมานาน กลับมาพอเราเริ่มมาจักสานคล้ายกับว่ามันอยู่ในสมองเราก็เลยทำได้ เลยไม่ต้องรับการส่งเสริมความรู้การจักสานใหม่อีกครั้ง (โสภี บำรุงศิลป์, สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ในส่วนของรายละเอียด วิธีการจักสานลายพิเศษ การย้อมสี จะได้รับการถ่ายทอดเฉพาะในครัวเรือน เนื่องจากต้องการรักษาความรู้เฉพาะที่ได้รับการถ่ายทอด ตระกูล แต่บางครั้งความรู้ดังกล่าวก็ได้รับการถ่ายทอดให้กับสมาชิกภายในกลุ่ม หรือการ แลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกลุ่ม รวมไปถึงการบริจาคชิ้นงานที่มีความสวยงามเป็นพิเศษให้กับ พิพิธภัณฑสถานชุมชน

บางครั้งสี (การย้อมสีกระเป่า) ใหม่ ๆ เราก็ต้องคิดเอาเอง ลองผิดลองถูกดี บ้างเสียบ้าง อยู่หลายครั้ง เพื่อให้ชิ้นงานมีความแตกต่างไม่ให้ซ้ำกับคนอื่น ตอนแรกก็ทวงสูตรนะ เพราะกว่าจะได้มามันไม่ใช่ง่าย ต่อมางานเข้าก็ถ่ายทอด ให้ลูกกลุ่มบ้าง หรือแลกเปลี่ยนกับกลุ่มอื่น เพราะคิดว่ากรงานจักสานมีทำ อยู่หลายที่ ที่พนัสนิคมก็มี ปราจีนบุรีก็มี บางเจ้าถ้าถ้าอยากจะทำได้ก็ต้อง พัฒนาไปเรื่อย ๆ ร่วมกันคิดดีกว่างานชิ้นที่สวย ๆ ของแม่ก็พี่เองก็ยังเก็บไว้ เพราะเราไม่ได้สานลายแบบนั้นแล้วกลัวจะสูญ บางชิ้นก็ให้กำนันเอาไปไว้ที่ พิพิธภัณฑสถานชุมชนหลัง จะได้รู้จักกับลายสานสมัยก่อน (สิริวิศม์ สิงห์บุญ, สัมภาษณ์)

สำหรับครัวเรือนที่เพิ่งเริ่มประกอบอาชีพการจักสานจะมีการถ่ายทอดความรู้ ทางด้านการจักสาน ผ่านสมาชิกกลุ่ม และเพื่อนบ้านที่เป็นแม่บ้านซึ่งทำอาชีพจักสานเหมือนกัน แต่ส่วนมากจะเป็นการถ่ายทอดความรู้ในลักษณะของชิ้นงานพื้นฐานทั่วไป ซึ่งต้องอาศัยทักษะ และความสามารถเฉพาะตัวในการพัฒนาต่อยอด งานจักสานให้มีลักษณะที่พิเศษออกไป

1.6 สถาบันการปกครองและผู้นำในชุมชน

แต่เดิมบางเจ้าฉ่ามีผู้ใหญ่บ้านและกำนันปกครองหมู่บ้าน ดังนั้นกลุ่มอำนาจทาง การเมืองจึงมีเพียงเจ้าหน้าที่รัฐ เป็นกลุ่มที่มีอำนาจทางการเมือง ต่อมาเมื่อมีสภาตำบลและ องค์การบริหารส่วนตำบลเกิดขึ้นจึงเกิดมีกลุ่มที่มีอำนาจในการบริหารงบประมาณเพื่อใช้ในกิจการ ด้านต่าง ๆ ของชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นกิจกรรมการพัฒนาทางด้านโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน บทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบลซึ่งเป็นกลุ่มอำนาจที่เกิดขึ้นตามรูปแบบการบริหารงานแบบ ราชการในพื้นที่ท้องถิ่นโดยคนในท้องถิ่นเอง จะมีความสำคัญในส่วนของผู้ประสานการพัฒนา ระหว่างคนในชุมชนผ่านสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และสนับสนุนทางด้านงานทะเบียน ราษฎร์ และการบังคับใช้กฎระเบียบตามกฎหมายท้องถิ่นกับคนในชุมชน รวมไปถึงสนับสนุน ชุมชนตามศักยภาพภายใต้อำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย โดยเฉพาะด้านการพัฒนาปรับปรุง โครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน ผ่านการสนับสนุนกลุ่มอาชีพ การ พัฒนาเยาวชน หรือการจัดให้มีสวัสดิการแก่คนในชุมชน เมื่อชุมชนบางเจ้าฉ่าเริ่มมีกลุ่มธุรกิจ

ชุมชนอย่างเป็นทางการในปี 2541 เป็นต้นมาและได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว จึงเกิดกลุ่มอำนาจใหม่ขึ้น คือ กลุ่มอำนาจทางเศรษฐกิจ โดยมีอิทธิพลต่อชุมชนมากที่สุด ทำให้ต้องมีรูปแบบการบริหารงานที่ลดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มจักสานทั้ง 5 กลุ่มซึ่งเป็นกลุ่มอำนาจทางเศรษฐกิจที่มีบทบาทในชุมชน ในเรื่องของการกระจายผลประโยชน์ และเพื่อประโยชน์ในการประสานเป็นเครือข่ายเพื่อขยายธุรกิจเป็นชุมชนท่องเที่ยว ทั้ง 8 หมู่บ้านในตำบลบางเจ้าฉ่าจึงได้รวมตัวกันบริหารชุมชน โดยจัดตั้งศูนย์กลางการบริหารงานชุมชนชื่อว่า “ศูนย์กลางชุมชนเพื่ออุตสาหกรรมการท่องเที่ยวตำบลบางเจ้าฉ่า” ซึ่งใช้รูปแบบการบริหารงานที่ให้ตัวแทนของแต่ละกลุ่มเข้าไปบริหารงานร่วมกัน

1.6.1 ลักษณะการเมืองและสถาบันการเมือง

บางเจ้าฉ่าเป็นชุมชนที่ประสบความสำเร็จ ในการนำภูมิปัญญาที่มีอยู่ในท้องถิ่นผสมผสานกับต้นทุนจากภายนอก จนกลายเป็นชุมชนจักสานเพื่อการท่องเที่ยว ที่มีตลาดรองรับทั้งในและต่างประเทศ และจากการที่ต้องมีการติดต่อสื่อสารกับภายนอกทำให้ชุมชนแห่งนี้มีการปรับวิธีการบริหารจัดการ จากเดิมที่เป็นแบบสังคมนิยมเรียบง่าย ใช้ระบบการบริหารงานในระบบผู้ใหญ่บ้านกำนัน ซึ่งเป็นตัวแทนเจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็นกลุ่มที่มีอำนาจหลักทางการเมืองของชุมชน แต่เมื่อบางเจ้าฉ่าเริ่มเข้าสู่ความทันสมัยที่มีธุรกิจการจักสานเพื่อการท่องเที่ยว ทำให้รูปแบบในการบริหารจัดการของชุมชน มีความซับซ้อนเพิ่มมากขึ้น เพื่อลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากผลประโยชน์ หรือเพื่อสร้างสถาบันใหม่ที่มีความถนัดในการบริหารจัดการด้านธุรกิจ การบริหารงานแบบศูนย์กลางชุมชนที่มีคณะกรรมการมาจากกลุ่มต่าง ๆ จึงได้เกิดขึ้น ที่มีระบบการบริหารงานแบบพิเศษ คือ แต่ละกลุ่มสามารถบริหารงานภายในโดยอิสระ แต่ต้องบริหารให้เชื่อมโยงกันอยู่ภายใต้คณะกรรมการบริหารศูนย์กลางชุมชน จากการศึกษาพบว่า ลักษณะการใช้อำนาจของชุมชนบางเจ้าฉ่า แบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ กลุ่มอำนาจที่เน้นการพัฒนาตามรูปแบบหน่วยราชการ และกลุ่มอำนาจที่สร้างการเรียนรู้ภายในตำบลในลักษณะกลุ่มและเครือข่าย

กลุ่มอำนาจที่เน้นการพัฒนาตามรูปแบบหน่วยราชการ

ส่วนมากจะเป็นกลุ่มบุคคลที่มีอำนาจหน้าที่ด้านปกครองเป็นหลัก ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล ที่มีบทบาทในฐานะเป็นเจ้าของงบประมาณ และเป็นผู้นำข่าวสารจากราชการสู่ประชาชน เป็นกลุ่มอำนาจที่มีระบบการบริหารงานตามขั้นตอนของทางราชการ และเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานภายในตำบล หากพิจารณาในแง่บทบาทและความสำคัญในเชิงอำนาจแล้ว องค์การบริหารส่วนตำบลบางเจ้าฉ่า ยังมีไม่มาก เนื่องจากยังเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลขนาดเล็ก ทำให้มีงบประมาณไม่มากพอที่จะดำเนินนโยบายให้สอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชน

หากพิจารณาในมิติทางการเมือง เห็นว่า บทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งเป็นกลุ่มอำนาจที่เกิดขึ้นตามรูปแบบการบริหารงานแบบราชการ จะมีความสำคัญใน

ส่วนของผู้ประสานการพัฒนาระหว่างคนในชุมชนผ่านสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และสนับสนุนทางด้านงานทะเบียนราษฎร์ และการบังคับใช้กฎระเบียบตามกฎหมายท้องถิ่นกับคนในชุมชน รวมไปถึงสนับสนุนชุมชนตามศักยภาพภายใต้อำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย โดยเฉพาะด้านการพัฒนาปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน ผ่านการสนับสนุนกลุ่มอาชีพ การพัฒนาเยาวชน หรือการจัดให้มีสวัสดิการแก่คนในชุมชน

กลุ่มอำนาจที่สร้างการเรียนรู้ในลักษณะกลุ่มและเครือข่าย

การใช้อำนาจเป็นไปในลักษณะผ่านกระบวนการเรียนรู้ โดยมีจุดเริ่มต้นมาจากประสบการณ์ของผู้นำ คือกำนันสุรินทร์ นิลเลิศ ที่ได้มีโอกาสเรียนรู้กระบวนการจัดทำแผนชุมชนและการบริหารชุมชนอย่างมีส่วนร่วมมาจากหน่วยงานการพัฒนาหลายหน่วยงาน ทำให้กำนันสุรินทร์ ได้รับการถ่ายทอดความคิดการบริหารงานพัฒนาจากการทำเวทีประชาคม และการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน บนพื้นฐานของการใช้กระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชุมชนที่มีอยู่

การบริหารงานภายในชุมชนของกำนันสุรินทร์ จะเป็นวิธีการขอความร่วมมือการจัดเวทีชาวบ้าน เพื่อให้ได้มาซึ่งการแสดงความต้องการของชาวบ้าน และตัวแทนกลุ่มต่าง ๆ ที่อยู่ในคณะกรรมการชุมชน มากกว่าจะใช้วิธีการสั่งการเชิงอำนาจในฐานะกำนัน แต่ชาวบ้านมักจะโยนการตัดสินใจขั้นสุดท้ายให้กับกำนันเสมอ เนื่องจากเชื่อว่กำนันเป็นผู้นำทางความคิดที่สำคัญ และมีความสามารถประสานขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกได้

จากการสังเกตของผู้ศึกษาพบว่า ในช่วงที่มีการจัดทำเวทีชาวบ้าน ซึ่งจะจัดเป็นประจำทุก ๆ วันที่ 16 ของเดือน จะมีตัวแทนชาวบ้านจากกลุ่มต่าง ๆ หน่วยงานราชการทั้งในและนอกชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน และชาวบ้านคนอื่น ๆ ที่สนใจ มาร่วมสนทนาเป็นจำนวนมาก ซึ่งกำนันสุรินทร์ จะเริ่มด้วยการนำเสนอโครงการต่าง ๆ ที่ได้ประสานกับหน่วยงานภาคีภายนอกมาให้คนที่ร่วมในเวทีการประชุม เป็นคนเลือกรูปแบบที่เหมาะสมที่สุดต่อกลุ่มและชุมชน ในการจัดทำเวทีชาวบ้านของชุมชนบางเจ้าฉ่า การมีส่วนร่วมและกระบวนการตัดสินใจจากส่วนรวมจะเป็นสิ่งที่กำนันสุรินทร์ พยายามทำให้เกิดมากที่สุด สำหรับความคิดเห็นที่ไม่ตรงกัน จะถูกผู้ร่วมประชุมที่เป็นผู้อาวุโส เช่น อดีตข้าราชการครู อดีตผู้ใหญ่บ้าน เข้ามาไกล่เกลี่ยเพื่อหาข้อยุติในระหว่างการประชุมเพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพ ไม่ขัดแย้งกัน

1.7 สภาพทางเศรษฐกิจ

ด้วยเหตุที่การทำนา ซึ่งเป็นอาชีพหลักในอดีตไม่ได้รับความนิยม ทำให้แต่ละหมู่บ้านในตำบลบางเจ้าฉ่า มีอาชีพหลักที่เปลี่ยนไป โดยที่หมู่ 1 คนในชุมชนส่วนใหญ่รับราชการและรับจ้างทั่วไป หมู่ 2 คนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้าง หมู่ 3 คนในชุมชนส่วนใหญ่ทำงาน

ในโรงงาน หมู่ 4 หมู่ 5 และหมู่ 6 ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไปเป็นส่วนใหญ่ หมู่ 7 และหมู่ 8 ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพจักสาน และมีแนวโน้มที่อาชีพจักสานจะกลายเป็นอาชีพหลักแทนอาชีพเกษตรกรรมในหลายหมู่บ้าน เนื่องมาจากการได้รับผลตอบแทนที่สูงและลงทุนต่ำ ผู้นำชุมชนและหน่วยงานจากภายนอกให้การสนับสนุน อาชีพเกษตรกรรมจึงค่อย ๆ ลดบทบาทลง โดยเฉพาะในหมู่ที่ 8 บ้านยางทอง ซึ่งเป็นชุมชนจักสานแต่ดั้งเดิม เหลือเพียง 14 ครอบครัว ในปีพ.ศ. 2544 ที่ยังคงทำนาอยู่ในลักษณะให้ชาวบ้านหมู่อื่นมาเช่าทำ และในปีพ.ศ. 2547 เหลือครอบครัวที่ยังทำอยู่เพียง 11 ครอบครัวเท่านั้น แต่สิ่งที่น่าสนใจ คือ จำนวนผู้ที่ประกอบอาชีพจักสานในหมู่ที่ 8 มีจำนวนลดลงคือ จาก 75 ครอบครัว ในปีพ.ศ. 2544 เหลือ 68 ครอบครัวในปีพ.ศ. 2547 ทั้งนี้เนื่องจาก หลายครอบครัวได้เปลี่ยนจากอาชีพจักสานมาเป็นผู้ประกอบการและพ่อค้ารับซื้อ ผลิตภัณฑ์จักสานจากหมู่บ้านอื่นในตำบลบางเจ้าฉ่า และตำบลใกล้เคียง ซึ่งผลการสำรวจข้อมูลด้านอาชีพของตำบลบางเจ้าฉ่า แสดงได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4.2

ข้อมูลด้านอาชีพของตำบลบางเจ้าฉ่า

อาชีพ	หมู่ที่ / จำนวนครัวเรือน									รวมครัวเรือน ทั้ง	
	หมู่ 1	หมู่ 2	หมู่ 3	หมู่ 4	หมู่ 5	หมู่ 6	หมู่ 7	หมู่ 8	ตำบล		
	ปี 2544								ปี 2547	ปี 2544	ปี 2547
ทำนา	3	3	5	15	20	15	27	14	11	102	99
สวนผลไม้	8	2	2	2	14	8	18	34	12	88	66
เลี้ยงสัตว์	4	4	2	16	5	10	16	3	3	60	60
รับจ้างทั่วไป	150	53	20	57	61	34	38	42	34	455	447
ค้าขาย	12	21	12	7	10	10	7	8	10	87	89
ทำงานโรงงาน	30	11	50	23	18	9	18	43	43	202	202
รับราชการ	184	7	28	28	6	5	5	9	9	248	248
จักสาน	5	1	-	5	21	15	42	75	68	164	157
รวม	396	102	95	153	155	106	171	228	190	1,406	1,368

ที่มา: ปรับปรุงโดยผู้วิจัยจากข้อมูลของศูนย์กลางชุมชนหมู่ 8 บ้านยางทอง และ อมรรัตน์ ทิพย์เลิศ, 2548 ตัวเลขนี้คิดบนฐานครอบครัวขยายที่มีสมาชิกหลายคนอยู่ในครอบครัวเดียวกันและแต่ละครอบครัวประกอบอาชีพหลักได้มากกว่า 1 อาชีพ ตัวเลขพัฒนาการของอาชีพในปี พ.ศ. 2547 เป็นตัวเลขรวมทั้งตำบล และตัวเลขที่รวบรวมโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน เฉพาะหมู่ที่ 8 บ้านยางทอง ปี พ.ศ. 2544-2547

ส่วนที่ 2 พัฒนาการของชุมชน

ในส่วนนี้จะนำเสนอให้เห็นถึงพัฒนาการ ความเป็นมาในอดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชน บางเจ้าฉ่า เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงทุนทางสังคมแต่ละช่วงของพัฒนาการ โดยที่ผู้ศึกษาได้แบ่งช่วงของพัฒนาการออกเป็น 4 ช่วงคือ

2.1 ช่วงสังคมเกษตรกรรม (พ.ศ. 2500-2514)

ชุมชนบางเจ้าฉ่าในช่วงระยะเวลาดังกล่าว มีลักษณะเป็นแบบสังคมกสิกรรมเพื่อการดำรงชีพ เหมือนกับชุมชนชนบทในภาคกลาง โดยมีการทำนา เป็นอาชีพหลักโดยมีเป้าหมายการผลิตเพื่อยังชีพในครัวเรือน และจะมีเหลือขายเท่านั้นขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศ เนื่องจากพื้นที่ของชุมชนตำบลบางเจ้าฉ่า มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำไหลผ่านตลอดทั้งปี โดยเฉพาะพื้นที่ฝั่งตะวันตกของหมู่บ้านเป็นพื้นที่ต่ำ ซึ่งพื้นที่บริเวณนี้จะทำนาปีละครั้งเท่านั้น (นาปี) ดังนั้นแบบแผนของระบบการผลิต จึงเป็นเรื่องของการปลูกข้าว การปลูกผักอายุสั้นตามฤดูกาล การจับปลาและหาสัตว์น้ำในแม่น้ำน้อยและตามท้องนาบริเวณในครัวเรือน ทำให้ชุมชนบางเจ้าฉ่ารู้จักการทำเครื่องจักสานในรูปของเครื่องมือจับสัตว์น้ำ ประเภทพวก สุ่ม ลอบ ไช ฯลฯ ซึ่งต่อมาจึงมีการดัดแปลงเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือนและเครื่องสำหรับการประกอบอาชีพเกษตรกรรม

ทุกบ้านทำนา หมดนาก็ทำจักสาน คือยามว่างทำจักสาน คือเป็นตั้งแต่ภาชนะเพื่อใช้ในครัวเรือนเป็นกระบุง ตะกร้า ถึงยุงใส่ข้าวที่เป็นยุงข้าวใหญ่ 2-4 เกวียน กินอยู่กันแบบสบาย ๆ เพราะทรัพยากรในดินดินในน้ำมีเยอะ ข้าวก็มี ปลาก็เยอะ ความสัมพันธ์ของคนคือแบบคนบ้านนอก คือ สนิทแน่นแฟ้น เป็นครอบครัวเดียวกัน ไม่มีเงินก็อยู่ได้ เขาไม่ห่างกัน มะม่วงบ้านนี้มี กระต่อนบ้านนี้มี แบ่งกันกินได้ ได้ปลาได้อาหารมา ก็เอามาฝากกัน เมื่อก่อนอุดมสมบูรณ์มาก ปลาสร้อย ปลาอะไร ๆ ขึ้นกันแทบไม่ทัน กินไม่หมด ต้องเอามาทำน้ำปลา ปลาร้า พืชผักก็เก็บตามนา ก็ไม่ต้องซื้อไม่มีสารเคมี มันอยู่กับธรรมชาติ (สุวัฒน์ ดีฉ่า, สัมภาษณ์)

“เมื่อก่อนแถวนี้เป็นนาหมดเลย น้ำท่วมทุกปี เวลาไปทำนาก็ต้องหาบข้าวหาบแกงไปกินที่นา ตอนกลางวันจากทำนาก็สานกระบุงตะกร้าได้ร่มไม้ ทำกันทั้งหญิงทั้งชาย ถ้าปากเหน้อย แต่ก็มีความสุขไม่ต้องดิ้นรนอย่างสมัยนี้” (ชนโถม สิงโต, สัมภาษณ์)

ส่วนการตั้งบ้านเรือนในตำบลบางเจ้าฉ่า มักจะตั้งบ้านเรือนหนาแน่นบริเวณริมแม่น้ำน้อย โดยเป็นแบบบ้านเรือนไทยภาคกลางที่เป็นแบบบ้านไม้ใต้ถุนสูง ด้านล่างโล่งเอาไว้เลี้ยงสัตว์ เก็บเครื่องมือในการประกอบอาชีพ และเป็นพื้นที่สำหรับการทำการจักสาน

บ้านสมัยก่อนเป็นทรงไทย ใต้ถุนสูง หมายถึงว่าอยู่ชั้นบน ชั้นล่างจะเป็นที่โล่ง ๆ เอาไว้ น้ำจะท่วมทุกปีอยู่แล้วเป็นธรรมชาติของน้ำ ไม่มีถนนกัน ถึงหน้าน้ำน้ำก็ท่วม พอน้ำลดก็จะปลูกผัก และสิ่งที่เหมือนชุมชนเกษตรกรรมชนบทก็คือต้องมีเครื่องมือ กระดิ่ง ตะกร้า มันก็ต้องใช้ เอาไม้ไผ่ในชุมชนที่มีมากมายมาทำ รวมไปถึงของใช้ต่าง ๆ ในครัวเรือน ยุคแรกคือเป็นยุคที่เริ่มไปแลกเปลี่ยนสินค้าอะไรกันมา คือเริ่มจากผลิตเหลือใช้จากครัวเรือน แล้วไปแลกเปลี่ยนกับถิ่นอื่น แล้วต่อมาก็พัฒนามาเป็นขายกันเต็มตัว เป็นเชิงพาณิชย์ (ประยงค์ นาคยรรยงค์, สัมภาษณ์)

วิถีชีวิตของคนชุมชนบางเจ้าในอดีตจะเกี่ยวข้องจะเกี่ยวข้องกับการดำรงชีพอยู่กับธรรมชาติ อยู่กับแม่น้ำน้อย อยู่กับข้าวที่ปลูกในนาเป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีการผลิตเพื่อการยังชีพ มีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มีระบบความสัมพันธ์กันระหว่างคนในชุมชนที่แน่นแฟ้น เนื่องจากมีการทำนาเพียงครั้งเดียว (นาปี)หมดจากหน้านาก็ทำเครื่องจักสาน ในช่วงนี้ชุมชนมีความผูกพันกันมาก เพราะอยู่ใกล้ชิดกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างคนในชุมชน ผ่านกิจกรรมที่เป็นการประกอบอาชีพที่ต้องใช้แรงงานคนเป็นหลัก เนื่องจากการที่ต้องมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ประกอบกับการที่คนในชุมชนมีรู้สึกร่วมในประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนร่วมกัน อีกทั้งการที่มีความสัมพันธ์กันทางระบบเครือญาติที่ใกล้ชิดกัน จากการทำมีบรรพบุรุษร่วมกันไม่ก็สายตระกูล ทำให้ความสัมพันธ์ของคนที่บ้านเจ้าฉ่าสนิทแน่นแฟ้น มีความสามัคคีและการทำงานสาธารณะเพื่อส่วนรวม

ในตอนที่ทำนา ช่วงนั้นยังไม่มีรถไถ ต้องอาศัยการลงแขกเอาแรงกัน นานี้เสร็จก็ไปนาอื่นสลับกันไป เรื่องความสามัคคีของคนในชุมชนมีมาก เพราะเป็นชาวนาเหมือน ๆ กัน เป็นพี่เป็นน้อง เป็นเครือญาติกันหมด ยิ่งถ้าเป็นงานศพเจ้าภาพไม่ต้องทำอะไร คนในชุมชนใครมีไม้เอาไม้ไป ใครมีข้าว มีของเอาไป ช่วยกัน ไปช่วยงาน นี่เป็นความคิดของคนในช่วงนั้น เขาเห็นอกเห็นใจกัน เห็นใครลำบากต้องช่วย เพราะถือว่าเป็นลูกหลานเจ้าฉ่าเหมือน ๆ กัน (สนิท เขียวหวาน, สัมภาษณ์)

จากการที่ส่วนมากคนในชุมชนประกอบอาชีพจักสานทำให้มีการขัดเกลาพฤติกรรมของสมาชิกในครอบครัวผ่านขั้นตอนของการจักสาน สมาชิกในครอบครัวอยู่ใกล้ชิดกัน เพราะทุกคนในครอบครัวล้วนแต่มีหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการจักสาน เริ่มตั้งแต่การไปตัดไม้ไผ่สีสุกจะเป็น

หน้าที่ของพ่อบ้านที่เป็นผู้นำครอบครัว เมื่อได้ไม้ไผ่มาต้องตัดไม้ไผ่มีความยาวตามขนาดผลิตภัณฑ์ที่จะสาน และการขูดผิวไม้ไผ่แล้วจึงจักตอกทั้งหมดเป็นงานของผู้ชายในครอบครัวที่จะต้องทำ ในส่วนของขั้นตอนการสานทุกคนในครอบครัวจะสามารถทำได้หมดทุกคน เริ่มตั้งแต่การก่อตูด (ฐาน) อันเป็นการสานลายพื้นฐานที่ ๆ จำเป็นต้องฝึกให้สมาชิกใหม่ในครอบครัว มีทักษะสามารถทำได้เอง เมื่อได้ทักษะขั้นพื้นฐานแล้วก็จะสามารถสานผลิตภัณฑ์ในรูปแบบอื่น ๆ ได้ นอกจากนี้การจักสานยังเป็นการสอนให้คนในชุมชนรู้จักพึ่งตนเองบนฐานทรัพยากรที่มีอยู่

พี่सानเป็นตั้งแต่ยังนั่งอยู่บนตักแม่ แรก ๆ เห็นผู้ใหญ่เขาทำเราก็อยากทำบ้างแรก ๆ ก็เป็นลูกมือหยิบโน่นหยิบนี่ จนแม่สอนให้จึงสานเป็น โตขึ้นมาหน่อยตอนกลางวันก็ไปทำนา ตกเย็นมาก็มานั่งสานกระบุง กระจาดกัน เอาไว้ใช้ในครัวเรือน ไม่คิดว่าสิ่งที่แม่เคยสอนเราจะเป็นสิ่งที่ เป็นอาชีพหลักเลี้ยงเราจนถึงทุกวันนี้ (สิริวิศม์ สิงห์บุญ, สัมภาษณ์)

และเนื่องจากบ้านยางทองมีวัดยางทอง อันเป็นวัดสำคัญที่เชื่อว่ามีขึ้นพร้อมกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน และวัดมีบทบาทสำคัญในการเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน เป็นศูนย์กลางของชุมชนที่ทำให้เกิดกิจกรรมร่วมกันภายในชุมชนไม่ว่าจะเป็นงานบุญประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและงานที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เมื่อมีปัญหาหรือความขัดแย้งเกิดขึ้นในชุมชนวัดก็เป็นสถาบันที่สำคัญในการยุติปัญหาและไกล่เกลี่ยข้อพิพาทโดยใช้หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทาง รวมไปถึงวิถีปฏิบัติและการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน เช่น การประกอบอาชีพ ความกตัญญู การรู้จักสำนึกบาปบุญคุณโทษ

วัดเป็นที่ที่รวมของคนในชุมชน งานบุญก็ไปวัด งานของชุมชนก็ประชุมที่วัด เวลามีปัญหา ก็ไปวัด เพราะบทบาทของวัดกับชุมชนในสมัยก่อนมันแยกกันไม่ออก เกี่ยวข้องกับวัดตั้งแต่เกิดจนตาย ยิ่งหลวงพ่อบุญเจ้าอาวาสองค์ก่อน (พระครูพัฒนศิริคุณ) ท่านเก่งเรื่องการพัฒนาเวลามีอะไรให้ท่านช่วย ท่านก็สนับสนุนเต็มที่ ให้ใช้วัดเป็นที่ทำงานต่าง ๆ (ประยงค์ นาคยรรยง, สัมภาษณ์)

“อย่างเราอยู่ติดน้ำต้องหาปลาทุกวันก็รู้ว่ามันบาปแต่ก็หลีกเลี่ยงไม่ได้ ก็คิดว่าอย่างน้อยทุกวันโกนพระเราก็หยุดจับสักวันก็ได้ หรือจับได้ตัวเล็ก ๆ มากก็ปล่อยมันไปอย่าไปเอาเปรียบมันมาก” (สมพงษ์ ช่างบรรจง, สัมภาษณ์)

ต่อมาเมื่อมีการก่อสร้างคลองชลประทานทั้งด้านซ้ายและขวาของแม่น้ำน้อย และสร้างประตูกั้นน้ำ ทำให้น้ำท่วมสองฝากแม่น้ำน้อยลง แต่ในฤดูแล้งน้ำในคลองชลประทานมีไม่มากพอสำหรับชาวบ้านทั้งสองฝั่งทำนาปรังพร้อมกัน จึงต้องทำประตูกั้นน้ำในคลองชลประทาน และกำหนดให้ทำนาปรังปีเว้นปี และต่อมาเมื่ออาชีพทำนาดลดลง เนื่องจากการสร้างคลอง

ชลประทานทำให้รูปแบบการเกษตรเปลี่ยนมาเป็นการปลูกไม้ยืนต้น ประเภทไม้ผลแทนการทำนาข้าว ประกอบกับราคาข้าวตกต่ำ ทำให้มีการนำความรู้ทางด้านการจักสานที่มีอยู่ในชุมชนพัฒนาเป็นอาชีพควบคู่ไปกับการทำเกษตรกรรม ชุมชนเริ่มมีการติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ ในบริเวณใกล้เคียง เพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างเครื่องจักสานที่ชุมชนผลิตได้กับสินค้าอื่น ๆ และข้าวซึ่งผลิตไม่พอบริโภคในชุมชน โดยเริ่มแรกเป็นการแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนใกล้เคียง ก่อนที่จะเป็นการซื้อขายกันในเชิงพาณิชย์ในระยะเวลาถัดมา

2.1.2 สรุปพัฒนาการของชุมชนบางเจ้าฉ่าช่วงสังคมเกษตรกรรม (พ.ศ. 2500 - 2514)

ชุมชนบางเจ้าฉ่าเป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน และถือเป็นสิ่งที่แสดงอยู่ถึงการมีตัวตนของคนบางเจ้าฉ่า ว่ามีสายเลือดเดียวกันกับผู้กล้าในครั้งอดีต ทำให้คนบางเจ้าฉ่าที่รับรู้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาในเรื่องดังกล่าว รู้สึกภูมิใจในที่มาของสายเลือดของตนและรู้สึกการเป็นเครือญาติเดียวกันทั้งชุมชน และส่งผลต่ออาระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนในเชิงบวก

บางเจ้าฉ่าในครั้งที่ยังเป็นสังคมเกษตรกรรมชนบท ที่มีวิถีชีวิต ความเชื่อ และแบบแผนประเพณีปฏิบัติที่เหมือนกัน ๆ เนื่องจากสภาพภูมิสังคมในชุมชนเป็นตัวกำหนด เช่น ในครั้งอดีตทุกบ้านทุกครอบครัวต้องทำนาเพื่อบริโภคกันในครัวเรือน มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับชีวิตริมฝั่งแม่น้ำน้อย ว่างจากการทำนาก็สร้างเครื่องมือที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ และของใช้ในครัวเรือน โดยอาศัยจากภูมิปัญญาที่สะสมไว้เมื่อครั้งบรรพชน บวกกับทักษะและความชำนาญจากการใช้ความรู้ดังกล่าวผ่านการประกอบอาชีพ และในชีวิตประจำวัน ประกอบกับการที่เป็นชุมชนเกษตรกรรม มีแรงงานจำนวนน้อยจึงต้องอาศัยความช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อต่อกัน ทำให้มีความเอื้ออาทรทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน มีจิตสำนึกและเคารพในทรัพยากรและธรรมชาติรอบ ๆ ตัว นอกจากนั้นการจักสานในครั้งอดีตเป็นเครื่องมือหนึ่งที่ทำให้สมาชิกในครอบครัวและชุมชนได้มีทำงานร่วมกัน เกิดการขัดเกลาและปลูกฝังแนวความคิดพึ่งตนเองและการดำเนินชีวิตผ่านขั้นตอนต่าง ๆ ของการจักสาน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ชุมชนแห่งนี้มีทุนทางสังคมที่อยู่คู่กับชุมชนมาตั้งแต่ครั้งอดีต

2.1.3 กระบวนการทุนทางสังคมในช่วงสังคมเกษตรกรรม

ในช่วงที่บางเจ้าฉ่าเป็นชุมชนเกษตรกรรมภายในชุมชนมีปัจจัยที่องค์ประกอบที่เป็นทุนทางสังคม อาทิ ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ที่ช่วยให้คนในชุมชนมีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ เกิดการแบ่งปันและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเท่าเทียม มีความเคารพและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุณค่าและสำนึกในบุญคุณ และจากการที่เป็นชุมชนเกษตรกรรม ทำให้จำเป็นต้องมีจารีตและประเพณีปฏิบัติเพื่อระดมแรงงานในชุมชน มาทำงานใน

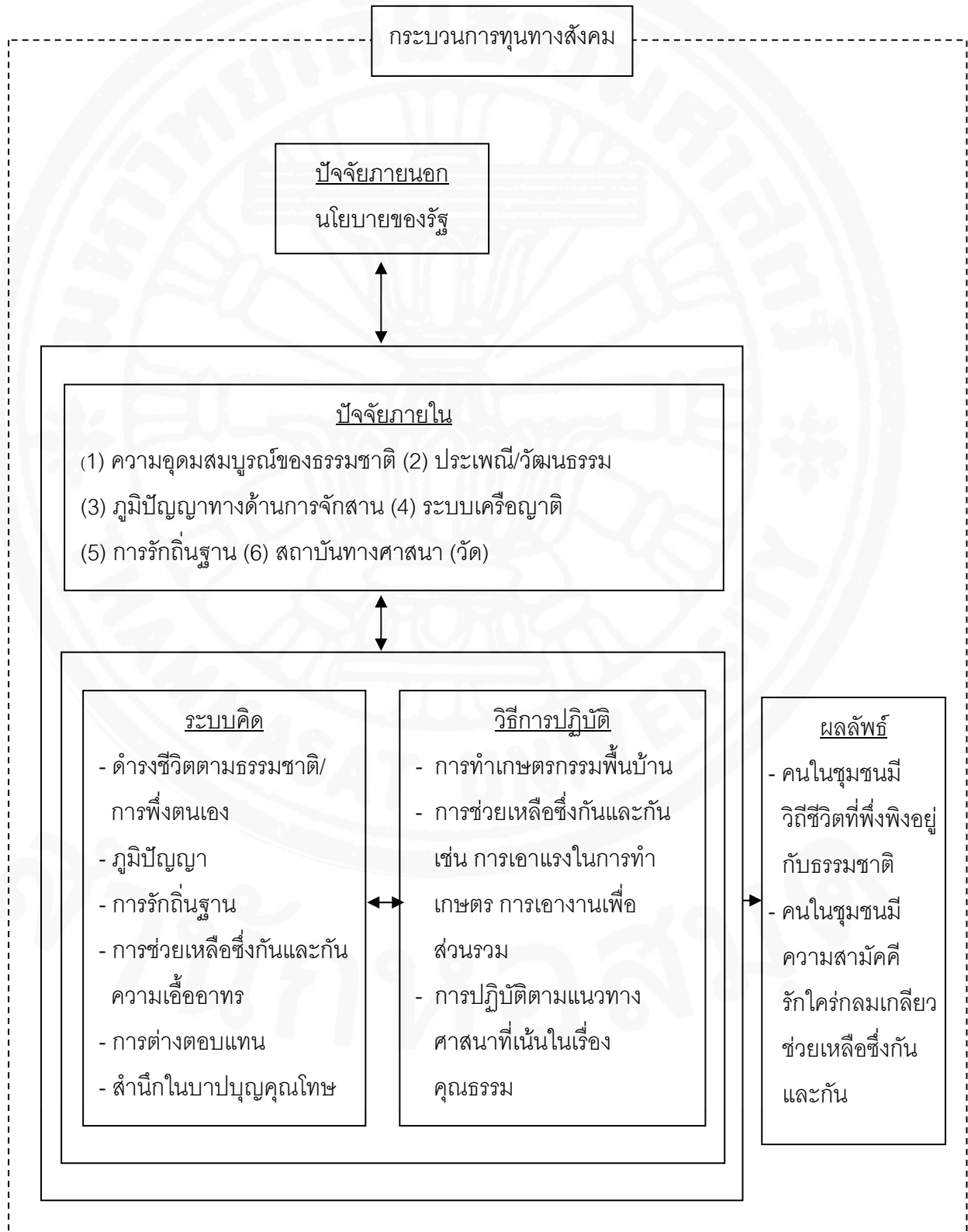
ระบบเกษตรกรรมผ่านกลไกทางสังคมในมิติต่าง ๆ เช่น พิธีกรรมและความเชื่อของการช่วยเหลือกัน การต่างตอบแทนกัน และการทำงานเพื่อส่วนรวม ซึ่งสามารถเห็นเป็นรูปธรรมได้จาก การช่วยกันลงแขกเกี่ยวข้าว การเอาแรงเพื่องานของส่วนรวม อีกทั้งการที่มีประวัติศาสตร์ร่วมกันและความสัมพันธ์ทางระบบเครือญาติที่ใกล้ชิดกันมีผลต่อความรักใคร่กลมเกลียวกันเอื้ออาทรต่อกัน และความสามัคคีของคนในชุมชน และการที่ชุมชนแห่งนี้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาทางด้านการจักสานทำให้เกิดแนวความคิดที่จะพึ่งตนเองบนฐานทรัพยากรที่มีอยู่ มีการขัดเกลาพฤติกรรมของสมาชิกในครอบครัวผ่านขั้นตอนต่าง ๆ ในการจักสาน สมาชิกในครอบครัวได้รับความอบอุ่นและการได้รับการอบรมจากคนรุ่นก่อน ๆ ส่งผลโดยตรงต่อสมาชิกในชุมชนที่เป็นคนดี มีคุณธรรม อันจะมีผลต่อความสงบสุขของสังคมส่วนรวม นอกจากนี้การที่มีสถาบันทางศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจมีผลต่อระบบคิดของคนในชุมชนที่ได้รับการถ่ายทอดความคิดในเรื่องระบบคุณธรรม การทำความดี และมีสำนึกถึงบาปบุญคุณโทษ สิ่งต่างที่กล่าวมาแสดงให้เห็นถึงทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมเกษตรกรรม

ชำนาญกานท์หอสมุด

แผนภูมิที่ 4.1

กระบวนการทุนทางสังคมของชุมชนบางเจ้าฉ่า ช่วงสังคมเกษตรกรรม

(พ.ศ. 2500-2514)

2.2 ช่วงสังคมนวัตกรรมชุมชน (พ.ศ. 2515-2541)

หลังจากที่เครื่องจักรสานของบางเจ้าฉ่า ได้รับความนิยมและมีผู้สนใจจากภายนอกมากขึ้นจากชื่อเสียงเรื่องความคงทนและการความประณีตในชิ้นงาน ชาวบ้านจึงเริ่มที่จะพัฒนาอาชีพจักสาน เป็นอาชีพหลักแทนการทำนา ชาวบ้านทุกคนจะสานเครื่องใช้ต่าง ๆ ไว้ใช้ในครัวเรือน และขายให้กับชุมชนอื่น ซึ่งต่อมาก็เริ่มมีพ่อค้าคนกลาง มาซื้อเครื่องจักสานของบางเจ้าฉ่าในราคาที่พ่อค้าคนกลางกำหนด ประกอบกับในช่วงปี 2515 เริ่มมีการใช้พลาสติกแทนเครื่องจักสานไม้ไผ่ ทำให้พ่อค้าคนกลางกดราคาเครื่องจักสานของชาวบ้านมากกว่าเดิม

แต่ต่อมาเมื่อพระครูศิริพัฒนคุณ เจ้าอาวาสวัดยางทอง (พี่ชายของกำนันสุรินทร์ นิลเลิศ) และนักพัฒนาชุมชนที่เข้ามาให้คำแนะนำชาวบ้านในการรวมกลุ่มเพื่อต่อรองพ่อค้าคนกลาง ชาวบ้านจึงมารวมตัวกันเพื่อพูดคุยถึงการเอาเปรียบของพ่อค้าคนกลาง และนำมาซึ่งการรวมกลุ่มจักสานของชุมชน อันเป็นการรวมกลุ่มครั้งแรกในปี 2516 เพื่อรวบรวมผลผลิตนำไปขายเองโดยไม่ผ่านพ่อค้าคนกลาง แสดงถึงทุนทางสังคมในสมัยนั้น ในการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อต่อสู้กับปัญหา

เมื่อก่อนเป็นยุคที่ว่า ยังไม่จำหน่าย แต่มาใช้เพื่อการดำรงชีวิต เพราะการทำนาต้องใช้กระบุงเป็นหลัก เป็นกระจาด เป็นตะกร้า ไปเป็นอะไรต่าง ๆ ที่มันใช้ในครัวเรือนได้ ซึมซับก็คือพ่อแม่คนแก่คนแก่ก็จะถ่ายทอดให้กับลูกหลาน มันเป็นวัฒนธรรมที่เขาเรียกว่า ถ่ายทอดภูมิปัญญาให้กับลูกหลาน เพื่อนำไปสู่การออกเรือนสร้างครอบครัวใหม่ต่อไป อันนี้ถือว่าเป็นวัฒนธรรมแนวเก่า แต่ว่าเราจะนำมาประยุกต์พัฒนา มันเริ่มที่จะเป็นอาชีพ สมัยก่อนรุ่นผมอายุซัก 18-19 ปี สักประมาณปี 2514 เป็นต้นมา เริ่มที่จะเอาพวกนี้เป็นเศรษฐกิจ มีการซื้อขายกัน เมื่อก่อนระบบรัฐไม่ต้องพูดถึง เรื่องการทำงานระบบกลุ่มยังไม่มี วัดเป็นคนกลางนี่คือพัฒนาการ การซึมซับของคนในช่วงนี้ มันเริ่มที่ครอบครัว เริ่มจากงานง่าย ง่ายที่สุด ในเรื่องการอยากรู้ อยากเห็น อยากทำ สานง่าย ๆ ผิดถูกไปบ้าง อยู่ในการดูแลของพ่อแม่ ปู่ ย่า รูปแบบยังคงอยู่ที่กระบุงอยู่ 80% ตั้งแต่ปี 2510 ประมาณปี 2530 แล้วกัน ที่เริ่มจะมีกระบุงรูปแบบอื่น ๆ บ้าง ที่มีการพัฒนาจากกระบุง (สุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

ในช่วงปี 2520 กำนันสุรินทร์ กลับมาในชุมชนอย่างถาวร หลังจากเป็นช่างเจียรระโนพลอยที่กรุงเทพฯ ซึ่งการไปเป็นช่างเจียรระโนพลอยที่กรุงเทพฯ ส่งผลให้กำนันมีต้นทุนความรู้ในเรื่องการผลิต การตลาด การจำหน่าย เมื่อกลับมาอยู่ในชุมชนได้สร้างธุรกิจเจียรระโนพลอยเป็น

ของตัวเอง โดยในขณะนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงทำอาชีพเกษตรกรรม และการจักสานเป็นอาชีพหลักของชุมชน ซึ่งการกลับมาอยู่ที่หมู่บ้านในช่วงแรก กำนันได้ช่วยเหลือชุมชนในเรื่องต่าง ๆ เนื่องจากขณะนั้นพี่ชายของกำนันซึ่งเป็นเจ้าอาวาสมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาชุมชน โดยร่วมกันพัฒนาชุมชน ชักชวนให้ชาวบ้านก่อตั้งกลุ่มจักสาน ซึ่งต่อมาได้สนับสนุนให้ชาวบ้านและเยาวชนมาเรียนเจียรไนพลอยกับกำนันสุรินทร์ เนื่องจากเห็นว่าชาวบ้านยากจน อาชีพการทำนาได้ผลไม่เต็มที่ กลุ่มจักสานก็มีชาวบ้านที่มีอายุกลางคนขึ้นไป ทำเป็นอาชีพเสริม แต่คนหนุ่มสาวหรือเยาวชนที่เพิ่งจบระดับมัธยมยังไม่มียานพาหนะ ดังนั้นตั้งแต่ที่กำนันสุรินทร์กลับเข้ามาในชุมชน ก็ได้นำเอาอาชีพเจียรไนพลอยเข้ามาทำงานในครอบครัว และขยายต่อมายังญาติพี่น้องและในที่สุดก็กลายเป็นอาชีพเสริมของชุมชน ดังนั้นในช่วงปี 2525 จึงเกิดมีกลุ่มเยาวชนอายุระหว่าง 12-20 ปี มารวมกลุ่มเจียรไนพลอยกับกำนันสุรินทร์ จากการชักชวนและแนะนำจากพระครูศิริพัฒนคุณ มีหลายบ้านทำเจียรไนพลอย ส่วนชาวบ้านที่มีอายุกลางคนขึ้นไปก็ยังคงทำจักสานควบคู่กับการทำเกษตรกรรมเช่นเดิม การรวมกลุ่มของชาวบ้านทำเจียรไนพลอยสร้างรายได้ให้ชุมชนเป็นอย่างดี และส่งผลให้กำนันสุรินทร์ได้รับการยกย่องให้เป็นผู้นำในเวลาต่อมา

ตอนแรกผมก็ทำนา แต่รายได้มันน้อยและเหนื่อย เลยลองมาให้กำนันสอนเจียรไนพลอย ตอนนั้นราคาพลอยกะรัตละ 10 บาท แต่ต่อมาลดลงมาเหลือแค่กะรัตละ 2.5 บาท เท่านั้นเอง พลอยสีราคา 5 บาทต่อกะรัต ตอนแรกสมาชิกที่ทำพลอยเป็นวัยรุ่น ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย นิยมทำพลอยมาก เนื่องจากสมัยนั้นโรงงานต่าง ๆ ยังไม่ได้ตั้งขึ้นมาเหมือนในปัจจุบัน ส่วนใหญ่เป็นพอเรียนจนชั้นม.ต้น หรือ ม.ปลาย ก็จะเข้ามาสมัครทำพลอย บ้านของกำนันจึงมีธุรกิจทำพลอยที่ใหญ่ที่สุด พอเลิกทำพลอย กำนันก็ไปส่งเสริมทำจักสาน (สมพงษ์ ช่างบรรจง, สัมภาษณ์)

ปี 2528 กลุ่มจักสานที่จัดตั้งขึ้นตั้งแต่ปี 2516 โดยการสนับสนุนของเจ้าอาวาสวัดยางทอง และการชี้แนะของนักพัฒนาได้สลายตัวลง เนื่องจากการรวมกลุ่มจักสานที่เกิดขึ้นนั้นเป็นการรวมตัวกันในแง่ของผลผลิต แบบต่างคนต่างทำ ยังขาดการบริหารจัดการร่วมกัน เมื่อขาดจิตสำนึกของการเป็นเจ้าของร่วมกันหรือเป้าหมายของการรวมกลุ่ม ทำให้ชาวบ้านบางคนแอบนำกระเป่าที่ตัวเองสานได้ไปขายให้กับพ่อค้าคนกลาง ทำให้ขายได้เงินเร็ว และได้ราคาสูงไม่ต้องรอแบ่งจากกลุ่ม ทำให้สมาชิกหลาย ๆ คนค่อยถอยตัวออกจากกลุ่ม ออกมาเป็นลักษณะต่างคนต่างขาย สุดท้ายกลุ่มจักสานจึงได้สลายตัวลงในปี 2528

“ตอนนั้นกลุ่มที่มียังไม่เข้มแข็งเป็นกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวของชาวบ้าน ไม่มีระบบการบริหารงานที่ชัดเจน อีกทั้งมีคนในกลุ่มบางคนแอบขายของให้พ่อค้าคนกลางเพราะให้ราคาสูงกว่าที่กลุ่มรับซื้อ ทำให้กลุ่มอยู่ไม่ได้และสลายตัวไป” (พรชัย บุญรัตน์, สัมภาษณ์)

สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงปัจจัยภายนอกที่เข้ามาทำลายทุนทางสังคม จากผลประโยชน์และความโลภ อีกสาเหตุหนึ่งที่เป็นสาเหตุทำให้กลุ่มจักสานสลายตัวลงคือ ในช่วงปี 2527 ระบบสาธารณูปโภคต่าง ๆ ได้เริ่มเข้ามาในชุมชน โดยเฉพาะการคมนาคมที่สะดวกขึ้น แม้จะเป็นเพียงถนนสายรองจากตัวอำเภอโพธิ์ทอง แต่ก็ทำให้คนภายนอกเริ่มเข้ามาในชุมชน นายทุนเข้ามาติดต่อค้าขายกับกลุ่มจักสานได้สะดวกมากขึ้น แทนที่การรวบรวมเครื่องจักสานจากกลุ่มสมาชิกเพื่อไปส่งขายที่กรุงเทพฯ อีกทีหนึ่ง

ต่อมาในราวปี 2530 ถนนได้เข้ามาเป็นเส้นทางสัญจรหลักแทนแม่น้ำ ถนนสายโพธิ์ทอง-ท่าช้าง ได้ถูกทำให้สัญจรได้สะดวกมากขึ้น จากทำนน้ำหน้าบ้านที่เคยใช้เป็นเส้นทางสัญจรหลักถูกลดบทบาทลง หลังบ้านซึ่งเคยเป็นทางเดินระหว่างบ้านใกล้เคียงถูกปรับปรุง หลังบ้านกลายเป็นหน้าบ้าน ถนนภายในหมู่บ้านถูกสร้างขึ้นจากทางเดินระหว่างบ้านกลายเป็นถนนที่เชื่อมระหว่างชุมชนกับถนนสายหลัก ถนนสายหลักได้ปรับปรุงขึ้นเรื่อยๆจนกลายเป็นถนนลาดยางในปี 2535 และเป็นถนนสายหลักระหว่าง 2 อำเภอ

พอมีถนนก็สะดวกขึ้น จะไปไหนมาไหนก็ใกล้กัน สมัยก่อนจะเดินไปหมู่บ้านอื่นก็ต้องเดินเลาะไปตามสวนบ้าง ตามริมแม่น้ำบ้าง บางทีก็ต้องพายเรือข้ามไปอีกฝั่ง เพราะไม่มีสะพานให้ข้าม จะไปในเมืองที่ก็ลำบาก รถก็ไม่ค่อยมีบ้างที่ต้องเสียเวลาเดินเกือบครึ่งวัน หลังจากที่มีถนน ก็แปลงบ้านใหม่ ย้ายบ้านเดิมที่อยู่ติดกับแม่น้ำน้อย ให้มาอยู่ติดกับถนนเพราะไปมาง่าย ติดต่อไปมาหาอยู่กับบ้านอื่น ๆ ก็สะดวกไม่ลำบากเหมือนเมื่อก่อน (สนม สุภรพงษ์, สัมภาษณ์)

ประกอบกับในขณะนั้นมีโรงงานเกิดขึ้นมากในตัวจังหวัดและจังหวัดใกล้เคียง เด็ก ๆ เริ่มสนใจไปทำโรงงานมากขึ้น ทำให้กิจการเจียรไนพลอยของชาวบ้าน เริ่มหมดไป และเมื่อกำนันสุรินทร์ได้รับคัดเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านในราวปี 2537 และราคาพลอยตกทำให้ไม่มีเวลาดูแลธุรกิจ ทำให้กิจการเจียรไนพลอยทั้งหมดเลิกไปในปีพ.ศ. 2538 ดังนั้นกำนันสุรินทร์จึงหันมาส่งเสริมอาชีพจักสานจนกระทั่งกลายเป็นอาชีพหลักของชุมชน และเมื่อบางเจ้าเช่ามีอาชีพจักสานเป็นอาชีพหลักที่สร้างรายได้ให้ชาวบ้านมากกว่าการทำนา ส่งผลให้อาชีพการทำนาค่อย ๆ เลิกไป กำนันได้พยายามติดต่อหน่วยงานภายนอกเพื่อขอเงินสนับสนุน เพื่อสร้างศูนย์จำหน่ายเครื่องจักสาน พิพิธภัณฑสถานไม้ไผ่ เพื่อให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาในชุมชน โดยมีเป้าหมายในการจำหน่ายเครื่องจักสาน

ในปี 2539 มีการปรับรูปแบบเครื่องจักรสาน จากเดิมที่ผลิตเป็นของที่ใช้ในครัวเรือน ให้กลายเป็นแบบกระเป๋าสุภาพสตรีเพื่อให้สามารถขายส่งออกต่างประเทศได้ โดยที่จุดเริ่มต้นมาจากการที่มีลูกค้าจากประเทศญี่ปุ่น นำรูปทรงกระเป๋าถือสตรีมาติดต่อกับ นางเรณู ทองงาม ลองทำ หากทำได้จะรับซื้อ ปรากฏว่า นางเรณู สามารถทำตามแบบกระเป๋าถือสตรีอย่างที่ลูกค้าสั่งได้ โดยในครั้งนั้นได้เปลี่ยนจากไม้ไผ่สีสุก ซึ่งถือว่าเป็นวัตถุดิบที่สำคัญในงานจักสานของชุมชนบางเจ้าฉ่าประเภทเครื่องใช้ในครัวเรือน เนื่องจากมีความคงทนและหาได้ง่ายในท้องถิ่น มาเป็นไม้ไผ่สีนวลที่ต้องสั่งซื้อจากที่จังหวัดชลบุรีแทน เพราะเห็นว่าไม้ไผ่สีนวลมีลักษณะเนื้อนิ่ม ลำปล้องยาว สานแล้วจะไม่มีข้อให้เห็น ฯลฯ และเมื่อลูกค้าเห็นว่าสามารถทำได้ งานละเอียด ประณีต ดูสวยงาม จึงมีรายการสั่งซื้อสินค้ากับนางเรณู แต่ให้ข้อเสนอแนะว่า ควรมีแบบหรือพิมพ์หรือที่ชาวบ้านเรียกกันทั่วไปว่า “รอง” ในการสาน เพื่อให้กระเป๋ามีขนาดเท่า ๆ กัน นางเรณู จึงจ้างช่างไม้ในตำบลทำรองให้มีรูปทรงและขนาดเหมือนกับกระเป๋าถือสตรีตามที่ลูกค้าต้องการ ทั้งนี้การสานกระเป๋าถือสตรี ในระยะแรกสานได้เฉพาะแต่ในครอบครัวและเครือญาติของนางเรณูเท่านั้น เนื่องจากชาวบ้านยังไม่คิดว่าจะขายได้ตลอดจึงไม่ได้ให้ความสนใจที่จะเรียนรู้

ต่อมาเมื่อกระเป๋าถือสตรีเริ่มกระจายออกสู่ตลาด พ่อค้าแม่ค้าคนกลางทั้งในประเทศและต่างประเทศก็ให้ความสนใจและติดต่อนางเรณูทำให้งานจักสานกระเป๋าถือสตรีสร้างรายได้ให้กับครอบครัวของ นางเรณูและเครือญาติเป็นอย่างมาก และเมื่อชาวบ้านเห็นว่า การจักสานเป็นกระเป๋าถือสตรีของนางเรณู สามารถหาตลาดได้ ราคาต่อบีกสูงกว่ากระเจาด กระบุง บัณนำชา ที่ทำตั้งแต่ครั้งอดีตจนถึงปัจจุบันหลายเท่าตัว จึงสนใจที่จะฝึกเรียนรู้

ในช่วงปีเดียวกัน กำนันสุรินทร์ นิลเลิศ หลังจากที่ได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านในปี 2537 เพียงปีเดียวก็ได้รับเลือกให้เป็นกำนันตำบลบางเจ้าฉ่าในปี 2538 มีแนวคิดที่จะรื้อฟื้นภูมิปัญญาการจักสานไม้ไผ่ขึ้นมา เพื่อต้องการกระตุ้นให้ลูกหลานเห็นความสำคัญ และตื่นตัวในการส่งเสริมและพัฒนาผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานให้เจริญก้าวหน้า จนเป็นผลิตภัณฑ์ที่สามารถสร้างรายได้ให้กับคนในตำบลอย่างต่อเนื่อง จึงได้เรียกประชุมขอความเห็นการจัดให้มีพิพิธภัณฑ์เครื่องใช้ไม้ไผ่ในชุมชนจากชาวบ้าน เมื่อชาวบ้านเห็นด้วย กำนันจึงรวบรวมงานจักสานต่าง ๆ ที่ชาวบ้านบริจาคให้ไว้จัดแสดง และได้ก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ไม้ไผ่ขึ้นในชุมชนในปีพ.ศ. 2540 ประกอบกับในช่วงเวลาดังกล่าวเกิดวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 โรงงานหลายแห่งได้ปิดตัวลง หลายครอบครัวได้เลิกทำนาอย่างถาวรเนื่องจากน้ำทำนาปรังไม่พอ รายได้จากการทำนายน้อยและบางครั้งก็ขาดทุนจากราคาข้าวที่ตกต่ำ ทำให้อาชีพการจักสานกลายเป็นอาชีพหลักของชุมชน

การเรียนรู้จักกับการเปลี่ยนแปลง ก็คือเป็นจุดเปลี่ยนของที่นี่ ทำมาประมาณปี 39, 40 เป็นช่วงวิกฤตเศรษฐกิจพอดี ตอนนั้นก็เริ่มทำอาคารพิพิธภัณฑ์ชุมชนที่

ชาวบ้านมาสร้างตัดแปลงจากฉางข้าวเดิมที่ต่อมากลายเป็นโรงเลี้ยงไก่หลังคาเป็นสังกะสีผุ ๆ แรก ๆ ก็ให้ชาวบ้านมาฝึกโน่นฝึกนี่ จึงคิดว่าที่นี่มีการจักสานดี จะแก้ปัญห เศรษฐกิจในชุมชนอย่างไรดี ของดีถ้าอยู่กับตัวไม่มีคนรู้จักก็ไม่มีคุณค่า แล้วของดีถ้าเราไปนำเสนอ ไปง้อให้เขาซื้อ ค่านั่นก็น้อย แต่ถ้าเขามาแสดงว่าเขายอมรับคุณค่า แต่การที่จะดึงคนเข้ามาหาเราโดยที่ไม่มีอะไรให้ดูเลย และงานจักสานอย่างเดียวมันก็ไม่พอ จึงได้เกิดพิพธิภักดิ์ชุมชนขึ้น และหวังว่าจะมีกลุ่มกิจกรรมอื่น ๆ ตามมา (สุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

นอกจากนี้กำนันสุรินทร์ เห็นว่างานจักสานไม้ไผ่รูปทรงกระเป่าถือสตรีของนางเรณู ทองงาม สามารถนำมาสู่การสร้างงาน สร้างรายได้ให้กับคนตำบลบางเจ้าฉ่าได้อย่างดีโดยที่ยังคงสามารถดำรงรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่บรรพบุรุษถ่ายทอดให้ลูกหลานต่อไปได้ กำนันสุรินทร์จึงสนับสนุนให้นางเรณูจัดตั้งกลุ่มขึ้นในปีพ.ศ. 2541 โดยให้ชาวบ้านที่สนใจ สมัครเป็นสมาชิกกลุ่มพร้อมฝึกงานและเรียนรู้การจักสานรูปแบบใหม่ไปในคราวเดียวกัน จากครอบครัวและเครือญาติของ นางเรณู

กำนันเป็นคนรวบรวมชาวบ้านและบอกว่าต้องทำอะไรจะทำให้ชาวบ้านมีรายได้มากขึ้น เมื่อก่อนพวกเราจักสานแต่กระบุง ตะกร้า ยังไม่ได้สานกระเป่าหรือหอกพอเรณูสอนให้ ญี่ปุ่นมาสั่งซื้อที่ละ 3,000 ใบ กำนันก็มาบอกให้มารวมกลุ่มหาเงินมาเป็นกองกลาง... กำนันเป็นผู้วางระเบียบกฎเกณฑ์ให้ว่าต้องมีฝ่ายบริหาร ฝ่ายขาย มีคนทำบัญชี ต้องแบ่งค่าใช้จ่ายให้ศูนย์ แต่ก็ถามชาวบ้านหมดทุกคนว่าใครควรทำอะไรแล้วจึงแต่งตั้งให้มีหน้าที่ เดียวนี้พอทำเป็นทุกคนก็รู้หน้าที่ว่าใครต้องทำอะไร กำนันก็ปล่อยให้ทำกันเองแต่ก็มาประชุมกันมีปัญหาอะไรกำนันก็เรียกประชุม (โสภา พึ่งแสง, สัมภาษณ์)

เมื่อสมาชิกกลุ่มทุกคนซึ่งมีประมาณ 80-100 คน มีความสามารถในการจักสานรูปแบบใหม่แล้ว และสามารถเพิ่มกำลังการผลิตให้นางเรณู ได้ผลิตภัณฑ์ที่เพียงพอกับความ ต้องการของลูกค้าตามเวลาที่กำหนด รวมถึงบทบาทลักษณะของการจัดการแบบกลุ่ม ส่งผลให้นางเรณูได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ ทั้งในส่วนของเงินทุนเพิ่มศักยภาพในการผลิต การประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์หรือการจัดหาตลาดในการกระจายสินค้า ทั้งหมดนี้จึงส่งผลให้กลุ่มขยายช่องทางตลาดได้อย่างรวดเร็วทั้งในประเทศและต่างประเทศโดยกลุ่มที่เกิดขึ้นใหม่มีการจดทะเบียนอย่างเป็นทางการกับกรมพัฒนาชุมชนและมีการจัดการบริหารกลุ่มอย่างเป็นระบบ ประกอบกับภายหลังจากที่กำนันสุรินทร์ได้รับการเลือกให้เป็นกำนันแล้วก็เริ่มติดต่อหาทุนจากภายนอก และได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรพัฒนาต่าง ๆ เช่น พัฒนาจังหวัดและกลุ่มเจบีจี

(JBICs) (Japan Bank for International Cooperation) ได้ให้เงินมา 500,000 บาท มาสร้าง พิพิธภัณฑ์ชุมชน และศูนย์จำหน่ายสินค้า ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของผู้นำที่สามารถนำพาทุนจากภายนอกเข้ามาในชุมชน ทำให้ตำบลบางเจ้าฉ่าเริ่มมีกลุ่มธุรกิจชุมชนเกิดขึ้นในปี 2541 อันเป็นการเปลี่ยนแปลงจากระบบเศรษฐกิจชุมชนที่มีวิถีการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ที่มีวิถีการผลิตเพื่อจำหน่าย

2.2.1 การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่บางเจ้าฉ่ามีวิถีชีวิตแบบธุรกิจชุมชน

หลังจากที่กลุ่มจักสานของบ้านบางเจ้าฉ่าได้เกิดขึ้นในปี 2541 ชาวบ้านมีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อเดือนจากการจักสาน รวบรวม 2,000-8,000 บาท และการที่ในชุมชนบางเจ้าฉ่ามีระบบเศรษฐกิจที่ดีขึ้นจากการจักสานทำให้คนบางเจ้าฉ่ามีวิถีชีวิตที่ดีขึ้น รวมไปถึงมีการสนับสนุนทางด้านงบประมาณด้านสาธารณูปโภคจากหน่วยงานราชการ ภายหลังจากที่บางเจ้าฉ่าถูกรู้จักในฐานะหมู่บ้านจักสาน ทำชุมชนบางเจ้าฉ่า มีระบบสาธารณูปโภคที่มากกว่าชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะในหมู่ 8 ที่เป็นหมู่ที่มีการประกอบอาชีพจักสานมากที่สุด และเป็นศูนย์กลางการบริหารงานของตำบล

หมู่ที่ 8 ได้รับงบประมาณมากกว่าหมู่อื่น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะที่นี่เป็นจุดศูนย์กลางการจักสานของตำบลและเป็นหมู่ที่หน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาทำงานร่วมกับกำนัน มีถนนคอนกรีตรอบหมู่บ้าน มีโทรศัพท์ ไฟฟ้า ประปา ชีวิตความเป็นอยู่ก็ถือว่าดีกว่าเมื่อก่อนมาก ไปไหนมาไหนสะดวก รายได้จากการจักสานก็ถือว่าดีพอ ๆ กับการรับจ้างที่โรงงาน แต่อาจจะมีเงินเหลือเยอะกว่าเพราะทำงานอยู่กับบ้าน ค่ารถค่าอาหารก็ไม่ต้องเสีย (สายฝน ทองงาม, สัมภาษณ์)

นอกจากนั้นกระเป๋าสานของบางเจ้าฉ่ามีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักทั้งในประเทศและต่างประเทศ ทำให้บางเจ้าฉ่าถูกรู้จักในฐานะ “ชุมชนจักสาน”

เมื่อก่อนมีกระบุง ตะกร้า ไม่เห็นมีใครอยากมาเที่ยวเลย ไม่มีใครอยากมาบางเจ้าฉ่า เมื่อก่อนคนรู้จักเครื่องจักสานต้องที่วัดไชโย รอนางานประจำปี กระบุง ตะกร้าก็หาบไปขาย ที่เปลี่ยนแปลงไปได้เพราะหลังจากที่มีการทำธุรกิจชุมชน และมีการท่องเที่ยวเข้ามาทำให้บางเจ้าฉ่าเป็นที่รู้จัก มีการประชาสัมพันธ์ออกไปจนเครื่องจักสานของเราเป็นที่ต้องการของชาวต่างชาติ เพราะหลังจากที่ชุมชนปรับเปลี่ยนตัวเองเป็นแบบนี้มากกว่า ชุมชนเลยเจริญขึ้น (สิริวัศม์ สิงห์ทรัพย์, สัมภาษณ์)

ปัญหาเรื่องปากท้องของคนในชุมชนส่วนหนึ่งดีขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการมีรายได้จากการทำการจักสาน แม้ว่าจะกระจายรายได้ไม่ทั่วถึง และเป็นส่วนต่างที่มากระหว่างเจ้าของกลุ่มจักสานและสมาชิกที่รับงานไปทำ แต่สำหรับชาวบ้านในชนบทการมีงานทำในขณะที่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ในปี 2540 โรงงานไม่มีงานให้ทำ ราคาพืชผลทางการเกษตรตกต่ำ และได้ทำงานอยู่กับครอบครัวที่บ้าน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ถือว่าเป็นสิ่งที่คนในชุมชนหลาย ๆ คนต้องการ

ตอนแรกทำงานอยู่ที่กรุงเทพฯอยู่กับแฟน แม่ (ป้าเฟื่อง) บอกว่าให้กลับไปอยู่ที่บ้านเถอะ มีแค่พ่อกับแม่อยู่แค่ 2 คน พออยู่บ้านเห็นแม่ทำ ก็มานั่งสานดู คิดคำนวณ ถัวเฉลี่ยต่อเดือนที่เราทำงานที่กรุงเทพฯ มันก็พอ ๆ กัน อยู่บ้านไม่ต้องคิดค่าเครื่องสำอาง ค่าแต่งตัว คิดว่าลองทำดูสักพัก ถ้าไม่ดีก็กลับไปหางานที่กรุงเทพฯ แต่พออยู่ ๆ ไปมันก็ดีนะ คือเราสบาย อยากทำก็ทำ อยากหยุดก็หยุด พุดกันแบบชาวบ้านเลย เราเป็นเจ้านายตัวเอง ไม่ต้องเป็นข้าเขา การทำงานอยู่ตรงนี้ เงินอาจจะไม่มาก แต่เราได้นั่งคุยกับคนในหมู่บ้านด้วยกัน อยู่กับพี่ ๆ น้อง ๆ มันทำให้อยู่ใกล้ชิดครอบครัว ได้รู้ถึงความเป็นอยู่ของเขา เมื่อก่อนพอแม่อยู่กัน 2 คน เ هنگา ๆ แต่พอพี่กลับมาอยู่กับเขาด้วย รู้สึกว่าบ้านมันมีชีวิตชีวาขึ้น (สิริวัศม์ สิงห์รัญ, สัมภาษณ์)

นอกจากนั้นการทำการจักสานที่ใช้ระบบกลุ่ม ทำให้มีการแบ่งงานและรับจ้างกัน ทั้งรับจ้างเหลา ตอก เข้าขอบ รมควัน ทำหู ผูกหวาย สานหุ่น เพื่อให้งานเสร็จเร็วตามคำสั่งซื้อของลูกค้า ซึ่งในทุกขั้นตอนหมายถึงการมีงานให้กับคนในชุมชนทำ

บางคนแค่รับจ้างรมควันอย่างเดียวก็อยู่ได้เป็นเดือนแล้ว เขาคิดค่ารมใบละ 5 บาท จ้างที่หนึ่งก็ร้อยใบขึ้น เดือนหนึ่งก็ตกหลายพันบาท คนเฒ่าคนแก่ ที่สายตาไม่ดีสานไม่ได้ ก็รับจ้างเหลาหวาย ร้อยเส้น 10 บาท วัน ๆ หนึ่งก็ได้หลายสิบบาทอยู่ ถึงจะไม่มากแต่ก็ดีกว่าอยู่ว่าง ๆ ทำไปด้วยเลี้ยงหลานไปด้วยก็ได้ (พรชัย บุญรัตน์, สัมภาษณ์)

การที่ชุมชนกลายเป็นชุมชนจักสานทำให้กำนันสุรินทร์ สามารถขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ โดยเฉพาะงบประมาณจากภาครัฐ ที่เป็นตัวหลักที่เข้ามาขับเคลื่อนกิจกรรมต่างของชุมชนในด้านกายภาพ อาทิ งบประมาณในการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชน และการประชาสัมพันธ์ให้บางเจ้าเข้าเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เป็นต้น

ส่วนในเรื่องของการสนับสนุนอันนี้ก็มีทางกรมอุตสาหกรรม ที่เป็นเรื่องจริง ๆ คือ พัฒนาชุมชนที่เป็นตัวเกิดพัฒนาชุมชน ทำมาตั้งแต่ปี 2515 ต่อมาอุตสาหกรรมมีหน้าที่ต่อยอด ตอนหลังพาณิชย์เริ่มเข้ามาเสริม ส่วนการ

ท่องเที่ยวถือว่าวันนี้มันเป็นกระแส ถือว่ามาช่วยได้เยอะ ประมาณนี้ก็ต้องใช้คำว่า “ล้มลุก คลุกคลาน” อันนี้ถือว่าหาฐานไม่เจอ สักปีพ.ศ. 2540 อุตสาหกรรม มาต่อยอด โดยหมู่บ้านหัตถกรรมเพื่อการท่องเที่ยว ตอนนั้นมันโยบายน เพราะว่าปี 40 มันเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ การท่องเที่ยวมันก็เป็นเครื่องมือหนึ่ง ที่ฟื้นได้ เรื่องการท่องเที่ยวชนบท ก็ทำให้เกิดหมู่บ้านอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ชนบทเมื่อปี 2542 (สุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

แม้ว่าชุมชนจะได้รับประโยชน์จากการเป็นชุมชนที่มีธุรกิจชุมชนด้านการจักสานเป็นแกนนำ ระบบเงินตรามีความสำคัญต่อการดำรงชีพของคนในชุมชนมากขึ้น มีเงินหมุนเวียนในชุมชนมากกว่าครั้งอดีต แต่ในทางตรงกันข้ามชุมชนบางเจ้าข้าแห่งนี้ก็ได้รับผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวกับชุมชน โดยเฉพาะระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ที่มีการลดทอนความสัมพันธ์ในเชิงบวก ทำให้ความสัมพันธ์กันในชุมชนเป็นแบบตัวใครตัวมัน และมีความขัดแย้งที่มีสาเหตุมาจากการจัดสรรผลประโยชน์ไม่ลงตัวมากยิ่งขึ้น คนชุมชนมีวิถีชีวิตเร่งรีบ และชุมชนต้องสูญเสียจิตสำนึกที่ดีของชุมชนที่เคยมีมา หลายประการเพื่อเอาใจนักท่องเที่ยวและลูกค้า

ธุรกิจจักสานทำให้หมู่บ้านเจริญ แต่จิตใจมันเจริญไปด้วยมันก็จะดี ก็จริงอยู่ การจักสานทำให้ชาวบ้านกินดีอยู่ดีขึ้น ชาวบ้านบางส่วนไม่ต้องไปหากินข้างนอก ลูกหลานมีอาชีพ แต่ความเป็นพี่เป็นน้องช่วยเหลือกันมันมีน้อยลง น้ำจิตน้ำใจ ต่างคนต่างอยู่ ความเอื้ออาทรก็ไม่เหมือนเก่าส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะชุมชนได้รับอิทธิพลจากเมือง เพราะการคมนาคมสะดวก และอีกอย่างคือชุมชนมีผลประโยชน์เข้ามาจาก เรื่องการจักสาน เรื่องเงิน ๆ ทอง ๆ ทำให้เกิดความเห็นแก่ตัว จิตใจคนแย่งลง จากที่เคยเป็นเพื่อนกันพอมีเรื่องผลประโยชน์เข้ามาก็ทะเลาะกันผิดใจกัน แถวนี่ก็มีอยู่แต่พูดไม่ได้ ไม่มีหอรกไ้ ที่อยากให้กลุ่มอื่นเขาขายจักสานได้มากกว่าตัวเอง ต้องรักตัวเองก่อนทั้งนั้น เห็นประโยชน์ของตัวเองก่อน ถ้าไม่รักกันจริง ๆ หรือเป็นญาติกันเขาไม่ถ่ายทอดวิธีการย้อมสี ผสมสี หรือรูปแบบทรง เราก็ต้องพัฒนาในส่วนของเราเรื่อย ๆ จะได้ทันกับเจ้า (สิริวิศม์ สิงห์บุญ, สัมภาษณ์)

จะใช้กระบุงหาบข้าวสาร ไม่มีกระบุงติดบ้านเลยสักชิ้น คนอยู่ชุกยามาเจอ เขามาขอซื้อไปหมด ไม่อยากขาย แต่เขาก็ซื้อเราตลอด แล้วนี่ก็สานใหม่แต่ เขาก็ยังมาซื้อไปอีก ผลสุดท้ายก็ไม่มีกระบุง ต้องกระเตงใส่ถุงพลาสติกหิ้ว นักท่องเที่ยวบางคนก็นิสัยไม่ดีเสียงดังโวยวาย จะเอาโน่นจะเอานี้ เราก็ต้องยอมเพราะถือว่าเป็นหน้าเป็นตาของชุมชน แต่ในใจเราไม่ชอบนะ ความเป็นส่วนตัวของเราลดลง (มะลิ สิงโต, สัมภาษณ์)

สิ่งที่แสดงถึงปัญหาเรื่องการจัดสรรผลประโยชน์ของธุรกิจชุมชนบ้านบางเจ้าฉ่า คือการที่ต่อมาภายในภายในในกลุ่มจักสานของนางเรณู ทองงาม ที่ตั้งกลุ่มในปี 2541 เริ่มมีความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงขอถอนตัวออกจากการเป็นสมาชิกกลุ่ม แล้วมาจัดตั้งกลุ่มขึ้นใหม่ปีพ.ศ. 2542 ทั้ง ๆ ที่กลุ่มของนางเรณู ทองงาม จัดตั้งขึ้นได้ไม่ถึงปี นอกจากนี้ การที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบผลิตภัณฑ์เพื่อเอาใจลูกค้า ทำให้เกิดการละเลยรูปแบบของงานจักสานที่เป็นของดั้งเดิม ละทิ้งงานละเอียดและภูมิปัญญาชั้นสูง รวมไปถึงการผลิตงานจักสานแบบสมัยใหม่เป็นแบบแยกส่วนการทำงาน ทำให้ระบบการทำงานที่เอางานมานั่งทำด้วยกันแบบครั้งอดีตมีน้อยลง จากเดิมที่การจักสานเป็นเครื่องมือที่สร้างระบบความสัมพันธ์กันระหว่างคนในชุมชนผ่านการทำงานร่วมกัน ทำให้คนในชุมชนพบปะกันน้อยลง ส่วนมากจะเป็นการมาเจอกันระหว่างหัวหน้ากลุ่มกับลูกกลุ่มที่มาส่งของที่ทำเสร็จ การแบ่งงานกันทำของคนในเป็นรายชิ้น ชุมชนทำให้คนในชุมชนเป็นแบบตัวใครตัวมัน รับงานเสร็จก็กลับไปทำที่บ้าน ไม่สนใจที่เข้ามาร่วมกิจกรรมของชุมชน ไปมาหาสู่กันน้อยลง

เมื่อก่อนเรื่องการจักสาน อุปกรณ์ทำเองทั้งหมด เหล่าไม้ไผ่ เหล่าหวายเอง เข้าขอบเอง ทำเป็นเองทั้งหมดแหละดี เราจะได้ฝึกด้วย เดี่ยวนี้เหล่าหวายกันยังทำไม่เป็น หวายเส้นหนึ่งเนี่ยจริง ๆ ต้องจับได้ 8 เส้น แต่เขาจับได้แค่ 4 เส้น เขาทำไม่เป็นมันจะขาดหมด ไม่เป็นเส้น จักสานนี้ถ้าจักตอกเหลาตอกไม่เป็นนี่ลำบาก ต่อไปงานละเอียดน่าจะสูญ ตอนนี้อยู่ระบบแบ่งงานกันรับจ้างกัน ทั้งรับจ้างเหมาตอก เข้าขอบ เอาหุ่นไปให้แล้วจ้าง เขาสาน เสร็จแล้วก็ต้องมาจ้างทำหู ผูกหวาย มันก็ดีที่งานมันเสร็จเร็ว แต่งานก็จะออกมาไม่สวย ทำเหมือนของที่มาจากรองาน ไม่มีหอรกที่มานั่งรวมกันทำเหมือนก่อน เนื่องจากไปทำที่บ้านได้งานเยอะกว่า อาจจะมีมาเจอกันบ้างเมื่อมาส่งของที่ทำเสร็จ เป็นสังคมแบบตัวใครตัวมัน ต่างคนต่างทำ (มะลิ สิงโต, สัมภาษณ์) เรื่องของการพัฒนาสมัยใหม่ที่เข้ามา นั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่งเข้าใจว่าไฉ่ตรงนี้เป็นจุดอ่อน แล้วเฉพาะไฉ่ภูมิปัญญาชั้นสูงจะเหลือน้อยลง เขาเรียกว่า กระแสด้านนี้มันจะหมดลง คนรุ่นใหม่ตั้งแต่อายุ 10 ปีขึ้นไป เขาจะมากระโดดก้าวข้ามตรงนี้ไป เหมือนกับถูกตัดตอนทางความรู้ ทำให้ภูมิปัญญาชั้นสูง เช่น ลายยาก ๆ งานกระบุง ตะกร้า หายไป เพราะคนรุ่นใหม่ถือว่าเป็นงานยาก ราคาไม่สูงใจ เพราะใช้เวลาทำนาน และตลาดไม่ต้องการ (สุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่ชุมชนบางเจ้าฉ่า ได้ปรับเปลี่ยนสู่ชุมชนแห่งการจักสานภายใต้วิถีปฏิบัติแบบธุรกิจชุมชน ทำให้ชุมชนมีผลกระทบทางบวกและทางลบ แต่สิ่งที่สำคัญ คือ ชุมชนแห่งนี้จะไม่อยู่อย่างโดดเดี่ยวเหมือนสังคมชนบททั่วไป แต่จะเป็นชุมชนที่เป็นที่รู้จักต่อภายนอก เป็นชุมชนเปิด ที่ทุกคนสามารถเข้ามาเยี่ยมชมได้ สิ่งนี้ทำให้ระบบสาธารณูปโภคและระบบเศรษฐกิจของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น เนื่องจากการสนับสนุนทางด้านงบประมาณ และระบบสาธารณูปโภคจากหน่วยงานของรัฐที่ให้การสนับสนุน รวมไปถึงจำนวนเม็ดเงินที่ชุมชนได้รับจากการทำธุรกิจทางการจักสาน แต่การปรับเปลี่ยนครั้งนี้ทำให้ชุมชนต้องสูญเสียความเป็นตัวเองเพื่อเอาใจลูกค้าและนักท่องเที่ยวที่เข้ามาในชุมชน และส่งผลต่อความสามัคคีของคนในชุมชนลดลงเนื่องจากเรื่องการกระจายผลประโยชน์ไม่ทั่วถึง

2.2.2 สรุปพัฒนาการของชุมชนบางเจ้าฉ่าในช่วงสังคมธุรกิจชุมชน

เมื่อชุมชนได้เริ่มติดต่อกับภายนอก ทั้งในขั้นเริ่มต้นจากการแลกเปลี่ยนข่าวและผลิตผลทางการเกษตรระหว่างกันกับชุมชนใกล้เคียง จนถึงการแลกเปลี่ยนเครื่องจักสานซึ่งถือเป็นภูมิปัญญาของคนในชุมชนกับอาหารจากภายนอกชุมชนซึ่งชุมชนเริ่มผลิตไม่พอ เนื่องจากเปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากการทำนมาเป็นการปลูกไม้ยืนต้น ตลอดจนการเลิกนำนาเนื่องจากราคาข้าวตกต่ำและหันมาประกอบอาชีพจักสานจนกระทั่งพัฒนาจนกลายเป็นอาชีพหลัก ชุมชนบางเจ้าฉ่าได้แสดงให้เห็นถึงว่าชุมชนแห่งนี้มีต้นทุนของวัฒนธรรมการค้าขายมายาวนาน และผลจากภูมิปัญญาทางการจักสานทำให้ชุมชนแห่งนี้มีศักยภาพที่จะดึงดูดความสนใจและเงินสนับสนุนทั้งจากภาครัฐและหน่วยงานการพัฒนาต่าง โดยการจัดการของผู้นำที่มีศักยภาพอย่างกำนันสุรินทร์ นิลเลิศ ส่งผลให้เกิดการพัฒนาภายในชุมชนบางเจ้าฉ่าอย่างต่อเนื่องทั้งทางด้านระบบสาธารณูปโภค มีร้านจำหน่ายสินค้าและพิพิธภัณฑ์ชุมชน ทำให้คนในชุมชนมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีรายได้ที่มากขึ้นจากการจักสาน

แต่ในขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชน ก็ยังได้ส่งผลกระทบต่อด้านลบที่มีต่อชุมชน เนื่องจากการเปลี่ยนไปเป็น"ชุมชนจักสาน" ทำให้บางเจ้าฉ่าได้เข้าสู่ความเป็นสังคมทันสมัยที่มีมิติด้านเศรษฐกิจเป็นแกนกลางได้ทำให้ระบบความสัมพันธ์ที่เป็นมิติทางด้านวัฒนธรรมจางลง ชุมชนต้องสูญเสียความเป็นตัวเอง เพื่อเอาใจลูกค้าและนักท่องเที่ยวเพื่อผลประโยชน์ทางด้านธุรกิจของชุมชนและการรักษาหน้าตาของชุมชน รวมไปถึงความสามัคคีของคนในชุมชนลดลง เนื่องจากเรื่องของผลประโยชน์และการกระจายผลประโยชน์ไม่ทั่วถึง ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ที่เป็นแบบตัวใครตัวมัน และมีความขัดแย้งที่มีสาเหตุมาจากการจัดสรรผลประโยชน์ไม่ลงตัว แสดงให้เห็นถึงทุนทางสังคมที่อ่อนแอลงในช่วงนี้ และชุมชนเสี่ยงต่อการไม่สามารถรักษาสิ่งที่มีคุณค่า และวัฒนธรรมความเป็นชุมชนชนบทที่มีความเอื้อเฟื้อต่อกันเอาไว้ได้

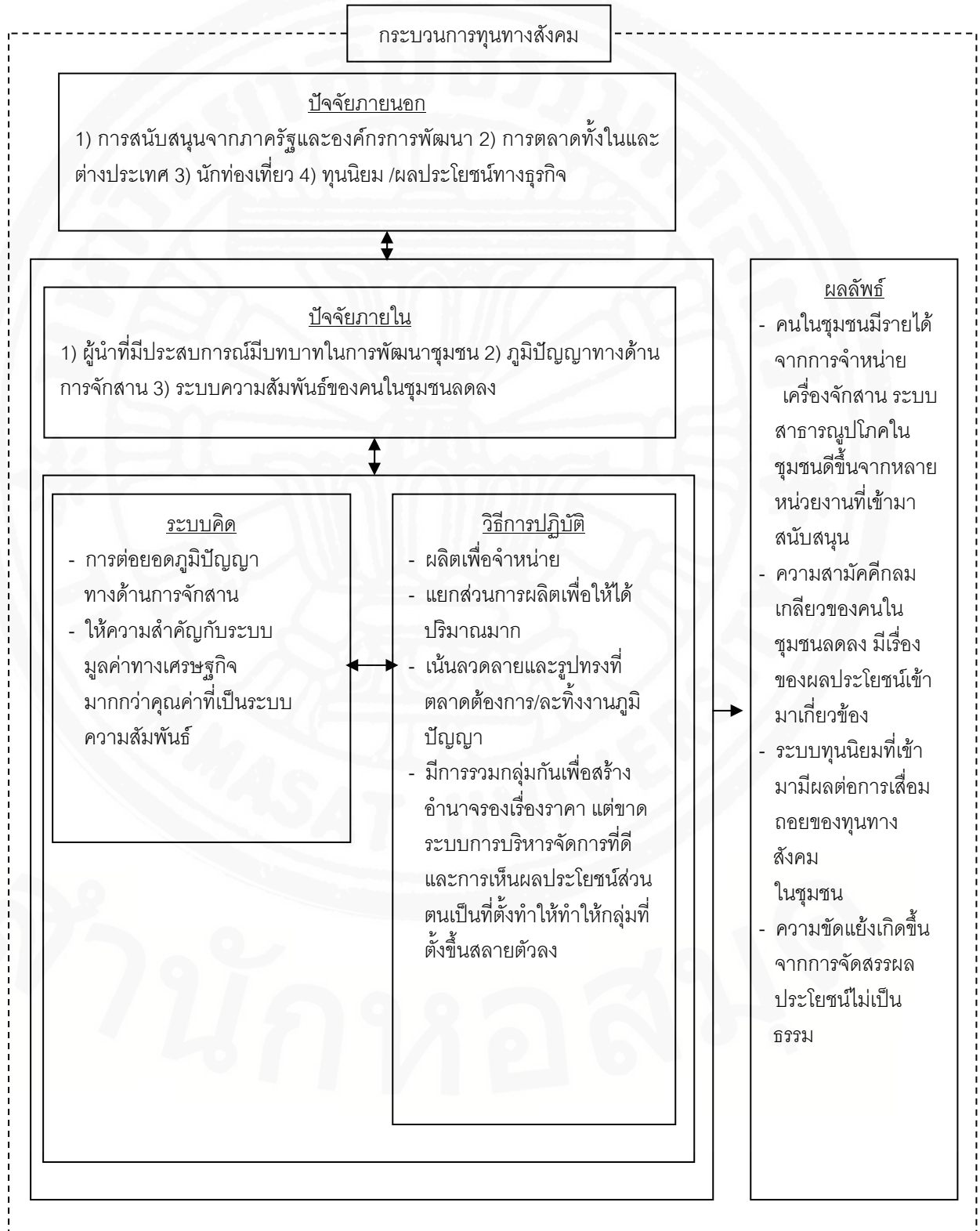
2.2.3 ภาระบงการทุนทางสังคมในช่วงสังคมธุรกิจชุมชน

การที่บางเจ้าช่าเปลี่ยนจากชุมชนการเกษตรพื้นบ้านกลายเป็นสังคมธุรกิจชุมชน (พ.ศ. 2515-2541) มีวิถีชีวิตแบบผสมระหว่างสังคมชนบทกับชุมชนสมัยใหม่ที่ทำให้ความสำคัญกับเรื่องธุรกิจ ส่งผลให้บางเจ้าช่าเป็นชุมชนที่มีระบบเศรษฐกิจแบบทุนที่มีวิถีการผลิตเพื่อจำหน่าย ปัจจัยด้านการตลาดและความต้องการของผู้สั่งซื้อสินค้ามีความสำคัญต่อรายได้ของชุมชน ประกอบกับความสามารถในการประสานขอการสนับสนุนจากภายนอกโดยผู้นำชุมชนทำให้มีการสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจและระบบสาธารณูปโภคของชุมชน และเมื่อมีระบบอื่นมารองรับทำให้วิถีชีวิตตนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป มีความสะดวกทางด้านการใช้ชีวิตทางด้านกายภาพที่ดีขึ้นทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนไม่ได้พึ่งพาธรรมชาติเหมือนเช่นครั้งอดีต ส่งผลให้ชุมชนมีการให้ความสำคัญในเรื่องของมูลค่าทางเศรษฐกิจมากกว่าระบบคุณค่าที่เป็นความสัมพันธ์กันทางสังคม เพราะฉะนั้นระบบความสัมพันธ์กันทางสังคมจึงเปลี่ยนแปลงไป ความช่วยเหลือเกื้อกูลและความช่วยเหลือกันต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไป แสดงให้เห็นว่าทุนทางสังคมที่มองในเชิงของความสัมพันธ์ที่อยู่บนความช่วยเหลือเอื้ออาทรกัน เกื้อกูล เอื้ออาทร ช่วยเหลือ ใ่วางใจกันซึ่งกันและกันลดลง

จากการศึกษาพัฒนาการของชุมชนในช่วงสังคมธุรกิจชุมชน พบว่า เมื่อชุมชนให้ความสำคัญกับมิติที่เป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ ทำให้ระบบความคิดของคนเปลี่ยนแปลงไป ทั้งในเรื่องของการคิดในสิ่งที่เป็นตัวเงินมากขึ้น วิถีชีวิตผูกพันกันทางธุรกิจมากขึ้นทำให้ความสัมพันธ์ของคนที่เป็นระบบคุณค่าของคนในสังคม ลดน้อยลง นั้นหมายถึงว่าการที่ระบบทุนนิยมที่เข้ามาและชุมชนขาดการจัดการที่ดีมีผลต่อการเสื่อมถอยของทุนทางสังคมในชุมชน

แผนภูมิที่ 4.2

กระบวนการทุนทางสังคมของชุมชนบางเจ้าฉ่า ช่วงสังคมธุรกิจชุมชน (พ.ศ. 2515-2541)

หลังจากที่ กลุ่มจักสานของนางเรณูเริ่มมีความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงขอถอนตัวออกจากการเป็นสมาชิกกลุ่ม ต่อมาในปี 2542 กำนันสุรินทร์จึงได้แนะนำให้มีการจัดตั้งกลุ่มจักสานใหม่ขึ้นมาเป็นกลุ่มย่อย ๆ ในรูปแบบการจัดการตนเอง โดยส่วนหนึ่งได้รับแนวคิดและความช่วยเหลือจาก สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (SIF) ที่ได้เข้ามาในชุมชนในปีเดียวกันซึ่งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมได้ให้การสนับสนุนการดำเนินงานในลักษณะของ ศูนย์กลางการจักสานของชุมชน ที่เกิดมาจากการจัดทำแผนชุมชนของกำนันร่วมกับชาวบ้านตำบลบางเจ้าฉ่า กระบวนการจัดทำแผนชุมชนเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542 โดยมีสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (SIF) ให้การสนับสนุนทั้งบุคลากรสนามในการให้คำปรึกษา งบประมาณในการดำเนินการ ส่งผลให้กำนันและชาวบ้านร่วมกันคิดหาวิธีบริหารจัดการชุมชนใหม่เพื่อลดปัญหาในการบริหารกลุ่มจักสาน จนในที่สุดได้ข้อสรุปว่า ให้กลุ่มจักสานทั้งหมด (ยกเว้นกลุ่ม นางเรณู ทองงาม ที่ไม่ขอเข้าร่วมและใช้รูปแบบการจัดการตนเองดั้งเดิม) รวมกันและจัดตั้งเป็น “องค์กรชุมชนจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่บางเจ้าฉ่า” โดยใช้วิธีบริหารจัดการองค์กรแบบ “ศูนย์กลางชุมชน” เนื่องจากเป็นรูปแบบการบริหารจัดการที่เกิดขึ้นเพื่อใช้กับชุมชนที่มีธุรกิจชุมชนเป็นบริบท โดยจะช่วยแก้ไขปัญหาการกระจายผลประโยชน์ที่ไม่เป็นธรรมโดยใช้การจัดการในลักษณะคณะกรรมการที่ประกอบด้วยตัวแทนของกลุ่มธุรกิจเข้ามาบริหารจัดการ

ผลจากการที่ตำบลบางเจ้าฉ่าเป็นชุมชนที่ประกอบธุรกิจชุมชนเป็นอาชีพหลัก ทำให้กลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลต่อชุมชน ดังนั้นเพื่อเกิดประโยชน์ต่อชุมชนมากที่สุด กำนันสุรินทร์จึงได้ใช้วิธีให้แต่ละกลุ่มประสานเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายเพื่อขยายธุรกิจชุมชน และมีการจัดคณะกรรมการบริหารที่เกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ซึ่งแนวทางดังกล่าวกำนันได้จากการเรียนรู้และศึกษาจากชุมชนอื่นที่มีเศรษฐกิจเป็นแกนในนำและอีกส่วนได้จากการกระบวนการจัดทำแผนชุมชนที่คนในชุมชนระบุว่าปัญหาใหญ่ คือ ปัญหาด้านเศรษฐกิจ

“ก่อนการทำแผนต้องมีการเก็บข้อมูลจากครัวเรือนพบว่าที่บางเจ้าฉ่าเป็นหนี้สินกันมาก ทั้งนี้จากการไม่มีงานทำและหนี้จากการใช้เงินไม่เป็นสุรุ่ยสุรายดังนั้นการที่คนในชุมชนเห็นว่าปัญหาเรื่องปากท้องเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด” (สุเทพ บุญยัง, สัมภาษณ์)

ดังนั้นแนวทางในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบางเจ้าฉ่าในช่วงเวลาดังกล่าวจึงมุ่งไปสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็งทางด้านระบบเศรษฐกิจของชุมชนและเป็นรากฐานของปัญหาอื่น ๆ ในชุมชน และเพื่อให้สามารถจัดสรรแบ่งเป็นผลประโยชน์และทรัพยากรอย่างเป็นธรรม ดังนั้นจึงให้ทั้ง 8 หมู่บ้าน และทุกกลุ่มกิจกรรมในตำบลบางเจ้าฉ่ารวมตัวกันบริหารจัดการชุมชนโดยจัดตั้งศูนย์กลางบริหารงานชุมชนชื่อว่า “ศูนย์กลางชุมชนเพื่ออุตสาหกรรมท่องเที่ยว

ตำบลบางเจ้าฉ่า” โดยมีกำนันและคณะกรรมการซึ่งเป็นตัวแทนของชุมชนทั้ง 8 หมู่บ้าน และกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในชุมชน ทำหน้าที่บริหารจัดการ

แม้ว่าการทำแผนชุมชนในช่วงแรกได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานการพัฒนา โดยทุกครั้งที่นักพัฒนาเหล่านี้เข้ามาในชุมชนจะมีการจัดเวทีการประชุมและกระตุ้นให้ชุมชนมีการทำกิจกรรมแผนที่ความคิด (Mind Map) ร่วมกันทำให้ชุมชนแห่งนี้รู้จักที่จัดการทำแผนชุมชน

อย่างวิธีการให้ชาวบ้านทำแผนที่ความคิด (Mind Map) ให้พวกเขาหัดคิดวิเคราะห์ร่วมกันเป็นกลุ่มย่อยแล้วให้พูดว่าคิดอะไร วิธีการนี้ได้มาจากการเรียนรู้จากข้างนอก ตอนไปร่วมอบรมเรื่องการตั้งกองทุนชุมชน เมื่อได้เข้าไปร่วมแล้วก็เห็นว่าการคิดอะไรเป็นกลุ่มย่อยทำให้ได้แลกเปลี่ยนและเห็นว่าคนอื่นคิดยังไง ก็ลองมาทำดู โดยเฉพาะหน่วยงานที่ให้การเรียนรู้กับชาวบ้านสูงมากก็คือกองทุนชุมชนจัดการเรียนรู้ กระบวนการแลกเปลี่ยนกัน ชาวบ้านก็บริหารจัดการเอง รับผิดชอบงบประมาณกันเอง อนุมัติโครงการเองและติดตามกันเอง ผมเองก็ได้ไปรับรู้กระบวนการครั้งนี้ครั้งแรกในตำแหน่ง อปม. (อาสาป้องกันหมู่บ้าน) เท่ากับเรามีโอกาสเรียนรู้จากการที่อยู่ในตำแหน่งการออกไปข้างนอกติดต่อหน่วยงานราชการก็จะรู้ว่าช่วงนี้รัฐส่งเสริมอะไร ให้ทุนอะไร บางที่มีเอกสารส่งมาโดยตรงจากพัฒนาจังหวัด ตัวเราเองก็ต้องใส่ใจที่จะเรียนรู้ด้วย ไม่ใช่รับเรื่องจากรัฐแล้วแค่มาบอกต่อ ต้องรู้ว่าจะให้ชาวบ้านเรียนรู้ได้อย่างไร อย่างเรื่องปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนเราก็ให้ชาวบ้านร่วมกันคิดว่าจะแก้ปัญหายังไง ให้ร่วมกันรับผิดชอบ บางทีก็เอาชุมชนอื่นเป็นแม่แบบอย่างชุมชนไม้เรียง เราก็ดูว่าเขาประสบความสำเร็จได้อย่างไร หรืออย่างการจัดประชุมเวทีที่ชาวบ้านเราก็ได้ไปเห็นมาจากเวทีประชุมข้างนอกอย่างที่เราไปอบรมเรื่องแผนชุมชนกับพัฒนาจังหวัดและที่องค์กรพัฒนาท้องถิ่นเขาเชิญมา เราเห็นแล้วก็ดีนะน่าจะลองมาใช้กับที่นี่เพราะจะทำให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วม (กำนันสุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังไม่เข้าใจว่าถึงเรื่องแผนชุมชนและคิดว่าทำไมต้องทำแผนเองด้วย เนื่องจากเคยชินกับแผนที่ทำโดยรัฐและหน่วยงานต่าง ๆ ที่ลงมาทำในท้องถิ่น

มันไม่ใช่เรื่องแปลกอะไรที่คนในชุมชนจะไม่รู้จักคำว่า แผนชุมชน ด้วยความเคยชินอย่างน้อย 40 ปี ตั้งแต่ปี 2504 เป็นต้นมาที่ชาวบ้าน เคยชิน กับแผนที่เขาทำให้ เป็นแผนรัฐที่ผู้นำทำให้ ราชการทำให้ นักการเมือง ทำให้ชาวบ้านจะ

เคยชิน ฉะนั้นแผนชุมชนชาวบ้านก็คิดว่าเป็นแผนที่มีคนหยิบยื่นให้ เขาก็เลยทำกันไม่เป็น (กำนันสุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

นอกจากนั้นกำนันได้อธิบายให้เห็นถึงข้อเสียของแผนแบบเดิมที่รัฐเป็นผู้จัดทำว่าเป็นต้นเหตุของปัญหาที่หลาย ๆ ชุมชนประสบอยู่ และการใช้แผนชุมชนเป็นทางออกหนึ่งในการพัฒนาที่ตรงต่อความต้องการของชุมชน

90% ของการทำแผนที่รัฐทำจะไปในเรื่องของการพัฒนา พัฒนานี้ไม่ทำอะไร คือ สร้าง ซ่อม จ้าง จัด นี่คือ หัวใจของแผนที่มันเป็นของภาครัฐ เราใช้แผนที่เป็นเรื่องเป็นราวมาตั้งแต่ ปี 2540 ที่เราเรียกว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉะนั้นคนจึงชินว่าถ้าไปทำแผนที่มันต้องไปสร้าง พอทำแผนที่ต้องไปซื้อไถ่นั่น ไถ่นี่มา เราใช้แผนที่นี้มา 40 กว่าปี มันเกิดอะไรขึ้นกับฐานรากตรงนี้เราถือว่าส่วนดีก็มี เราเรียกว่าผลสะดวงสบาย น้ำดี ทางดี อันนี้เรายอมรับ แต่ผลอีกด้านหนึ่งคือ การนำมาซึ่งหนี้สินนำมาเรื่องทรัพยากรเสื่อมสังคม ล่มสลาย ตั้งแต่ระดับรัฐ ฐานราก ท้องถิ่น ฉะนั้นปัญหาตรงนี้เขาจึงเริ่มพูดในเรื่องของการทำแผนชุมชน ที่จะนำไปสร้างความร่วมมือเป็นสุข โดยการให้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเครื่องมือ (กำนันสุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

ซึ่งต่อมากำนันสุรินทร์ ได้สนับสนุนคนในตำบลบางเจ้าฉ่า ได้รู้ จัก เรียนรู้การใช้แผนชุมชนหรือแผนชีวิตชุมชนแก้ปัญหา โดยได้นำคณะกรรมการจากศูนย์กลางการชุมชนเข้ามาร่วมดำเนินการจัดทำแผนชุมชน อย่างจริงจัง โดยเห็นว่าการทำแผนชุมชนมีประโยชน์มากทั้งต่อระดับบุคคลในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการดำเนินชีวิต ช่วยลดปัญหาหนี้สินในระดับครอบครัว พัฒนากลุ่มอาชีพ และเสริมสร้างความสามารถของชุมชน ทั้งนี้กำนันสุรินทร์ เห็นว่าการทำแผนชีวิตชุมชน จะเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถหาทางออกให้กับคนชุมชนโดยใช้เป็นเครื่องมือ ที่ทำให้ชาวบ้าน สามารถวิเคราะห์ปัญหา เห็นปัญญา และรู้สาเหตุของปัญหา เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง รวมทั้งก่อให้เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ และนำไปสู่การปรับวิถีคิด ปรับพฤติกรรม ลดการพึ่งพาท่างนอก และหันมาพึ่งตนเองมากขึ้น

ฉะนั้นการทำงานโดยภาคประชาชนก็จะมีเครื่องมือก็คือ แผนชุมชน แผนชุมชนคืออะไร ไม่ใช่แผนของงบประมาณ เพราะแผนงบประมาณเราทำแผนสู่รัฐไม่ได้ แผนแก่นใจของรัฐ รัฐทำแผนมา 40-50 ปี ชาวบ้านก็ยังคงหนี้สินก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้น สังคมมีปัญหา ทรัพยากรเสื่อม ตรงนี้ทำให้คิดได้ว่า ไม่มีแผนอะไรที่จะมาแก้ได้ดีกว่าแผนที่ใช้กระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน ตรงนี้ก็คือเครื่องมือในการเรียนรู้โดยใช้ข้อมูล โดยใช้การวิเคราะห์ ปัญหาสาเหตุ

แนวทางแก้ไขโดยตัวของชาวบ้าน มันเป็นกระบวนการให้ชาวบ้านตระหนัก เห็นทุกข์เห็นปัญหา เพราะฉะนั้นให้ไปถามชาวบ้านว่าไอ้แผนแก๊จน ให้ชาวบ้านไปคิดไปทำบางคนอาจมองไม่เห็นสิ่งที่เกิดขึ้น แต่ทำที่สุด คนที่ได้ก็คือตัวเขา ถ้าวันนี้เขายังไม่ได้รู้ว่าคำว่าพอ สิ่งที่เกี่ยวข้องก็คือ ใจ ก็คือเริ่มจากคิดพอ ทำพอ ใช้พอ นี่คือพื้นฐาน ถ้าตรงนี้ยังเข้าไปไม่ได้ ถ้ายังไม่เข้าไปในใจ เขา เขาก็ยังไม่เกิดความตระหนัก เมื่อยังไม่เกิดความตระหนักก็ยังไม่เปลี่ยนพฤติกรรม เขาก็ยังวิ่งตามกระแสโลกาภิวัตน์ กระแสทุนนิยม กระแสของบริโภคนิยม กระแสอะไรต่าง ๆ ที่เป็นการแข่งขันสมัยใหม่ นี่เป็นเครื่องมือของโลกาภิวัตน์ เครื่องมือของเราก็คือ เวที แต่ต้องเป็นเวทีที่ไม่เป็นประชาคม ถ้าเวทีแผนชุมชนไม่เป็นประชาคม เป็นเวทีชาวบ้านที่มีชีวิต เวทีประชาคมก็คือไปหาคนในหมู่บ้านเช่นทั้งหมดมี 160 คราวเรือน ก็ไปหาคนมาทำเวทีประชาคม สัก 10 คน ถามว่า 10 คน นี่เป็นคนที่เดือดร้อนจริง ๆ หรือไม่ ไม่มีหรือ มีแต่กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรืออะไรที่อยู่บนหัวชาวบ้านไปประชาคม (กำนัน สุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

2.3.1 กระบวนการและขั้นตอนในการจัดทำแผน

ประวัติย์ เยื่อนยัม ซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่เข้ามาทำงานชุมชน ได้อธิบายขั้นตอนการจัดทำแผนชุมชน ในช่วงเวลาดังกล่าว ซึ่งประกอบไปด้วย (ประวัติย์ เยื่อนยัม, สัมภาษณ์)

ขั้นที่ 1 หาแกนนำ

ขั้นที่ 2 จัดเวทีสร้างความเข้าใจ

ขั้นที่ 3 ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลที่ต้องการ

ขั้นที่ 4 จัดทำเวทีวิเคราะห์ข้อมูล

ขั้นที่ 5 จัดเวทีวิเคราะห์ระดับตำบล

โดยในในส่วนแรก คือ การหาแกนนำเนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจในเรื่องของการทำแผนชุมชน กำนันสุรินทร์จึงใช้วิธีการทำให้คณะกรรมการของชุมชนทุกคน ซึ่งประกอบไปด้วยผู้ใหญ่บ้านทั้ง 8 หมู่ และหัวหน้ากลุ่มจักสาน เป็นแกนนำในการทำแผน ในขั้นตอนของการจัดเวทีสร้างความเข้าใจให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการทำแผนชุมชนโดยมีการนัดประชุมชาวบ้านและคณะกรรมการของชุมชนทุกเดือน เป็นอย่างน้อย สำหรับช่วงเวลาดังกล่าว แต่การที่บางเจ้าชัวประกอบธุรกิจชุมชนทำให้มีเรื่องที่จะต้องประชุมกันบ่อย ๆ เพื่อให้ทันต่อลูกค้าและการตลาด รวมไปถึงการประชุมโดยหน่วยงานการพัฒนาที่เข้ามาในชุมชน

สำหรับการประชุมนั้นที่ว่าจะมีการประชุมเป็นประจำ อย่างน้อยอาทิตย์ละครั้งจริง ๆ แล้วคนที่นี่ค่อนข้างจะชินกับการประชุมนะ เพราะมีประชุมบ่อยครั้งของที่นี่เองและของข้างนอกเข้ามาจัดที่นี่ สำหรับที่นี่เรามีประชุมแบบทางการทุกเดือน ถ้าเป็นเรื่องสำคัญ เอกอัครราชทูตมาประชุมกัน มีปัญหาพูดคุยกัน จะได้ช่วยกันแก้ไข เป็นการให้ชาวบ้านร่วมกันคิดและกำหนดแนวทางร่วมกัน (ประวิทย์ เยื่อนยิ้ม, สัมภาษณ์)

การที่คนในชุมชนประชุมกันบ่อยครั้ง ทำให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน และความคิดเห็นของชุมชนกับหน่วยงานภายนอกหรือจากประสบการณ์การได้มีโอกาสเรียนรู้ชุมชนอื่นของกำนัน ในส่วนขั้นตอนที่สำคัญคือการลงพื้นที่สำรวจข้อมูลที่ต้องการ การที่แกนนำ เป็นตัวแทนของคนในทุก ๆ หมู่ของบางเจ้าฉ่า ทำให้ได้ข้อมูลในการทำแผนชุมชนครอบคลุม ความต้องการทั้งตำบล และในส่วนของ การเก็บข้อมูลจะมีการติดต่อกับสมาชิกในชุมชนเป็นส่วนใหญ่ มีการรวบรวมจัดหมวดหมู่ข้อมูลหมู่บ้านทำให้สมาชิกบางส่วนสนใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน และร่วมเรียนรู้ถึงประโยชน์ของการทำแผน

“ฟังมารู้ว่าที่เป็นหนึ้นนั้น ส่วนหนึ่งมาจากการใช้เงินไปกับของไร้สาระ กินเหล้า สูบหรี่ หมดไปวัน ๆ มากกว่าเงินที่รายรับ การทำแผนชุมชนช่วยให้รู้จักควบคุมจิตใจตัวเอง และยังช่วยให้ได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับคนอื่น ๆ” (สมพงษ์ ช่างบรรจง, สัมภาษณ์)

การจัดทำเวทีวิเคราะห์ข้อมูล เป็นขั้นตอนของการรวบรวมสมาชิกในหมู่บ้าน เพื่อให้สมาชิกแต่ละหมู่บ้านนำเสนอข้อมูลของแต่ละหมู่บ้าน และให้สมาชิกตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่ได้มา และวิเคราะห์ข้อมูล พร้อมทั้งค้นหาและความต้องการของหมู่บ้านและในระดับชุมชนส่วนรวมเพื่อนำไปสู่การจัดทำแผนแก้ปัญหา 3 ระดับ คือ แผนการพึ่งตนเอง แผนการมีส่วนร่วม และแผนการขอรับการสนับสนุน และเนื่องจากในช่วงของการจัดทำแผนชุมชนเป็นระยะเดียวกันกับที่มีหน่วยงานจากภาครัฐเข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนเป็นชุมชนท่องเที่ยว คือ กระทรวงอุตสาหกรรมเข้ามาสนับสนุนให้บางเจ้าฉ่าเป็นหมู่บ้านอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ในปี 2542 และในปี 2546 การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้เข้ามาส่งเสริมให้บางเจ้าฉ่าเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงเกษตร ทำให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาในชุมชนเป็นจำนวนมาก ทางชุมชนจึงได้มีการประชุมโดยใช้เวทีของการทำแผนชุมชน ในการสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ และข้อบังคับของชุมชนร่วมกันเพื่อขยายกิจกรรมทางการท่องเที่ยวให้สนับสนุนกิจกรรมด้านการจักสานของคนในชุมชน และเพื่อหาแนวทางในการป้องกันปัญหาที่จะเกิดจากการท่องเที่ยว และการที่ชุมชนบางเจ้าฉ่าไม่ได้มีความได้เปรียบทางด้านทรัพยากรทางการท่องเที่ยว การใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการจัดทำเวทีชาวบ้าน จึงเป็นทางออกของการเรียนรู้ที่จะมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาเรื่องการท่องเที่ยว

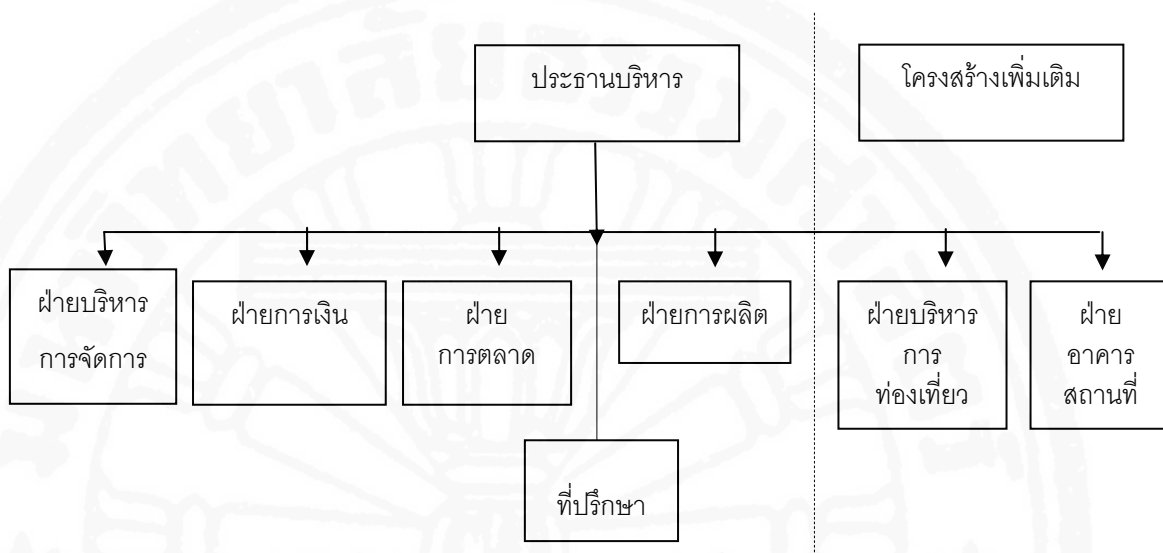
เรื่องการท่องเที่ยวอย่างเดียวยังไม่พอ เรื่องการเรียนรู้ก็มีความสำคัญที่เราเป็นทุกวันเป็นแบบนี้ได้ก็เพราะการเรียนรู้ การเรียนรู้ในระบบจริง ๆ การเรียนรู้ในเรื่องภูมิปัญญา และเรียนรู้เรื่องของการบริหารจัดการ ระบบของเราเรียกว่าวิถีคิดในหลายเรื่อง เช่น แผนชุมชนมันก็แตกแขนงออกไป ส่วนเรื่องการท่องเที่ยวก็เป็นส่วนหนึ่งที่คนมาดูงาน มาเรียนรู้ด้วย บางเจ้าเช่ามีแต่สวน มีแต่แม่น้ำ ที่ไหนก็มี แต่ทำไมถึงมีการท่องเที่ยวเกิดขึ้น เป็นหมู่บ้านท่องเที่ยว มันก็แตก ๆ ออกไป นี่คือกิจกรรม เพราะมันเกิดกิจกรรม แล้วมันทำให้เกิดความสัมพันธ์กัน (ก้านันสุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

ในทุกขั้นตอนของกระบวนการในการจัดทำแผนสิ่งที่สำคัญที่สุด คือ การที่คนในชุมชนได้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันผ่านการมีส่วนร่วมในการประชุมและจัดเวทีชาวบ้าน การลงเก็บข้อมูลพื้นฐานและความต้องการของคนในชุมชน กระบวนดังกล่าวทำให้ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกลับมาใกล้ชิดกันอีกครั้งหลังจากเป็นแบบตัวใครตัวมัน ชัดแย้งกันจากผลประโยชน์ในเรื่องธุรกิจการจักสาน

2.3.2 ผลที่เกิดขึ้นกับชุมชนบางเจ้าฉ่าในช่วงการทำแผนแม่บทชุมชนระยะที่ 1 (พ.ศ. 2542 -2545)

แม้ว่าในระยะแรกของการทำแผนชุมชนจะเกิดปัญหาบ้าง โดยเฉพาะการไม่เข้าใจว่าแผนชุมชนคืออะไร เพราะคนในชุมชนเคยชินกับแผนที่จัดทำโดยรัฐ ตลอดจนประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับจากการทำแผนชุมชนยังไม่ชัดเจน แต่ผลที่เกิดขึ้นในระหว่างการทำแผนชุมชน คือ การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งของชุมชนในเรื่องของการกระจายผลประโยชน์ในธุรกิจการจักสาน ด้วยการร่วมมือกันก่อตั้ง “ ศูนย์กลางชุมชน ” ขึ้นเพื่อยุติความแตกแยกในลักษณะต่างคนต่างทำ มาเป็นการบริหารงานในรูปแบบคณะกรรมการบริหารผลประโยชน์ของชุมชนร่วมกัน

แผนภูมิที่ 4.3
โครงสร้างการบริหารศูนย์กลางชุมชน

ที่มา: ปรับปรุงจากข้อมูลของศูนย์กลางชุมชนหมู่บ้านอุตสาหกรรมเพื่อการท่องเที่ยวบางเจ้าฉ่า

ซึ่งรูปแบบการบริหารงานแบบคณะกรรมการ ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนอย่างต่อเนื่อง จากการประชุมร่วมฟังความคิดเห็นหรือการสำรวจปัญหาและความต้องการชุมชนด้วยสมาชิกของคณะกรรมการ รวมไปถึงเกิดการขยายผลศักยภาพด้านอื่น ๆ ของชุมชนออกมาในรูปของการพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ เพื่อพัฒนารายได้และศักยภาพของคนในตำบลโดยที่คณะกรรมการศูนย์กลางชุมชนฯ ในช่วงเวลาดังกล่าวประกอบไปด้วยบุคคลในฝ่ายต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ฝ่ายบริหาร

1. นายสุรินทร์ นิลเลิศ ประธานศูนย์กลางชุมชนฯ : ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8 / กำนันตำบลบางเจ้าฉ่า
2. นางปราณี จันทวิจิตร รองประธาน : ผู้ใหญ่หมู่บ้าน 1
3. นางเฟื่อง สิงห์ธัญ รองประธาน : ชาวบ้านหมู่ 8 / หัวหน้ากลุ่มจักสาน (ปัจจุบันสูงอายุมากจึงให้บุตรสาวคือ นางสาวสาทร ดุแลแทน)
4. นายทวี จันท์แก้ว เลขานุการ : ชาวบ้านหมู่ 8 / สารวัตรกำนัน
5. นายสมพงษ์ ช่างบรรจง ฝ่ายการเงิน : ชาวบ้านหมู่ 8 / สารวัตรกำนัน

6. นางสาวฝน ทองงาม ฝ่ายจัดซื้อ : ชาวบ้านอาชีพจักสาน หมู่ 8/หัวหน้า
กลุ่มจักสาน

7. นางโสภี บำรุงศิลป์ ฝ่ายขาย : ชาวบ้านหมู่ 8/ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน/หัวหน้า
กลุ่มจักสาน

8. นางเรณู ทองงาม ฝ่ายผลิต : ชาวบ้านหมู่ 8

9. นายบุญช่วย สมบุญ ฝ่ายตรวจสอบ : ชาวบ้านหมู่ 8/หัวหน้ากลุ่มเกษตร
ท่องเที่ยว

10. นายพรชัย บุญรื่น ฝ่ายบริการนักท่องเที่ยว : ชาวบ้านหมู่ 8/หัวหน้า
กลุ่มจักสาน / เลขากลุ่มเกษตรท่องเที่ยว

11. นายประจวบ บริบูรณ์ ฝ่ายศิลปวัฒนธรรม : ชาวบ้านหมู่ 8

12. นายจรรยา คงการุณ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ : ชาวบ้านหมู่ 8

13. นางวันดี จันทหอม กรรมการ : ชาวบ้านหมู่ 8 / จักสาน

14. นางไพสี บุญประสงค์ กรรมการ : ชาวบ้านอาชีพจักสานหมู่ 8

ฝ่ายจัดซื้อ

1. นางสาวฝน ทองงาม ประธาน : ชาวบ้านหมู่ 8 / หัวหน้ากลุ่มจักสาน

2. นางวันดี จันทหอม กรรมการ : ชาวบ้านอาชีพจักสานหมู่ 8

3. นางไพสี บุญประสงค์ กรรมการ : ชาวบ้านอาชีพจักสานหมู่ 8

4. นางเฉลา เจริญศิลป์ กรรมการ : ชาวบ้านหมู่ 7 / ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 7

ฝ่ายขาย

1. โสภี บำรุงศิลป์ ประธาน : ชาวบ้านหมู่ 8 / ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหัวหน้ากลุ่มจักสาน

2. นางนารี สนธิศรี กรรมการ : ชาวบ้านอาชีพค้าขายหมู่ 8

3. นางเฉลา เจริญศิลป์ กรรมการ : ชาวบ้านหมู่ 7 / ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 7

ฝ่ายผลิต

1. นางเรณู ทองงาม ประธาน : ชาวบ้านหมู่ 8 / ผู้ริเริ่มกระเป๋าสาน

2. นางสาวบุญลือ ชื่นอุรา กรรมการ : ชาวบ้านหมู่ 7 / สมาชิกกลุ่มจักสาน

3. นางพนัชกร จิตรักษ์ กรรมการ : ชาวบ้านหมู่ 8 / หัวหน้ากลุ่มจักสาน

คณะทำงานศูนย์กลางชุมชนฯ ดังกล่าวข้างต้นส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ประกอบ
อาชีพจักสาน เนื่องจากธุรกิจจักสานเป็นธุรกิจหลักของชุมชน และการให้ตัวแทนของการจักสาน
แต่ละกลุ่มเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารร่วมกัน จะเป็นการช่วยให้ลดความขัดแย้งซึ่งเป็นเรื่องของ
การแบ่งผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มจักสานได้ ส่วนกิจกรรมอื่น เช่น ที่จัดตั้งกลุ่มตามมาเป็นเพียง

กิจกรรมเสริมการจักสาน การรวมกันเป็นกลุ่มกิจกรรมธุรกิจเพื่อการท่องเที่ยวภายใต้การดำเนินงานของศูนย์กลางชุมชนฯ เริ่มต้นจากการได้รับทุนสนับสนุนจากหน่วยงานพัฒนาสังคมและกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม จากนั้นจึงมีการระดมทุนจากชาวบ้านเพิ่มเติม ดังนั้นทุนในการดำเนินงานนี้จึงประกอบไปด้วยทุนจาก 3 แหล่ง คือ ทุนจากหุ้นของสมาชิกในกลุ่ม เงินสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชน และเงินกองทุนต่าง ๆ ในหมู่บ้าน โดยหากเป็นเงินที่ได้รับจากหน่วยงานรัฐ กำหนดในฐานะเป็นเจ้าของที่รัฐและเป็นผู้นำกลุ่มมีหน้าที่ดำเนินการบริหารจัดการและจัดสรรเงินทุน โดยแบ่งสรรเป็นค่าก่อสร้างพิพิธภัณฑน์ไม้ไผ่ สร้างศูนย์จักสาน สร้างห้องน้ำสำหรับนักท่องเที่ยว ส่วนเงินทุนจากสมาชิกกลุ่มกำหนดมอบหมายให้หัวหน้ากลุ่มและคณะกรรมการศูนย์กลางชุมชนฯ เป็นผู้ดำเนินการ ตามมติของที่ประชุม ซึ่งจำนวนเงินที่นำมาใช้จ่ายต่าง ๆ จะมีการทำเป็นระบบบัญชีเพื่อรายงานให้ชาวบ้านรับทราบ

การที่กลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ส่วนใหญ่นั้นเป็นผลต่อเนื่องจากการส่งเสริมอาชีพหลักของชุมชนหรือการจักสาน เนื่องจากธุรกิจทางด้านการจักสานเป็นกิจกรรมที่ทำให้เกิดรายได้แก่ชุมชนมากที่สุด และได้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่คนภายนอกและหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนรับรู้ว่าเป็นจุดเด่นที่ชุมชนมี การทำขยายกิจกรรมต่อยอดออกไปจากเรื่องการจักสานจะทำให้สามารถขยายช่องทางจำหน่ายผลิตภัณฑ์ทางด้านการจักสาน อีกทั้งยังเป็นการช่วยให้ชาวบ้านอื่น ๆ ที่ไม่ได้ประกอบอาชีพจักสานได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของชุมชน และยังเป็นการกระจายผลประโยชน์และรายได้ภายในชุมชน โดยที่กำนันสุรินทร์ได้ให้ข้อมูลว่า

เรามาคิดว่าจะทำอย่างไรให้จักสานขายได้มาก ๆ ก็เลยคิดว่าเมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้ามา ก็จะขายเครื่องจักสานได้มาก แล้วทำอย่างไรที่จะทำให้บางเจ้าเขามีจุดดึงดูดนักท่องเที่ยว เราก็คิดว่านอกจากการจักสานแล้ว เราน่าจะพานักท่องเที่ยวชมทัศนียภาพ ทุ่งที่ชุมชนมี เช่น แม่น้ำน้อย บ้านเรือน วิถีชีวิตแบบไทย หรือรถอีแต่นจอดอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ทำอะไร ก็เอามาจัดแปลงไว้บริการนักท่องเที่ยว ชาวบ้านจะได้มีรายได้ (กำนันสุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

การดำเนินการของศูนย์กลางชุมชนทำให้มีรูปธรรมของกิจกรรมที่ชัดเจน ประกอบกับนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวและวิสาหกิจชุมชนเป็นนโยบายหลักของรัฐบาลในช่วงนั้น ทำให้หน่วยงานที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวและหน่วยงานพัฒนาต่าง ๆ ได้สนับสนุนให้ชุมชนบางเจ้าช้ำเป็นแหล่งท่องเที่ยว อาทิ การจัดตั้งให้ชุมชนบางเจ้าช้ำเป็นหมู่บ้านอุตสาหกรรมชนบทเพื่อการท่องเที่ยวในปี 2542 โดยได้รับการสนับสนุนจากกระทรวงอุตสาหกรรม หรือการได้รับการส่งเสริมให้เป็นหมู่บ้านการท่องเที่ยวเชิงเกษตรจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ในปี 2545 เป็นผลให้ชุมชนบางเจ้าช้ำกลายเป็นชุมชนสาธารณะที่คนภายนอกสามารถเข้ามาเยี่ยมชมได้

ประกอบกับการที่ชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนต้นแบบ ในการจัดทำแผนแม่บทชุมชน ทำให้มีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาในศึกษาขั้นตอนในการจัดทำแผนชุมชน และหน่วยงานที่เข้ามาเสริมสร้างกิจกรรมต่าง ๆ ต่อเนื่องจากการทำแผนชุมชนเป็นจำนวนมาก อาทิ กรมพัฒนาชุมชน จังหวัดและอำเภอที่เข้ามาสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินกิจกรรมการทำแผนชุมชน ในขณะที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและสถานการศึกษา เข้ามาดูแลการขึ้นตอนต่าง ๆ ในการทำแผนชุมชน

ที่นี่มีคนเข้ามาเรียนรู้การบริหารงานเยอะ มาดูว่าเป็นชุมชนท่องเที่ยว มีหลายกลุ่ม หลายกิจกรรมได้อย่างไร ส่วนมากมาดูว่าทำแผนชุมชนอย่างไร ที่นี่เราจะมีประชุมชาวบ้านทุกสัปดาห์ กำนันก็ไปเรียนรู้มาจากการประชุมข้างนอกแล้วก็มาบอกชาวบ้านอีกทีหนึ่งว่าต้องมาประชุมมาช่วยกันคิด นักพัฒนาหรือหน่วยงานพัฒนาชุมชนก็เข้ามาแนะนำอยู่เรื่อย (บุญช่วย สมบุญ, สัมภาษณ์)

สิ่งที่ได้จากการกระบวนการจัดทำแผนชุมชน นอกเหนือจากการขยายกิจกรรม และการลดความขัดแย้งในเรื่องของผลประโยชน์ที่มาจากการทำธุรกิจชุมชน จุดมุ่งหมายอีกประการในการทำแผน คือ การทำให้คนในชุมชนรู้จักตัวเองมากขึ้น เรียนรู้ที่จะทำงานร่วมกัน การเสียสละเพื่อส่วนรวม เนื่องจากการจัดทำแผนชุมชน ได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการที่เกิดจากฐานความคิดของชาวบ้าน ที่ใช้แผนชุมชนเป็นเครื่องมือ ในการแก้ไขปัญหาสังคมและความยากจน โดยมุ่งหวังให้เป็นแผนที่เกิดจากความคิดริเริ่มของชาวบ้าน เพื่อการพลิกฟื้นชีวิต และความยากจนและการมีหนี้สิน ด้วยตัวของชาวบ้านเอง

นอกจากนี้กระบวนการทำแผนชุมชน สามารถช่วยให้ชุมชนหาทางออกจากปัญหา โดยใช้เป็นเครื่องมือ ที่ทำให้คนในชุมชน สามารถวิเคราะห์ปัญหา เห็นปัญญา และรู้สาเหตุของปัญหา เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาได้โดยตนเอง รวมทั้งก่อให้เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ และนำไปสู่การปรับวิถีคิด ปรับพฤติกรรม ลดการพึ่งพาภายนอก หันมาพึ่งตนเองมากขึ้น และเกิดจิตสำนึกร่วมกันในการสำนึกรักถิ่น ทำให้สภาพของชุมชนบางเจ้าฉ่าในช่วงเวลานี้ คนในชุมชนสนใจในการเข้าไปร่วมทำกิจกรรมกับชุมชน คนทุกเพศทุกวัยเข้าไปมีส่วนร่วมกิจกรรมกับชุมชน อาทิ ผู้สูงอายุหลายคน เช่น คุณยายสนม สุภรพงศ์ แม่เฒ่าวัย 77 ปี คุณยายขันโถม สิงโต วัย 67 ปี ที่เป็น แม่เพลงในอดีต และสามารถร้องเพลงรับขวัญ เพลงอีแซว ได้มีบทบาทในการใช้ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม ถ่ายทอดให้กับคนในชุมชน และนักท่องเที่ยวที่เข้ามาในชุมชนฟัง และภูมิใจที่ได้มีส่วนช่วยให้ชุมชนมีกิจกรรมไว้ต้อนรับนักท่องเที่ยว

“ร้องเพลงแบบนี้ได้มาตั้งแต่สาว เดี่ยวนี้เหลือที่ร้องได้ไม่กี่คน คนสมัยนี้เขามองว่าเซย ล้าสมัย แต่กำนันเขาเห็นคุณค่า เวลามีแขกมาเยี่ยมชุมชนก็จะให้เขาไปร้อง ก็ไปช่วยเขาทำงาน ดีใจที่ได้ไปช่วยงานกำนัน ไป แสดงให้นักท่องเที่ยวดูเขาจะได้ชอบบางเจ้าฉ่า” (ขันโถม สิงโต, สัมภาษณ์)

การเก็บข้อมูลด้านประวัติความเป็นมาของชุมชนในช่วงการสำรวจข้อมูล จากการพูดคุยดังกล่าวทำให้คนในชุมชนหลายคนยกเครื่องจักสาน และเครื่องมือประกอบอาชีพที่เป็นมรดกในครอบครัวมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ โดยเห็นว่าจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชน มากกว่าจะเก็บไว้ดูส่วนตัว

กลุ่มเครื่องจักสานที่ใช้ในครัวเรือนประจำวัน เป็นภูมิปัญญาที่มีคุณค่ามาแต่อดีต ทำมาตั้งแต่ 100-200 ปี ซึ่งเราจำไม่ได้ว่ามันเท่าไร มีกระจาดอยู่ใบหนึ่ง ป้าคนหนึ่งแกให้ผมมา แกบอกว่าอย่าให้แม่ แล้วแม่ก็เอามาให้แก ย่ากับแม่กับแกรวมกันอย่างน้อยเกิน 100 ปี แ่่งงานขึ้นเดียวมันร้อยกว่าปีแล้ว และยังเป็นทรงเดิมอยู่ได้ไม่ได้ผุพัง เขาให้เรามาเราก็รวบรวมไว้ที่พิพิธภัณฑ์ (สุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

รวมทั้งมีการตั้งคำถามหลังจากขั้นตอนจากการไปเก็บข้อมูลในการทำแผนชุมชนว่า สิ่งที่มีคุณค่าดั้งเดิม ความเชื่อเพื่อ เผื่อแผ่กันของคนในชุมชนที่มีมากในสมัยก่อนนับวันกลับยังมีน้อยลง ชุมชนต้องพึ่งพิงภายนอกมากเกินไปจากการดำเนินการธุรกิจชุมชนและมีอาชีพหลักเป็นการจักสานซึ่งขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาด และชุมชนไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ทางด้านผลผลิตทางการเกษตรและอาหาร รวมไปถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจากจากผลประโยชน์ที่เข้ามา และความไม่มีอิสระในการดำเนินชีวิต เนื่องจากนโยบายของรัฐที่เข้ามา และจากนักท่องเที่ยว แสดงให้เห็นถึงขั้นตอนในการจัดทำแผนชุมชน ที่ค้นหาทุนดั้งเดิมของชุมชนที่เคยมีในชุมชนและรื้อฟื้นทุนที่กำลังจะหมดไปหรือมีน้อยให้ดำรงอยู่ รวมไปถึงพยายามต่อยอดทุนดั้งเดิมให้สามารถใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น

2.3.3 สรุปพัฒนาการของชุมชนบางเจ้าฉ่าในช่วงการทำแผนแม่บทชุมชนระยะที่ 1 (พ.ศ. 2542 -2545)

กระบวนการการจัดทำแผนชุมชนทำให้ชุมชน ทำให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน โดยเริ่มจากการเรียนรู้ในระดับส่วนบุคคลและครัวเรือน ทำให้ชาวบ้านได้รับรู้ข้อมูลของตัวเอง และตระหนักถึงข้อดีและข้อเสียและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการใช้ชีวิต รวมไปถึงระดับของความสัมพันธ์ในครอบครัว ส่วนในระดับชุมชนขั้นตอนในการทำแผนชุมชน ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมเพื่อให้เกิดความชอบธรรมในการตัดสินใจ เนื่องจากเป็นการสร้างข้อตกลงที่เกิดจากการยอมรับกันภายในกลุ่ม นอกจากนี้ยังเป็นการพัฒนาศักยภาพของบุคคล เพราะในกระบวนการมีส่วนร่วมย่อมจะต้องมีการแลกเปลี่ยนความรู้ และข้อคิดเห็นระหว่างกัน

สิ่งที่เป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทำแผนมากที่สุด คือ การขยายกิจกรรมทางธุรกิจของชุมชน และการตั้งระบบการบริหารจัดการกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจทั้งหมดในรูปแบบของ คณะกรรมการศูนย์กลางชุมชน แม้ว่าอำนาจและการตัดสินใจของคณะกรรมการส่วนใหญ่จะอยู่กับกำนันและหัวหน้ากลุ่มจักสาน ซึ่งเป็นกลุ่มธุรกิจหลักที่สร้างรายได้ให้ชุมชนเป็นอันดับหนึ่ง แต่ภาพของการขัดแย้งกันทางผลประโยชน์อย่างรุนแรงมีเห็นเห็นน้อยลง และมีการกระจายรายได้ และกระจายบทบาททางสังคมให้กับชาวบ้านในชุมชนที่ไม่ได้ประกอบอาชีพจักสาน อีกทั้งการรับแนวทางการพัฒนาจากภาครัฐ เริ่มเปลี่ยนจากรัฐเป็นผู้ให้ชุมชนเป็นผู้รับอย่างเดียว มาเป็นการเชื่อมประสานกับองค์กร ส่วนราชการ เป็นในฐานะหุ้นส่วนการพัฒนา มากกว่าจะคอยรับนโยบายที่ไม่ตรงกับความต้องการ และมีผลกระทบต่อชุมชน

ในส่วนของระบบคิดของคนในชุมชน ขั้นตอนของกระบวนการจัดทำแผนชุมชนทำ เน้นให้คนในชุมชนได้คิด ร่วมแลกเปลี่ยนความคิดกับสมาชิกในครอบครัวและชุมชน รวมไปถึงความรู้จากนอกชุมชนโดยการนำเข้ามาถ่ายทอดโดยกำนัน หรือ เจ้าหน้าที่ของรัฐ และหน่วยงานการพัฒนาต่าง ๆ ส่งผลให้คนในชุมชนหลายคนเริ่มรู้จักตนเองและรู้เท่าทันต่อสิ่งต่างรอบตัวมากยิ่งขึ้น แม้จะส่วนใหญ่จะเป็นเพียงตัวคณะกรรมการศูนย์กลางชุมชน เนื่องจากเป็นผู้ที่ใกล้ชิดจากการประชุมทำแผนทำให้ระบบคิด และวิถีเริ่มปฏิบัติเปลี่ยนแปลงไป

ดังนั้นแม้รูปธรรมที่ชัดเจนของผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการจัดทำแผนชุมชนในด้านการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนในชุมชนยังไม่มีให้เห็นมาก เนื่องจากส่วนหนึ่งยังอยู่ในขั้นการตัดสินใจ เป็นความคิดอยู่ในระบบคิดของคนในชุมชน อีกทั้งยังมีอุปสรรคที่สำคัญในกระบวนการทำแผน อาทิ การที่ชาวบ้านยังเคยชินกับการพึ่งพาผู้นำ ราชการ และไม่มีประสบการณ์และทักษะในการวิเคราะห์ปัญหา ตลอดจนความเคยชินปัญหาที่เกิดขึ้นใกล้ตัว แสดงให้เห็นบทบาทของทุนทางสังคมที่เกิดจากกระบวนการจัดทำแผนชุมชน ในการค้นหาทุนดั้งเดิมของชุมชนที่เคยมีในชุมชน และจากกระบวนการมีส่วนร่วม ที่จะต้องมีการแลกเปลี่ยนความรู้ และข้อคิดเห็นระหว่างกัน ทำให้คนในชุมชนเริ่มที่จะรู้จักตนเอง ชุมชนเริ่มตระหนักรู้ถึงกระแสความเจริญสมัยใหม่ที่เข้ามาในชุมชนกับสิ่งที่เป็นคุณค่า เป็นวิถีดั้งเดิมที่ชุมชนเคยมี

2.3.4 กระบวนการทุนทางสังคมในช่วงการทำแผนแม่บทชุมชนระยะที่ 1 (พ.ศ. 2542-2545)

จากศึกษาพัฒนาการของชุมชนบางเจ้าฉ่าในช่วงชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงในระหว่างที่มีการทำแผนชุมชนระยะที่ 1 (พ.ศ. 2542 -2545) สิ่งหนึ่งที่สำคัญคือ ระบบคิดของคนในชุมชนเริ่มเปลี่ยนไปจากการที่คนในชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนชุมชน ทำให้คนในชุมชนเริ่มที่จะรู้จักตนเอง รู้จักกลุ่ม รู้จักชุมชน มากขึ้น

ผลของการเปลี่ยนแปลงทำให้ ความขัดแย้งที่เกิดจากการกระจายผลประโยชน์ไม่ทั่วถึงในกลุ่มจักสานเริ่มคลี่คลายลง เนื่องจากทุกกลุ่มได้เข้ามาร่วมเป็นสมาชิกของ ศูนย์กลางชุมชน และมีการสร้างฉันทามติร่วมกัน ซึ่งจะก่อให้เกิดความชอบธรรมในการดำเนินกิจกรรมระหว่างกลุ่ม เนื่องจากการสร้างข้อตกลงที่เกิดจากการยอมรับร่วมกันภายใต้การบริหารงานแบบ คณะกรรมการ นอกจากนี้ยังเกิดจากความศรัทธาในตัวผู้นำ ว่ามีความเป็นธรรม มีความคิดที่จะช่วยเหลือชุมชนอย่างจริงใจ ทำให้คนในชุมชนบางส่วนยอมรับและร่วมเข้ามาทำงานให้กับชุมชน

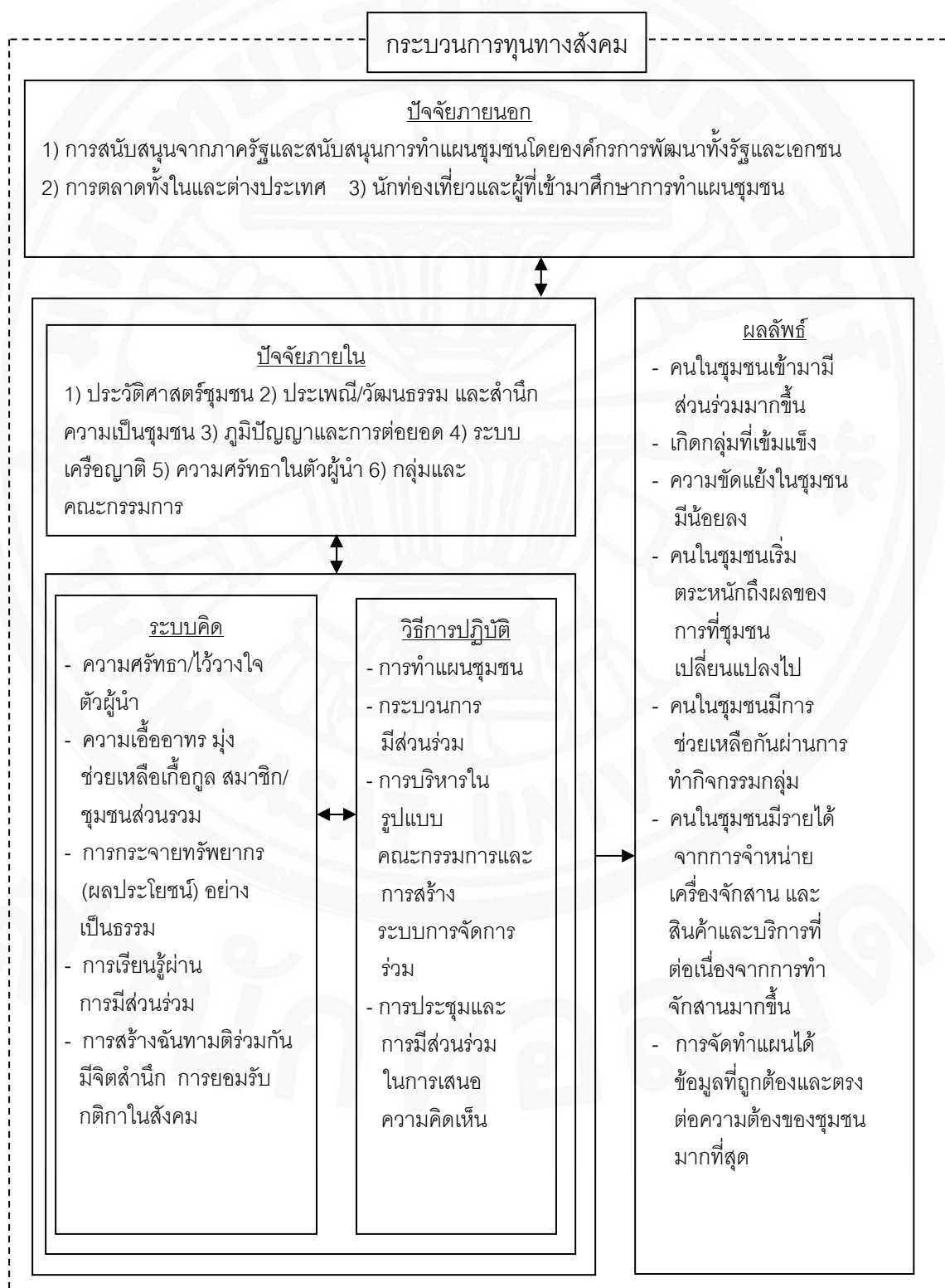
และจากกระบวนการค้นหาข้อมูลของชุมชนในระหว่างการทำแผน ทำให้ชุมชนเริ่มตระหนักถึงระบบสังคมสมัยก่อน ที่อยู่กันอย่างมีความสุข มีปัญหาสังคมน้อย มีการนำเอาจุดร่วมในสำนึกความเป็นชุมชนเดียวกัน มาฟื้นฟูระบบความสัมพันธ์ของชุมชนที่ลดลง เนื่องมาจากการขัดกันในเรื่องผลประโยชน์จากการธุรกิจชุมชน แม้ว่า ผลของระบบเครือข่ายและความศรัทธาในตัวผู้นำและผู้ที่เกี่ยวข้องทำงาน ทำให้สมาชิกในชุมชนเริ่มหันเข้ามาร่วมกันทำแผนชุมชน นอกจากนี้ขั้นตอนของการทำแผนชุมชนทำให้คนในชุมชนมองเห็นหนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนในปัจจุบัน และที่เคยมีอยู่ในอดีต ทั้งระบบคุณค่าและความสัมพันธ์แบบการเอื้อเพื่อซึ่งกันและกันในสังคม

กระบวนการจัดทำแผนชุมชนที่เกิดขึ้นจึงประสบความสำเร็จได้เนื่องจากอาศัย หนทางสังคมที่ มาจาก ความศรัทธา ความไว้วางใจ และความเชื่อในความเสียสละทำงานเพื่อชุมชน ยุติธรรมไม่แบ่งฝ่าย ของผู้นำชุมชน คือ กำนันสุรินทร์ นิลเลิศ ส่งผลให้กระบวนการจัดทำแผนชุมชนประสบความสำเร็จ

จากข้อค้นเท็จจริงที่เกิดขึ้นพบว่า การที่มีผู้นำที่มีความรู้ ความสามารถ เสียสละซื่อสัตย์โปร่งใสทำงานเพื่อส่วนรวมอย่างแท้จริง การมีระบบการบริหารจัดการร่วมที่เน้นให้ทุกคนเข้ามาบริหารจัดการร่วมกันภายใต้กำหนดกติกาที่ร่วมกันสร้างขึ้น และการสร้างสำนึก ร่วมของการเป็นชุมชนเดียวกันที่เกิดขึ้นจากการกระบวนการจัดทำแผน ล้วนแต่เป็นองค์ประกอบที่ทำให้ระบบกระบวนการทุนทางสังคมได้รับการรื้อฟื้น

แผนภูมิที่ 4.4

กระบวนการทุนทางสังคมของชุมชนบางเจ้าฉ่าช่วงการทำแผนแม่บท
ชุมชนระยะที่ 1 (พ.ศ. 2542 -2545)

เมื่อชุมชนบางเจ้าฉ่าได้เรียนรู้การนำเอาแผนชุมชนเป็นเครื่องมือ ในการจัดการกับ ปัญหา และ บริหารชุมชนผ่านกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และเป็นไปใน ทิศทางที่สมาชิกในชุมชนต้องการ ในส่วนนี้จะเป็นการอธิบายผลที่เกิดขึ้นหลังจากมีการจัดทำแผน ชุมชน

ปัจจุบันบางเจ้าฉ่าได้กลายเป็นชุมชนท่องเที่ยว ที่รู้จักกันในหมู่นักท่องเที่ยวว่าเป็น หมู่บ้านหัตถกรรมจักสาน มีผลิตภัณฑ์ หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ ที่ขึ้นชื่อระดับ 5 ดาว และมี บ้านพัก Homestay ที่เป็นบ้านทรงไทยริมแม่น้ำน้อย และได้รับการคัดเลือกให้จัดตั้งเป็นหมู่บ้าน ท่องเที่ยว OTOP ต้นแบบในปี 2548 และได้รับการสนับสนุน ให้เป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวตาม โครงการ Thailand Grand Invitation โดยการสนับสนุนจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ในปี 2549 นอกจากนี้ยังเป็นหมู่บ้านต้นแบบในการทำแผนชุมชนที่หลายชุมชน และสถาบันการศึกษา หลายแห่งในประเทศไทย ได้เข้ามาศึกษาดูงาน จากสิ่งเหล่านี้ที่เกิดขึ้นมาได้ทั้งหมด ส่วน หนึ่งเป็นผลมาจากงบประมาณและความช่วยเหลือจากภาครัฐและหน่วยงานการพัฒนา แต่ผู้ที่อยู่ เบื้องหลังผลงานเหล่านี้ตั้งแต่เริ่มจน จนถึงปัจจุบัน เป็นผู้นำเอาประสบการณ์การทำธุรกิจมาปรับ ใช้กับชุมชน และการนำเอาความรู้ในด้านการพัฒนาและการทำแผนชุมชน ตลอดจนความ ช่วยเหลือจากภายนอกเข้ามาในชุมชน เป็นผู้นำชุมชนที่คนในชุมชนไว้วางใจ และคนในชุมชน ยอมร่วมมือเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงาน กลุ่มผลประโยชน์ทั้งหลายเกรงใจและหันกลับมา ทำงานร่วมกัน ในรูปแบบคณะกรรมการชุมชนที่ทำงานร่วมกับกลุ่มอาชีพอื่น ๆ ในชุมชน

2.4.1 กำนันสุรินทร์ นิลเลิศ ผู้นำรูปแบบใหม่ในบริบทชุมชนที่มีมิติทางเศรษฐกิจเป็น แกนนำ

การทำงานของกำนันสุรินทร์ นิลเลิศ แสดงให้เห็นถึงบทบาทและความสามารถ ในฐานะผู้นำที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชนบางเจ้าฉ่า เป็นอย่างมากทั้งการนำชุมชนบางเจ้า ฉ่าเข้าสู่ธุรกิจการจักสาน การนำทุนและความช่วยเหลือจากภายนอกเข้ามาในชุมชน การยุติข้อ ขัดแย้งในเรื่องของการจัดสรรผลประโยชน์ในกลุ่มธุรกิจโดยการสร้างระบบการบริหารแบบ ศูนย์กลางชุมชนขึ้นมาเพื่อรองรับกับการเป็นชุมชนแบบใหม่ที่มีระบบเศรษฐกิจเป็นแกน ส่งผลให้ บางเจ้าฉ่าเป็นชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วจากการดำเนินธุรกิจจักสานและการท่องเที่ยว มีการขยายฐานกิจกรรมที่ต่อเนื่องมาจากธุรกิจทางด้านการจักสาน โดยเป็นผลมาจากการทำ แผนชุมชน ที่ได้ทดลองจัดทำขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนและการกระจายรายได้ไม่ทั่วถึงใน ระยะเริ่มต้น และจากกระบวนการทำแผนทำให้เกิดการขยายตัวของกลุ่มกิจกรรมที่กิจกรรมอื่น ๆ เพื่อสอดคล้องและให้เป็นไปในทิศทางที่ตรงกับความต้องการของคนชุมชน

กำนันสุรินทร์ยังเป็นผู้ที่นำทางความคิด ที่ต้องการให้คนในชุมชนคิดถึงสภาพชุมชนที่น่าอยู่ในอดีต มีการค้นหาและต่อยอดทุนดั้งเดิมของชุมชน บวกกับความรู้และการจัดการสมัยใหม่ ทำให้การอนุรักษ์และการพัฒนาสามารถไปด้วยกันได้ การที่กำนันมีทั้งระบบคิดทั้งสมัยใหม่และอนุรักษ์นิยมอยู่ด้วยกัน มีอิทธิพลจากประสบการณ์ในการดำเนินธุรกิจ และการเรียนรู้จากภายนอกชุมชนรวมทั้งในช่วงที่ไปเป็นช่างเจียรระโนพลอยที่กรุงเทพฯ และเมื่อได้เป็นผู้นำชุมชนแล้วยังได้มีโอกาสเรียนรู้แนวความคิด จากหน่วยงานพัฒนาต่าง ๆ ทั้งในและต่างประเทศ ส่วนแนวความคิดในเรื่องของการรื้อฟื้นสังคมดั้งเดิม ส่วนหนึ่งเป็นผลจากการเป็นคนที่มีภูมิปัญญาเดิมอยู่ในตำบลบางเจ้าฉ่า รวมไปถึงผลของการได้รับแนวคิดมาจากหน่วยงานการพัฒนา และการทำแผนชุมชน ทำให้กำนันมีระบบคิดของการพึ่งตนเอง การที่กำนันมีประสบการณ์จากภายนอกชุมชนและการมีฐานความรู้ในชุมชนและเนื่องจากการเป็นคนในพื้นที่ ทำให้กำนันรู้ถึงบริบทต่าง ๆ ของชุมชนได้อย่างชัดเจน และเป็นตัวเลือกในการตัดสินใจในการทำกิจกรรมใด ๆ กับชุมชน ส่วนการทำงานของกำนันมักเป็นแบบการเรียนรู้ร่วมกันกับสมาชิกคนอื่นในชุมชน มากกว่าจะเป็นการสั่งงานในลักษณะเป็นผู้บังคับบัญชาโดยตำแหน่ง และการที่ชุมชนบางเจ้าฉ่าเป็นชุมชนลักษณะพิเศษ นอกเหนือจากบทบาทกำนันตามหน้าที่แล้ว กำนันสุรินทร์ยังต้องมีบทบาทผู้นำเพิ่มขึ้น คือ บทบาทการเป็นผู้นำที่ประสานความร่วมมือทั้งนอกในชุมชน และบทบาทผู้บริหารองค์กรกิจชุมชน

1. บทบาทการเป็นผู้นำที่เป็นนักปกครองที่คอยประสานความร่วมมือทั้งนอกในชุมชน

การเป็นนักปกครองในระบบชุมชนที่มีโครงสร้างของชุมชนเน้นมิติทางด้านเศรษฐกิจ ส่งผลให้ผู้นำต้องทำหน้าที่มากกว่าที่ถูกกำหนด เพราะต้องสามารถปกครองให้คนในชุมชนอยู่ดีกินดีและป้องกันไม่ให้เกิดการผลประโยชน์ที่ไม่เป็นธรรม เมื่อบทบาทของกำนันได้ปรับเปลี่ยนจากผู้ควบคุมดูแลเป็นผู้กระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา ส่งผลให้บทบาทของกำนันเป็นไปในลักษณะของประสานงานมากกว่าการออกคำสั่ง เป็นวิธีการของการปรึกษาหารือและแลกเปลี่ยนทางความคิดกับชาวบ้านโดยใช้วิธีการต่าง ๆ

สิ่งสำคัญในการการบริหารจัดการประการหนึ่ง คือ ผู้นำต้องสามารถประสาน คนในชุมชนให้สามารถทำงานร่วมกันได้อย่างราบรื่น แม้ว่าความสัมพันธ์ของชุมชนจะเป็นสิ่งที่เปราะบางและต้องมีความขัดแย้ง ผู้นำต้องมีความสามารถประสานความสัมพันธ์ต่าง ๆ ภายในชุมชนให้ดำเนินต่อไปได้และดำรงอยู่ในทิศทางที่เหมาะสม การประสานงานเรื่องของคน

และความสัมพันธ์เชิงผลประโยชน์ในชุมชนที่มีระบบเศรษฐกิจเป็นแกนนำ จึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญมากที่สุด

ความสัมพันธ์เรื่องของคน เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการดำรงอยู่และการขับเคลื่อนไปได้ของชุมชน บางเจ้าอาเป็นชุมชนที่ต้องมีการประสานความสัมพันธ์ของคนให้สามารถทำงานร่วมกันได้ เนื่องจากเป็นชุมชนที่เกิดจากการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ชาวบ้านจึงเป็นเจ้าของร่วมกัน บริหารจัดการร่วมกัน ซึ่งเมื่อเกิดปัญหาแล้วกันนั้นจะใช้วิธีการการประชุมเพื่อหาข้อยุติ ซึ่งเป็นการหาข้อยุติแบบประนีประนอม

“เวลามีปัญหามีข้อขัดแย้งกันจากเรื่องระบบการทำงาน ผมก็เรียกประชุมให้เขามาคุยกัน ตกลงกันว่าทำอะไรอย่างไร ส่วนใหญ่พอประชุมแล้วก็จบกัน ไม่มีอะไร เพราะเราคุยกันในหมู่มาก ใช้หมู่มากทำให้เข้าใจก่อนออกไปทะเลาะกันที่หลังไม่มี” (ก้านนสุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

เวลากำหนดทำอะไรสักอย่างเขาจะเรียกหมด ไม่ได้เรียกคนเดียว คือเรียกเป็นกลุ่มออกมา คือ ถ้าบอกว่ากลุ่มจักสานก็ต้องมาทั้งกลุ่ม รวมไปถึงกลุ่มอื่น ๆ น้อยนักที่จะเรียกกลุ่มเดียวถือเป็นการตัดปัญหา บางกลุ่มบางคนรู้ก็ไม่ถ่ายทอด กำหนดเลยเรียกมาทุกคนจะได้ไม่มีปัญหา ไม่ทำให้เกิดความขัดแย้ง ส่วนในเรื่องการตัดสินใจเวลาประชุม กำหนดดูเหมือนจะมีคำตอบไว้แล้ว เขาตัดสินใจไว้แล้ว แต่เขาอยากจะทำในชุมชนเห็นด้วยไหม ถ้าเห็นด้วยไม่เห็นด้วยเท่าไร แล้วก็ชั่งน้ำหนักเอา (สิริวัศม์ สิงห์ทรัพย์, สัมภาษณ์)

บทบาทหน้าที่ที่สำคัญของผู้ผู้นำในชุมชนที่ประกอบธุรกิจ คือการประสานความสัมพันธ์เชิงผลประโยชน์ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่มักก็ให้เกิดความขัดแย้งในชุมชนจึงต้องจัดสรรผลประโยชน์โดยรวมอย่างลงตัว

เรื่องเงินนี้เป็นเรื่องใหญ่ ทำให้หลายชุมชนพังมาแล้ว ที่นี้จึงต้องมีการวางระบบต่าง ๆ ที่สำคัญคือเราให้ชาวบ้านร่วมกันวางกฎเกณฑ์เอง เพื่อให้เกิดข้อตกลงกันในกลุ่มจะได้ไม่เกิดปัญหาตามมาทีหลัง แบ่งเข้ากลุ่มก็มีส่วนกลางก็ส่วน ถ้าเป็นในเรื่องของจำนวนสินค้าก็ต้องเฉลี่ยแบ่งโควตาของแต่ละกลุ่มให้ได้เท่ากันมากที่สุด (ก้านนสุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ในส่วนของการติดต่อขอรับการสนับสนุนและความร่วมมือจากภายนอก ในส่วนที่ชุมชนไม่สามารถจัดการเองได้ก็เป็นส่วนสำคัญ เนื่องจากการพัฒนาทางด้านโครงสร้างพื้นฐาน และสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ จำเป็นต้องใช้เงินทุนและเครื่องมือทันสมัยในระยะแรก กำหนดใช้วิธีการเขียนโครงการเพื่อขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ ต่อมาเมื่อกำหนดได้มี

โอกาสไปอบรม และศึกษาดูงาน กำนันจะหยิบเอางานจักสานของบางเจ้ามาติดมือไปด้วยทุกครั้ง ทำให้บางเจ้าถูกรู้จักจากภายนอกว่าเป็นชุมชนที่มีการทำกิจกรรมจักสาน มีกลุ่มที่เข้มแข็ง ทำให้ต่อมาจึงมีหลายหน่วยงานเข้ามาให้การสนับสนุนกิจกรรมการดำเนินงานของชุมชน

ที่แน่ ๆ ที่ดังมาก ๆ รุ่นกำนัน ผู้นำที่มีส่วนผลักดันจิตใจเราก็คือกำนัน กำนันมีบทบาททุกอย่างในงานจักสาน เป็นหัวเรี่ยวหัวแรง ออกไปสัมมนา ประชุมก็เอาความรู้มาพัฒนาในหมู่บ้าน และงานจักสานมันเป็นของ พื้นบ้าน เขาอยากจะสืบทอดให้มันคงอยู่ เขาจึงผลักดันเรื่องนี้ขึ้นมา เวลาประชุมเขาจะหิวของพวกนี้ไปด้วย ไปบอกกับคนอื่นที่บ้านของเขา มีพวกนี้อยู่ เขาก็เชิญนักท่องเที่ยวให้เข้ามาในพื้นที่ กำนันมีทุกอย่างเลย ถ้าไม่ได้กำนันจักสานก็คงไม่เกิด มันอาจจะหายไปแล้วก็ได้ เพราะกำนันไป งานราชการ ไปสัมมนา เขาจะโปรโมทให้รู้ว่าที่บางเจ้ามีงานจักสานอยู่นะ แล้วมันมีรูปแบบใหม่ ๆ เกิดขึ้นเยอะ แล้วให้ชาวบ้านพยายามปรับปรุงฝีมือ แกะจะทুমเทหลาย ๆ อย่าง ที่แกตั้งศูนย์ แกอยากให้ชาวบ้านมีรายได้ ไม่อยากให้ชาวบ้านถูกพ่อค้าคนกลางกดราคา (สิริวิศม์ สิงห์ธัญ, สัมภาษณ์) ศูนย์จำหน่ายสินค้า พิพิธภัณฑสถาน และเงินสนับสนุนโครงการต่าง เป็นเพราะ กำนันทั้งนั้น กำนันเป็นคนประสานขอให้หน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาพัฒนาชุมชน เริ่มแรกทีเดียวเป็นการสนับสนุนจากหน่วยงานด้านเศรษฐกิจและโครงสร้าง พื้นฐานก่อน ต่อมาจึงเป็นในส่วนที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว ถ้าไม่มีกำนัน ชุมชนคงไม่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอกเท่าทุกวันนี้ (พรชัย บุญรื่น, สัมภาษณ์)

2. บทบาทผู้บริหารองค์กรธุรกิจชุมชน

เนื่องจากบทบาทของกำนันตามหน้าที่นักปกครองมีลดลงเนื่องจากจากมี องค์การบริหารส่วนตำบลคอยทำหน้าที่บทบาททางการปกครอง จากบทบาทขององค์การบริหาร ส่วนตำบลที่เป็นหน่วยปกครองหลักในพื้นที่ ทำให้บทบาทของกำนันจึงมีมากในฐานะนักบริหารที่มี บทบาทด้านเศรษฐกิจมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อมีการจัดตั้งคณะกรรมการศูนย์กลางชุมชนซึ่งเป็น ตัวแทนชาวบ้านมาทำหน้าที่บริหารจัดการด้านเศรษฐกิจ ส่วนองค์การบริหารส่วนตำบลมีหน้าที่ใน การพัฒนาความเป็นอยู่ของชุมชนลดน้อยลง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าหากชุมชนมีลักษณะเป็นชุมชนที่ มีมิติทางด้านเศรษฐกิจเป็นแกนนำ หน่วยงานตามโครงสร้างเดิมไม่อาจจะสอดคล้องกับโครงสร้าง ชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป

บทบาทของอบต. คือ การเป็นผู้นำทางราชการทางการปกครองให้ชาวบ้านที่มาติดต่อกับหน่วยงานส่วนท้องถิ่น นอกจากนี้ยังมีบทบาทในการเป็นเจ้าของงบประมาณ เพื่อสนับสนุนการพัฒนาชุมชนทุกด้านของตำบล โดยเฉพาะทางด้านงานหลัก เช่น ที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ และด้านความเป็นอยู่ทั่วไปของคนชุมชนตามแผนที่เรากำหนดไว้ ในด้านการจักษณเราก็ช่วยในส่วนของกองทุนเงินกู้ยืม และสนับสนุนค่าวัสดุอุปกรณ์บ้าง แต่ก็ไม่ทั้งหมด (ศรายุทธ มีทรัพย์, สัมภาษณ์)

“อบต. มีบทบาทน้อยมากในการสนับสนุนด้านการจักษณ ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากภารกิจหน้าที่ และงบประมาณที่มีไม่มาก อบต. ที่นี้จะเน้นในเรื่องการทำถนน ไฟฟ้า ประปา เป็นงานหลัก แต่งานจักษณก้านั้นจะเป็นคนทำเองแยกส่วนการทำงานกัน” (สิริวิศมี สิงห์รัญ, สัมภาษณ์)

ผู้นำจะเป็นผู้วางระเบียบแบบแผนของกลุ่ม เป็นผู้คัดเลือกตัวแทนบุคคลเข้ามาปฏิบัติงานและเป็นผู้กำหนดโครงสร้างกลุ่มเพื่อก่อให้เกิดกลุ่มขึ้นมา โดยการประชุมและเลือกสรรคณะกรรมการเพื่อมาร่วมบริหารจัดการชุมชน ซึ่งก้านั้นมีความรู้ทางด้านการบริหารจากประสบการณ์ที่ทำธุรกิจเจียรระไนพลอยมาก่อน ทำให้ก้านั้นใช้วิธีการกระทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง โดยการหาเงินทุน ความรู้ ความช่วยเหลือต่าง ๆ จากภายนอก เข้ามาให้ชาวบ้านจนเกิดเป็นรูปธรรมได้ ส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อถือ ศรัทธาและไว้วางใจในความสามารถของผู้นำ

ก้านันสุรินทร์ เป็นก้านัน 3 สมัยโดยไม่มีคู่แข่ง เพราะเป็นคนทำงานดี มีเมตตา อุทิศตนเพื่อชุมชน ประชาชนวางใจ ใช้พระคุณ ไม่ได้อาศัยบารมีใคร ก้านันเป็นตัวตั้งตัวตีในการตั้งศูนย์จักษณ ผลงานต่าง ๆ ที่ออกมาทำให้เป็นที่ยอมรับจากสถาบันต่าง ๆ และประชาชน อินโดนีเซีย พม่า เวียดนาม ก็ยังมาดูการบริหารจัดการของบางเจ้าฉ่าเลย ถ้าไม่มีก้านันที่นี้ชาวบ้านก็ไม่ม้งาน เลยเข้ามาช่วยก้านันทำงาน อีกหลายคนก็เหมือนกันเป็นก้านันทำงานหนักเพื่อชาวบ้านก็เข้ามาช่วย ๆ กัน (สายฝน ทองงาม, สัมภาษณ์)

“ตอนแรกก็ไม่ได้ทำตรงนี้ ก่อนนี้เคยช่วยกันทำอยู่กับกองทุนฯ ต่อมาก็เห็นก้านันเขาทำงานมาก ทำทุกอย่างเพื่อชุมชน ก็เลยมาช่วยในศูนย์ฯ” (พรชัย บุญรัตน์, สัมภาษณ์)

หากแต่เป็นกรณีงานที่เป็นส่วนรวมของชุมชนที่เป็นเรื่องธุรกิจจักษณเพื่อการท่องเที่ยว ก้านันใช้วิธีการ “ขอความร่วมมือ” เช่น ขอความร่วมมือจากลุงสนธิ เขียวหวาน และลุงบุญช่วย สมบุญ ครูเกษียณราชการ ให้เป็นกรรมการศูนย์กลางชุมชนฯ และเป็นผู้บรรยายในการพาเที่ยว เป็นต้น ดังข้อมูลต่อไปนี้

ผมจะมอบหมายงานให้กับคนที่สมัครใจมาทำงานก่อน การบริหารจัดการ ศูนย์กลางชุมชนนั้นจะมอบหมายหน้าที่แต่จะเป็นในลักษณะของความสมัครใจ เราจะเอาจากคนที่สมัครใจ เช่น ครูสุนิธา ก็มอบหมายให้เป็นคนบรรยาย ซึ่งเขาก็สมัครใจมาช่วย หรืออย่างการประสานงานก็ให้พรชัยช่วย จริง ๆ แล้วก็ช่วยกันทุกคน คนไหนว่างก็ช่วย แต่แบ่งไปเพื่อให้เป็นตัวหลักในเรื่องนั้น ๆ เท่านั้น การที่ชาวบ้านเชื่อและไว้วางใจผมว่าผมเป็นผู้นำได้ เนื่องจากหลายคนเคยเจียรไนพลอยกับผมหลายปี (สุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

การที่กำนันเลือกการจัดงานและการท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมทางธุรกิจที่เป็นผลิตภัณฑ์หลัก สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถของผู้นำในการวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของชุมชน และความสามารถในการระดมพลังจากภายในและภายนอกชุมชนใช้ให้เกิดประโยชน์ การระดมพลังภายในชุมชนนั้นมีความหมายครอบคลุม 3 องค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ

การระดมคน เป็นความสามารถในการทำให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการและการปฏิบัติ โดยการทำให้ชาวบ้านเชื่อและเข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม ซึ่งกำนันใช้วิธีการระดมคนจากกลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงและเป็นคนส่วนใหญ่ก่อน ได้แก่ กลุ่มจักสาน ในระยะแรกกำนันใช้วิธีการส่งการให้เข้าร่วมประชุมและนำข้อมูลที่ได้เรียนรู้จากชุมชนอื่นที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนด้วยเศรษฐกิจชุมชน

“วิธีการบริหารคน อันดับแรกก็ต้องดึงคนที่มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามาทำงานก่อน เริ่มจากจักสานพวกนี้ เริ่มแรกเขามาเพราะสนใจในเรื่องธุรกิจ เราก็ใช้กระบวนการกลุ่ม การประชุม และให้ความรู้ บ่อย ๆ เข้า เขาก็เข้าใจ” (สุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

ระดมความคิด โดยกำนันใช้วิธีการจัดเวทีชาวบ้านให้คนในชุมชนเข้ามารับฟังข้อมูลซึ่งส่วนใหญ่เป็นสิ่งที่กำนันได้จากการไปอบรมสัมมนาและศึกษาดูงานจากชุมชนอื่น จากนั้นจึงให้ชาวบ้านประชุมร่วมแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ที่ต้องกระทำ เนื่องจากเมื่อชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็นจะเป็นการสร้างสำนึกเรื่องความรับผิดชอบ

ส่วนการประชุมที่มีทุกอาทิตย์นั้นก็แล้วแต่ ส่วนใหญ่เป็นการคุยเรื่องปัญหาต่าง ๆ ของศูนย์ฯ คนที่มาประชุมเป็นใครก็ได้หมุนเวียนเข้ามา เพราะเขามาทำงานตรงนี้ไม่มีค่าตอบแทนให้ เรียกว่ามาด้วยใจ จึงประชุมกันอย่างไม่เป็นทางการ ไม่มีจดหมายหรือประกาศอะไร เพราะปกติคนที่นั่นเขาก็รู้กันอยู่แล้วว่ามีอยู่ประจำทุกอาทิตย์ ก็จะมาถามกันว่าใครว่างมาหรือไม่มา จะมาก็มา ก็บอกต่อ ๆ กัน (สุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

ระดมทุนทางวัฒนธรรม ผู้นำต้องมีความสามารถในการค้นหาศักยภาพของชุมชนและนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชนได้ เช่น ฝีมือทางด้านงานจักสาน วิถีชีวิตของชุมชนชนบท ซึ่งเป็นทุนเดิมของชุมชน ใช้ในการเสริมสร้างชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อสร้างรายได้ให้ชุมชน

ใช้วิธีคิดว่า ต้องต่อฐานที่เรามีในทุกเรื่อง เพราะผมคิดว่าการคิดอะไรใหม่ ๆ เกินไปจะทำให้ล้มเหลว ผมพยายามจะดึงของที่มีอยู่แล้วเพิ่มคุณค่าให้มากขึ้นคือใช้ทุนทางปัญญา เช่น พิพิธภัณฑน์ไม้ไผ่ ที่จริง ๆ แล้วมันไม่มีราคาแต่มันมีคุณค่า ตรงไหนดีเราหยิบขึ้นมา อย่างเรื่องครัวชุมชน ชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีวัดถุดิบ ขิง ข่า ตะไคร้ มีอยู่ที่บ้านหมด แทนที่จะเอาไปขายกิโลละไม่กี่บาท เราจึงนำมาเพิ่มมูลค่ามาทำเป็นอาหาร แล้วยังเป็นการได้ต้อนรับแขกที่มาอีกด้วย เรื่องรถอีแต๋น พอถึงฤดูทำนาก็เอาวิ่งออกนาแค่ไม่กี่วัน เราจึงนำมาใส่หลังคาออกวิ่งรับนักท่องเที่ยว อย่างน้อยก็ได้เที่ยวละ 100 บาท (สุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

2.4.2 กลุ่มกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชน และผลที่เกิดขึ้นในชุมชนหลังจากที่มีการใช้แผน จากการจัดทำแผนชุมชนของกำนันร่วมกับชาวบ้านตำบล ทำให้มีการขยายกลุ่มจักสานเป็นกลุ่มย่อย ๆ ถึง 16 กลุ่ม ได้แก่ 10 กลุ่มทางด้านการผลิต และ 6 กลุ่มทางด้านบริการ

กลุ่มเศรษฐกิจ

1. กลุ่มจักสานไม้ไผ่และกลุ่มเครือข่าย
2. กลุ่มอาชีพแปรรูปผลผลิตการเกษตร/อาหาร
3. ร้านค้าชุมชน 1 แห่ง
4. ศูนย์จำหน่ายผลิตภัณฑ์เครื่องจักสาน 1 แห่ง
5. กลุ่มทำอิฐบล็อก 1 กลุ่ม
6. กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต 7 กลุ่ม
7. กองทุนหมู่บ้าน 8 กองทุน
8. งานอุตสาหกรรมเพื่อการท่องเที่ยวชนบท
9. งานเกษตรท่องเที่ยว
10. สวนไม้ผล

กลุ่มบริการ

1. ครัวชุมชน

2. กลุ่มรถอีแต่นบริการ
3. อาสาสมัครพาคม
4. บ้านพักโฮมสเตย์
5. สมุนไพรนวดแผนไทย
6. วิทยุชุมชน

โดยที่ทุกกลุ่มล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญในการส่งเสริมการตลาดของธุรกิจ จักสาน การขยายกิจกรรมต่าง ๆ ออกไปทำให้มีการกระจายรายได้ และผลประโยชน์ให้ทั่วถึง ชุมชนมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ผลของการมีกลุ่มจำนวนมากยังทำให้คนในชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมใน กิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนมากยิ่งขึ้น มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกันภายในกลุ่มและ ระหว่างกลุ่ม การที่ชุมชนบางเจ้าชามีกิจกรรมที่หลากหลายยังหมายถึงการนำเอาวิธีชีวิตของ ชุมชนมาเชื่อมโยงกับธุรกิจของชุมชนอย่างลงตัว แสดงให้เห็นถึงผลของการใช้แผนชุมชนเป็นตัว ขับเคลื่อนชุมชนให้เป็นไปในทิศทางที่คนในชุมชนต้องการมากที่สุด และเพื่อให้เห็นผลลัพธ์ที่ เกิดขึ้นจากการใช้แผนชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม ผู้ศึกษาจึงได้ยกเอากลุ่มอาชีพ 2 กลุ่ม ที่เป็น ตัวแทนของกลุ่มอาชีพและกลุ่มบริการทั้งหมดเพื่ออธิบายถึงผลของแผนชุมชนที่ทำให้เกิดกลุ่มขึ้น และความสัมพันธ์ของคนในกลุ่มและระบบการบริหารงานของกลุ่มที่มีผลต่อแสดงถึงการเชื่อมโยง ผลผสมผสานต้นทุนเดิมที่ชุมชนมีอยู่กับต้นทุนใหม่

1. กลุ่มบ้านพักโฮมสเตย์ (Home Stay)

กลุ่มบ้านพักโฮมสเตย์เกิดจากแนวคิดของนางพรเพ็ญ สุภรพงษ์ ลูกสาว ของนางสนม สุภรพงษ์ นำเอาประสบการณ์การได้พักโฮมสเตย์ ทั้งจากที่ไป เมืองเพิร์ธ ประเทศ ออสเตรเลีย ในปี พ.ศ. 2544 และปางช้าง อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ มาเล่าให้กำนันฟัง เพราะ เห็นว่า ทักษะภาพรวมถึงลักษณะบ้านเรือนแบบชนบทไทยในบางเจ้าชาก็สามารถทำโฮมสเตย์ได้ เช่นกัน ประกอบกับกำนันก็มีความสนใจที่จะทำโครงการโฮมสเตย์อยู่แล้วด้วย เพราะในบางครั้งมี บ้างที่นักท่องเที่ยวขอพักค้างคืน กำนันจึงอนุญาตให้พักบ้านของตนเองและบ้านของนายพรชัย โดยไม่คิดค่าใช้จ่ายใด ๆ เมื่อมีนักท่องเที่ยวที่เข้ามาศึกษาดูงานเพิ่มขึ้น บ้านที่จะรองรับนักท่องเที่ยว ก็ไม่มี กำนันจึงเห็นว่าการสร้างกลุ่มโฮมสเตย์ในชุมชน น่าจะสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน

เมื่อมีคนเข้ามาเรียนการจักสานมากขึ้น แรก ๆ ก็ฝากไปพักตามบ้านต่าง ๆ แต่บ่อย ๆ เข้าเราก็ไม่ไหว ก็คิดว่าแทนที่เขามาพักฟรีไม่ต้องเสียอะไร ก็เลย มาทำโฮมสเตย์ จะได้มีรายได้ให้ชาวบ้าน และมีการแลกเปลี่ยน วัฒนธรรม ภูมิปัญญา กับแขกพอเกิดกิจกรรมท่องเที่ยวในช่วงต่อมามันก็ทำให้มี กิจกรรมเพื่อรองรับการบริการ ขยายกิจกรรม เกิดการรวมคนเกิดรายได้

เข้ามาเป็นกลุ่มโฮมสเตย์ เกิดบริการที่มันจะขยายออกไปเหมือนกับต้นไม้โตขึ้นก็จะมีกิ่งขยายไปเรื่อย ๆ (สุรินทร์ นิลเลิศ, สัมภาษณ์)

หลังจากนั้นภายหลังจากที่มีการพูดคุยกันกับคณะกรรมการชุมชนในเวทีประชาคมจึงมีการดำเนินการจัดตั้งกลุ่มโฮมสเตย์และให้บริการ ในชุมชนบางเจ้าครั่งครั้งแรกขึ้นเมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2546 โดยคณะกรรมการศูนย์กลางชุมชน (ได้รับการจัดตั้งให้เป็นแบบ “โฮมสเตย์” อย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 22 ตุลาคม 2546)

วิธีการดำเนินการจัดตั้งกลุ่ม

คณะกรรมการศูนย์กลางชุมชนฯ แจ้งให้ชาวบ้านทราบว่ารับสมัครบ้านที่สนใจจะให้ให้นักท่องเที่ยวเข้าพัก ในระยะแรกของการเปิดรับสมัครแทบจะไม่มีบ้านไหนสนใจ นอกจากบ้านของนางสนม นายพรชัย นายบุญช่วย ทั้งนี้เพราะชาวบ้านยังไม่มีความเข้าใจว่าบ้านพักโฮมสเตย์คืออะไร ต้องปฏิบัติอย่างไร เมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้าพัก เป็นต้น คณะกรรมการศูนย์กลางชุมชนฯ จึงดำเนินการชี้แจงและอธิบายในวันที่ประชุมประจำเดือนของหมู่บ้าน หลังจากนั้นจึงมีชาวบ้านมาสมัคร 10 หลังคาเรือน คณะกรรมการจึงดำเนินการคัดเลือกโดยพิจารณาจากลักษณะของบ้านว่ามีความน่าอยู่มากน้อยเพียงใด และอุปสรรคต่อการให้บริการและความสะดวกกับนักท่องเที่ยว

ดังนั้นหลังจากการคัดเลือกแล้วบ้านที่ผ่านและจัดให้เป็นบ้านพักรับรองนักท่องเที่ยว มี 8 หลังคาเรือน คือ บ้านนายจรรยา คงการุญ หมู่ 7 บ้านศรีตึกศรีไม่มิตติริมแม่น้ำขนาดใหญ่รองรับนักท่องเที่ยว 10-15 คน บ้านนายบุญช่วย สมบุญ หมู่ 7 บ้านตึกทันสมัยขนาดใหญ่ รับนักท่องเที่ยวได้ 10-15 คน แต่ไม่อยู่ริมน้ำ บ้านนางประไพ นาคยรรยงค์ หมู่ 8 บ้านไม้หลังเล็ก รับนักท่องเที่ยวได้ 7 คน บ้านป่าสนม สุภรพงษ์ บ้านไม้ทรงไทยขนาดใหญ่อยู่ติดริมน้ำแต่เห็นวิวไม่ชัดนัก รับนักท่องเที่ยวได้ 10-15 คน บ้านนายสนิท เขียวหวาน บ้านไม้ทรงไทย แต่ค่อนข้างเก่า ขนาดปานกลางอยู่ริมน้ำ แต่เห็นวิวไม่ชัดนัก รับนักท่องเที่ยวได้ 10-15 คน บ้านนายพรชัย บุญรื่น หน้าบ้านมีทรมะลิลา มีวิวสวยงาม รั่มรื่น และอยู่ริมน้ำบรรยากาศดีมาก ขนาดใหญ่ รับนักท่องเที่ยวได้ 10-15 คน และบ้านปราณี จันทรวิจิตร หน้าไม้ทรงไทยดั้งเดิม ขนาดใหญ่และสวยที่สุด ในจำนวนบ้านโฮมสเตย์ทั้ง 7 หลัง อยู่ริมแม่น้ำ ทำให้เห็นทัศนียภาพของแม่น้ำได้ชัดเจน รับนักท่องเที่ยวได้ 10-15 คน

วิธีการเตรียมความพร้อมของกลุ่ม

บ้านทั้ง 7 หลังคาเรือนที่ผ่านการคัดเลือก มีการดำเนินการประชุมและคัดเลือกให้นายบุญช่วย สมบุญ เป็นหัวหน้ากลุ่มและเหรียญิก นายพรชัย บุญรื่น เป็นเลขาของกลุ่ม ลำดับต่อมา มีการเตรียมความพร้อม บ้านที่เป็นโฮมสเตย์ โดยส่วนหนึ่งจะได้รับการสนับสนุนจาก

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เงินสนับสนุนปรับปรุงห้องน้ำ ให้มีลักษณะเป็นโถแบบชักโครก รวมถึงชุดเครื่องนอน ฯลฯ และอีกส่วนหนึ่งใช้งบประมาณของเจ้าบ้าน เช่น การตีฝ้าใหม่หรือการทาสีใหม่ ฯลฯ นอกจากนี้แล้วเจ้าบ้านยังต้องเข้าร่วมอบรมลักษณะการให้บริการต่อผู้เข้าพัก ซึ่ง ททท. จัดขึ้นเพื่อเตรียมความพร้อมเจ้าบ้านในขณะเดียวกันคณะกรรมการศูนย์กลางชุมชนฯ ได้ร่วมกับสมาชิกกลุ่มโฮมสเตย์ กำหนดกฎกติกาหรือข้อบังคับในการบริหารจัดการบ้านพักโฮมสเตย์ และจากข้อตกลงร่วมกัน มีด้วยกัน 5 หมวด คือ หมวดที่ 1 การติดต่อประสานงาน คือ แจ้งล่วงหน้าก่อนเข้าพักไม่น้อยกว่า 5 วัน หรือถ้าเปลี่ยนแปลงก็ไม่น้อยกว่า 3 วัน เมื่อเดินทางมาถึง ศูนย์ก็ต้องลงทะเบียนประวัติต่อเจ้าหน้าที่ไว้ หมวดที่ 2 สำหรับนักท่องเที่ยว คือ แต่งกายต้องสุภาพเรียบร้อย ไม่ดื่มของมึนเมา ห้ามพกอาวุธ ไม่เล่นการพนัน ไม่ทำอนาจารในที่พัก และช่วยกันรักษาสภาพแวดล้อม หมวดที่ 3 สำหรับบ้านพักโฮมสเตย์ คือ ต้องมีอัธยาศัยที่ดี มีอาสาสมัครประจำติดบ้าน รักษาความสะอาดที่พัก ให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในกิจกรรมของครอบครัว หมวดที่ 4 อัตราค่าบริการ คือ ค่าที่พัก 100 บาท / คน / คืน ค่าอาหารเช้า 30-50 บาท กลางวันหรือตอนเย็น 50 บาท / คน / มื้อ ค่าชมการแสดง 100 บาท / คน / คืน หมวดที่ 5 การบริการจัดการกลุ่มบ้านพักโฮมสเตย์ คือ สมาชิกกลุ่มเป็นคณะกรรมการบริหารโครงการ ดังนั้นค่าบริการจากนักท่องเที่ยวจะคิด 10% ให้ศูนย์กลางชุมชนฯ และคิด 5% ให้สนับสนุนการบริหารจัดการภายในกลุ่ม ทั้งนี้การจัดสรรนักท่องเที่ยวต้องจัดสรรให้เท่ากันหรือจัดสรรตามความพอใจของผู้ที่จะพัก

หลังจากนั้นในปีพ.ศ. 2547 บ้านพักโฮมสเตย์เหล่านี้ จึงได้รับรองมาตรฐานเป็นเกียรติบัตรจาก ททท.

วิธีการบริหารจัดการกลุ่ม

การประชาสัมพันธ์เพื่อให้บุคคลภายนอกทราบว่าในตำบลบางเจ้าฉ่า มีบ้านพักโฮมสเตย์ไว้รับรองนักท่องเที่ยวที่สนใจศึกษาวิถีชีวิตคนชนบท ทางกลุ่มได้รับการช่วยเหลือจาก ททท. ในการจัดทำข้อมูลเผยแพร่ให้ผ่านเว็บไซต์ แผ่นพับ ฯลฯ

เมื่อนักท่องเที่ยวแจ้งความจำนงขอเข้าพัก นายพรชัยและกลุ่มจะเป็นผู้จัดการแบ่ง ซึ่งวิธีการจัดแบ่งนักท่องเที่ยวให้เข้าพักนั้นมี 3 ลักษณะ คือ จัดให้ตามความต้องการของนักท่องเที่ยว หลังจากพาสชมบ้านทั้ง 7 หลังแล้ว หรือจัดให้กระจายไปให้ทั่วทั้งหลัง หากมีนักท่องเที่ยวจำนวนมาก หรือเลือกบ้านพักแบบเวียนกันไปเพื่อให้ทุกบ้านมีรายได้อย่างทั่วถึง หากมีนักท่องเที่ยวน้อยและไม่เจะจงบ้านหลังใด

ทั้งนี้การจ่ายเงินของนักท่องเที่ยวจะต้องจ่ายโดยผ่านศูนย์เท่านั้น เจ้าของบ้านจะไม่มีสิทธิ์ ที่จะรับเงินจากนักท่องเที่ยวเอง ทางศูนย์จะแบ่งเงินมาให้หลังจากที่ได้หักเงิน

บางส่วนเข้าศูนย์และเข้ากลุ่ม แต่ในกรณีที่พักนักท่องเที่ยวน้อย นายพรชัย จะปล่อยให้เจ้าของบ้านเก็บเงินได้เอง โดยไม่ต้องผ่านศูนย์ ทั้งนี้เพราะเป็นเงินจำนวนน้อย

สำหรับรายได้ 5% ที่หักยอดจากค่าที่พัก จะเก็บเข้าธนาคารกรุงไทย โดยใช้ชื่อบัญชีของนายบุญช่วย ซึ่งเป็นคนจัดการงบประมาณในส่วนนี้ เพื่อไว้ใช้ในการบริหารจัดการกลุ่มโฮมสเตย์ ทั้งนี้การบริหารจัดการรายได้ในลักษณะของความไว้วางใจกัน

“เรื่องของเงินทองของกลุ่ม เราไว้ใจครูสนิทซึ่งเป็นประธาน เนื่องจากครูบุญช่วยแกลเป็นครูที่นี่ ตัวผมเองก็เคยเรียนกับแกล ทำให้ไม่ต้องไปห่วงเรื่องบัญชี ยกให้แกลทำไปเลย พอถึงสิ้นเดือนแกลก็เอามาให้สมาชิกในกลุ่มเอง” (พรชัย บุญรื่น, สัมภาษณ์)

ผลการบริหารจัดการกลุ่ม

นับได้ว่าการมีบ้านพักโฮมสเตย์ไว้รองรับนักท่องเที่ยวและผู้ที่มาศึกษาดูงาน สามารถเพิ่มรายได้ให้กับชุมชนได้ รายได้ที่เพิ่มขึ้นทุกปี กล่าวคือ ในปี 2546 มีรายได้ 20,010 บาท ปี 2547 มีรายได้ 48,500 บาท ปี 2548 มีรายได้ 74,600 บาท และปี 2549 มีรายได้ 107,400 บาท รวม 4 ปี เป็นเงิน 250,510 บาท และเมื่อหักยอดให้ศูนย์กลางชุมชน 10% เป็นเงิน 25,051 บาท ให้กลุ่มโฮมสเตย์ 5% เป็นเงิน 11,270 บาท ดังนั้นยอดรวมจริงที่บ้านพักโฮมสเตย์ได้ 4 ปีที่ผ่านมาคือ 214,186 บาท นอกจากนี้แล้วรายได้ส่วนหนึ่งยังกระจายไปยังกลุ่มจักสานร้านค้าในชุมชน จากการใช้จ่ายของนักท่องเที่ยว

ในขณะที่เดียวกันจากตัวเลขรายได้ที่เพิ่มขึ้นทุกปีดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนบางเจ้าฉ่า ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวมากขึ้น เป็นลำดับ แต่บ้านพักที่รองรับนักท่องเที่ยวมีจำกัด ปีที่ผ่านมาไม่เพียงพอแก่การให้บริการ บางกลุ่มจึงประชุมร่วมกับคณะกรรมการศูนย์กลางฯ ให้ดำเนินการเพิ่มบ้านพัก เพื่อให้เพียงพอต่อการรองรับนักท่องเที่ยว ต่อมาจึงคัดเลือกโดยใช้วิธีการเหมือนอย่างเมื่อครั้งตั้งกลุ่ม ปรากฏผลว่า ผ่านการคัดเลือก 4 หลังคาเรือน ดังนั้นปัจจุบันมีบ้านพักโฮมสเตย์รองรับนักท่องเที่ยวทั้งหมด 11 หลังคาเรือน

2. กลุ่มเกษตรกรท่องเที่ยวบางเจ้าฉ่า

จากการยอมรับของคนทั่วไปภายในจังหวัดอ่างทองว่าบางเจ้าฉ่ามีกระท่อมพันธุดี เคยได้รับรางวัลชนะเลิศ ในการประกวดกระท่อม ในระดับจังหวัด โดยเฉพาะสวนนายสนิท เสียวหวาน ครูเกษียณอายุจากโรงเรียนวัดยางทองในชุมชน ที่ปัจจุบันมีบทบาทในการทำงานร่วมกับกำนันในการพัฒนาชุมชน นอกจากนั้นก็ยังมียะม่วง มะพร้าว มะยงชิด ต่อมาในปี 2545 หมู่บ้านบางเจ้าฉ่าได้รับการสนับสนุนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรของจังหวัดอ่างทอง โดยได้รับการสนับสนุนจากกรมส่งเสริมเกษตรและสำนักงานเกษตรจังหวัดอ่างทอง

กลุ่มเกษตรกรท่องเที่ยวนี้มีผู้รับผิดชอบหลัก 4 คน โดยนายบุญช่วย สมบุญ เป็นหัวหน้ากลุ่มพานักท่องเที่ยวไปชมจะเน้นชมสวนกระท้อนของนายสนธิ เขียวหวาน เพราะเป็นผลไม้มีชื่อเสียงของบางเจ้าช่า นอกจากนี้ก็มีสวนมะปราง มะม่วง และเนื่องจากจำนวนสวนผลไม้ของบ้านบางเจ้าช่ามีไม่มากทำให้บางครั้งต้องพานักท่องเที่ยวไปชมสวนในตำบลใกล้เคียง ในปัจจุบันนี้กลุ่มเกษตรกรท่องเที่ยวได้นำแนวคิด 30 บาท ชิมได้ไม่อั้น มาใช้ในการส่งเสริมการตลาดของกลุ่ม

“บางเจ้าช่ามีสวนกระท้อน มะปราง กลุ่มเกษตรกรท่องเที่ยวบางเจ้าช่าพาเข้าไปชิมถึงสวน อิ่มละ 30 บาท เมื่อก่อนผลผลิตออกมาขายไม่ทัน เน่าเสียไม่มีประโยชน์ ตอนนี้นักท่องเที่ยวเข้าช่วย เป็นผลดีกับตัวผู้ปลูกที่ได้ประโยชน์โดยตรง” (บุญช่วย สมบุญ, สัมภาษณ์)

ลักษณะแผนการนำนักท่องเที่ยวชม

เส้นทางท่องเที่ยวเริ่มต้นจากขึ้นรถอีแต่นหน้าศูนย์กลางชุมชน ซึ่งตั้งอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ โดยนักท่องเที่ยวทุกกลุ่มที่มา จะเข้ามาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเป็นครั้งแรก หลังจากนั้นจะไปชมสวนกระท้อนของลุงสนธิ และต้นยางใหญ่ที่วัดยางทอง หลังจากนั้นนั่งรถชมทัศนียภาพของหมู่บ้านโดยมีลุงสนธิ เขียวหวาน หรือนายบุญช่วย สมบุญ จะทำหน้าที่อาสาสมัครพาชม โดยที่ลุงสนธิได้บอกเล่าถึงความสุขและความภูมิใจของตนเองที่ได้มาทำหน้าที่แนะนำชื่อเสียงของชุมชนให้กับนักท่องเที่ยวได้ทราบ

รู้สึกภูมิใจที่ได้ทำหน้าที่นี้ เพราะเป็นการทำให้คนที่เข้ามาเที่ยวได้รู้ถึงเรื่องราวของชุมชนบางเจ้าช่า ว่ามีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน เป็นชุมชนที่มีมาตั้งแต่ครั้งอยุธยา มีภูมิปัญญาทางการจักสาน เราเองก็เป็นคนที่นี่มาตั้งแต่เกิด การได้บอกเล่าถึงเรื่องราวของบ้านตัวเองในมุมที่ดีก็ทำให้เรามีความสุข (สนธิ เขียวหวาน, สัมภาษณ์)

ทั้งกลุ่ม บ้านพักโฮมสเตย์และกลุ่มเกษตรกรท่องเที่ยวบางเจ้าช่า แสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงเอาทุนดั้งเดิมที่มีอยู่ในชุมชน เช่น สภาพบ้านเรือน วิถีชีวิตของคนชนบท สวนผลไม้ ผสมเข้ากับการจัดการสมัยใหม่ที่ใช้ระบบกลุ่มในการบริหารงาน อันเป็นการจัดการทุนทางสังคมที่ชุมชนมี ช่วยให้ชุมชนมีกิจกรรมที่เอื้อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนด้วยกันที่มีการติดต่อ ประสานงาน และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นบนพื้นฐานความเชื่อว่าเป็นคนในชุมชนเดียวกันมีที่มาเดียวกัน และระหว่างสมาชิกในชุมชนกลุ่มสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่มีความผูกพันอยู่อยู่บนฐานทรัพยากรของชุมชน การทำแผนชุมชนทำให้ชุมชนบางเจ้าช่าสามารถขยายกิจกรรม และขยายการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

นอกจากนั้นการทำ “แผนชุมชน” จนเป็นชุมชนต้นแบบในการจัดทำแผนชุมชนของประเทศ ประกอบกับงานจักสานของตำบลบางเจ้าฉ่า เป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ รวมไปถึงการเป็นชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนและช่วยเหลือจากหน่วยงานพัฒนาชุมชน การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยและเครือข่ายทั้งภายนอกและภายในประเทศ จนกระทั่งกลายเป็นชุมชนจักสานเพื่อการท่องเที่ยว เมื่อมีแหล่งทุนจากภายนอกประกอบกับการใช้การบริหารแบบศูนย์กลางหมู่บ้านทำให้เกิดการขยายกลุ่มกิจกรรมทางด้านอาชีพในชุมชนกว่า 16 กลุ่ม จากการศึกษาค้นคว้า โดยรวมทั้งตำบลมีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี 32,357 บาท ในปี พ.ศ. 2544 และเพิ่มเป็น 37,582 ในปีพ.ศ. 2547 ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4.3

รายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี เปรียบเทียบระหว่างปีพ.ศ. 2543 กับ ปีพ.ศ. 2547

หมู่บ้าน	รายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี	
	ปี 2544	ปี 2547
หมู่ที่ 1 บ้านห้วยลิงตก	39,199	45,802
หมู่ที่ 2 บ้านห้วยลิงตก	37,199	35,667
หมู่ที่ 3 บ้านโพธิ์ราชวร	28,876	36,682
หมู่ที่ 4 บ้านโพธิ์ราชวร	33,087	37,042
หมู่ที่ 5 บ้านสร้าง	31,487	47,597
หมู่ที่ 6 บ้านสร้าง	28,784	34,975
หมู่ที่ 7 บ้านสามเรือน	30,547	32,313
หมู่ที่ 8 บ้านยางทอง	29,233	31,086
เฉลี่ยรายได้ต่อคนต่อปี	32,357	37,582

ที่มา: ศูนย์กลางชุมชนหมู่บ้านอุตสาหกรรมเพื่อการท่องเที่ยวบางเจ้าฉ่า

จากข้อมูลข้างต้น แสดงให้เห็นว่ารายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปีของคนในชุมชนตำบลบางเจ้าฉ่า เพิ่มขึ้นซึ่งเป็นผลมาจากรายได้ที่เข้ามาจากการขยายฐานเศรษฐกิจชุมชน และการสร้างกิจกรรมที่ก่อให้เกิดมูลค่าเพิ่มทางการท่องเที่ยวที่ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นตามจำนวนนักท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้น โดยจากการศึกษาค้นคว้า ในปี พ.ศ. 2548 นักท่องเที่ยวและคนศึกษาดูงาน มี 13,089 คน

เพิ่มขึ้นจาก 12,186 คน ในปีพ.ศ. 2547 และจากข้อมูลผลการดำเนินงานศูนย์กลางชุมชนตำบลบางเจ้าฉ่าพบว่า เศรษฐกิจชุมชนที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการท่องเที่ยวและการจักสาน เพิ่มขึ้นทุกปี ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4.4

ข้อมูลของกลุ่มกิจกรรมของศูนย์กลางชุมชน

กลุ่มกิจกรรม	ปี 2546	ปี 2547	ปี 2548	ปี 2549 (ม.ค.-ส.ค.)
กลุ่มจักสาน	2,358,125	2,561,794	3,272,540	3,395,975
โฮมสเตย์	20,010	48,500	64,500	78,400
ครัวชุมชน	111,620	132,860	87,020	312,500
รถบริการ (อีแต่นทัวร์)	15,820	20,400	17,000	22,000
รวม	2,505,575	2,763,557	3,441,060	2,808,875

ที่มา: ศูนย์กลางชุมชนหมู่บ้านอุตสาหกรรมเพื่อการท่องเที่ยวบางเจ้าฉ่า

ผลที่เกิดขึ้นจากการทำแผนชุมชนนอกจะทำให้เกิดรายได้แล้ว กลุ่มกิจกรรมที่ขยายออกไปทำให้เงินจากนักท่องเที่ยวเข้ามาสู่ชุมชนได้หลายทางทั้งจากกิจกรรมการจักสาน การเกษตร และการบริการ นอกจากนี้กิจกรรมที่จัดตั้งขึ้นมายังมีลักษณะของกิจกรรมที่เป็นสวัสดิการให้กับคนในชุมชน อาทิ กลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่มแปรรูปอาหารที่จำหน่ายข้าวสารราคา ถูกให้กับชาวบ้าน ผลที่เกิดขึ้นจากการทำแผนชุมชนยังช่วยให้ชุมชนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเสียต่าง ๆ เช่น การรักษาชุมชนให้เรียบร้อย ไม่ให้มีปัญหาเรื่องการทะเลาะกันและยาเสพติด จากการดำเนินกิจกรรม บ้านพักโฮมสเตย์ การอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชน

กระบวนการทำแผนชุมชนเป็นเครื่องมือที่สำคัญ ช่วยเห็นคนในชุมชนมองเห็นทุนทางสังคมที่มีอยู่ ทุนดั้งเดิมที่เป็นภูมิปัญญา ทุนและโอกาสจากภายนอกและระบบความสัมพันธ์กันแบบเครือข่าย รวมทั้งปัจจัยภายในที่เป็นระบบความสัมพันธ์เชิงบวก อาทิ ความเสียสละ เอื้ออาทร ความไว้วางใจ รวมถึงศักยภาพของผู้นำ และความเชื่อถือศรัทธาไว้วางใจในตัวผู้นำ และกลุ่มกิจกรรมที่มีในชุมชนที่ทำให้เกิดสำนึกชุมชนและความรู้สึกรักหวงแหนชุมชน และปัจจัยภายนอกที่เป็นความช่วยเหลือและสนับสนุนจากหน่วยงานพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชน ปัจจัยทั้งหลายเป็นการใช้ทุนทางสังคมช่วยให้การจัดทำแผนของชุมชนบางเจ้าฉ่าประสบความสำเร็จ และจาก

ความสำเร็จดังกล่าวยังทำให้ชุมชนแห่งนี้มีการค้นหาทุนทางสังคมทั้งในอดีต มาเสริมพลังทุนทางสังคมที่มีอยู่ในปัจจุบันให้เข้มแข็งมากยิ่งขึ้น

กระบวนการทุนทางสังคมของชุมชนบางเจ้าฉ่าช่วงการทำแผนแม่บทชุมชน ระยะเวลาที่ 2 (พ.ศ. 2546 - 2550)

จากการศึกษาพัฒนาการของชุมชนบางเจ้าฉ่าในช่วงการทำแผนแม่บทชุมชนระยะที่ 2 ในช่วงเวลานี้มีกลุ่มที่เกิดขึ้นมาจากการขยายกิจกรรมด้านการจักสานออกมาเป็นกิจกรรมด้านอาชีพและการบริการ 16 กลุ่ม อันเป็นผลมาจากการที่คนในชุมชนได้พูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ในขั้นตอนของการทำแผนชุมชน และพบว่าความเชื่อมั่น ศรัทธาในตัวผู้นำ และสำนึกการเป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน ส่งผลต่อการบริหารงานกลุ่มต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนชนมีประสิทธิภาพ และการจัดการภายในกลุ่มกิจกรรมเป็นไปด้วยความเอื้ออาทร ระหว่างกันของสมาชิกในชุมชน ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างของกลุ่ม บ้านพัก Home stay และกลุ่มการท่องเที่ยวตำบลบางเจ้าฉ่า

กลุ่มบ้านพัก Homestay เป็นกิจกรรมที่เป็นผลต่อเนื่องมาจากการทำแผนชุมชน โดยที่เริ่มจากการที่ หนึ่งในสมาชิกของคณะกรรมการศูนย์กลางชุมชน ซึ่งเป็นผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับจัดทำแผนชุมชน ได้ นำเอาแนวความคิดที่ได้รับการถ่ายทอดจากคนในครอบครัวที่มีโอกาสเดินทางไปดูงานที่ต่างประเทศที่มีการจัดการท่องเที่ยวแบบ Home stay มาถ่ายทอดให้กำนันและสมาชิกคนอื่นฟังในการประชุม ประกอบกับกำนันก็มีความสนใจที่จะทำโครงการในลักษณะเช่นนี้อยู่แล้วด้วย เนื่องด้วยมีคนจากภายนอกสนใจ ในกิจกรรมการจักสานและการทำแผนชุมชนเป็นจำนวนมาก และบางครั้งผู้สนใจเหล่านั้นก็ต้องค้างคืนในชุมชน จึงเห็นว่าการสร้างกลุ่มโฮมสเตย์ในชุมชน น่าจะสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน และเป็นการให้สมาชิกในชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้กับคนจากภายนอก หลังจากนั้นภายหลังจากที่มีการพูดคุยกันกับคณะกรรมการชุมชนในเวทีประชาคมจึงมีการดำเนินการจัดตั้งกลุ่มโฮมสเตย์และให้บริการ ในชุมชนบางเจ้าฉ่าครั้งแรกขึ้น

วิธีการดำเนินการจัดตั้งกลุ่มใช้ระบบคณะกรรมการชุมชนในการบริหารงาน มีการคัดเลือกบ้านที่มีความพร้อมที่จะเข้าร่วมดำเนินกิจกรรมโดยยึดหลักความยุติธรรม และการรักษาชื่อเสียงของชุมชนเป็นอันดับแรก การบริหารจัดการของกลุ่มในเรื่องของรายได้ของกลุ่มที่ต้องจ่ายเงินผ่านศูนย์ ตามสัดส่วนอย่างเป็นธรรม โดยแบ่งให้กลุ่มเท่าไร และมีการมอบหมายให้ประธานกลุ่มมีหน้าที่ในการจัดการดูแล จากผลของการบริหารทำให้มีนักท่องเที่ยวมากขึ้นและได้รับรางวัลมาตรฐานด้านการจัดการโฮมสเตย์ จากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

การบริหารงานภายในกลุ่มใช้ความไว้วางใจ การเอื้ออาทร และความเป็นธรรมในการบริหารงาน เช่น การมีการหมุนเวียนแขกที่เข้ามาพักอย่างทั่วถึงกันในกลุ่ม ทำให้สมาชิกของกลุ่มรู้สึกถึงความเป็นธรรมและพึงพอใจในบทบาทและหน้าที่ของตน และการที่ประธานกลุ่มได้รับการยอมรับไว้นั้นเชื่อใจจากสมาชิกในกลุ่มให้มีหน้าที่หลักในการจัดเก็บรักษาเงินรายได้จากสมาชิกของกลุ่ม ทำให้การบริหารงานภายในกลุ่มสั้นกระชับ ประหยัดเวลาในการตรวจสอบ ในลักษณะของการไม่ต้องมีการจ้างคนมาทำบัญชี ทำให้การดำเนินการคล่องตัวมากขึ้น และการที่กลุ่มบ้านพักโฮมสเตย์ของชุมชนได้รับรางวัลและมีนักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น สิ่งนี้เป็นตัวชี้ให้เห็นว่าการจัดการประสบความสำเร็จ กิจกรรม Home stay สะท้อนถึงการใช้แผนชุมชนเป็นเครื่องมือเริ่มต้นในการดึงคนให้เข้ามามีส่วนร่วม ทำให้กระบวนการระบบการทำงานต่าง ๆ ดีขึ้นและมีประสิทธิภาพ และเมื่อแผนลงมาถึงขั้นตอนของการปฏิบัติจัดการเป็นกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ต้องอาศัยทุนทางสังคมในการบริหารการจัดการของกลุ่ม อาทิ เรื่องของการมีผู้นำที่ซื่อสัตย์ การมีความคิดในเรื่องจิตสำนึกชุมชนส่วนรวม การมีระบบคิดในการแบ่งผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม เป็นปัจจัยที่สำคัญทำให้กลุ่มสามารถบริหารงานไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การประสบความสำเร็จของกลุ่ม Home stay เกิดจากความไว้วางใจกันใจของสมาชิกภายในกลุ่ม และระบบการกระจายผลประโยชน์ให้เป็นธรรมจากฐานคิดของการเอื้ออาทรเกื้อกูลของผู้นำและสมาชิก สิ่งนี้ทำให้ทุกคนอยากเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เนื่องจากระบบการบริหารงานที่โปร่งใส ผู้นำกลุ่มซื่อสัตย์ สมาชิกในกลุ่มไว้วางใจทำให้การบริหารงานของกลุ่มเกิดความคล่องตัว ลดขั้นตอนในการทำงาน เพราะฉะนั้นเห็นได้ว่าระบบความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมในลักษณะดังกล่าวมีส่วนช่วยให้กิจกรรมขององค์กรเกิดการพัฒนา มีศักยภาพมากยิ่งขึ้น

กลุ่มเกษตรท่องเที่ยวตำบลบางเจ้าฉ่า

จากความต้องการให้ชุมชนบางเจ้าฉ่ามีกิจกรรมที่หลากหลายเพื่อจุดประสงค์ด้านการท่องเที่ยว และความต้องการให้มีการนำทรัพยากรต่าง ๆ ในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เพื่อขยายกิจกรรมธุรกิจชุมชนออกไปในรูปแบบอื่นนอกเหนือจากการจักสาน เพื่อกระจายผลประโยชน์จากกิจกรรมดังกล่าวไปสู่สมาชิกในชุมชนอย่างทั่วถึง ทำให้มีการจัดตั้งกลุ่มเกษตรท่องเที่ยว ขึ้นมาเพื่อช่วยให้ขยายกิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชน โดยการพานักท่องเที่ยวไปดูกิจกรรมอื่น ๆ นอกเหนือจากการจักสาน และวิถีชีวิตของคนในตำบลบางเจ้าฉ่า ทำให้สวนกระท้อนของ ครูสนธิ เขียวหวาน ที่เป็นหนึ่งในคณะกรรมการของชุมชนได้รับการเสนอว่าควรที่จะให้นักท่องเที่ยวไปชม เนื่องจากเป็นส่วนกระท้อนพันธุ์ดี และได้รับรางวัลชนะเลิศ ในการประกวดกระท้อน ระดับจังหวัด รวมไปถึงสวนผลไม้อื่น ๆ บริเวณรอบ ๆ ชุมชนและบ้านพักทรงไทยริม

แม่น้ำน้อยถูกบรรจุในรายการที่ต้องพานักท่องเที่ยวไปเยี่ยมชม นอกจากนี้ยังมีการนำเอาเครื่องมือการเกษตรที่ไม่ค่อยได้ใช้งานในชุมชน มาดัดแปลงให้เป็นพาหนะในการรับส่งนักท่องเที่ยว

หลังจากที่มีการพูดคุยกันในการประชุม คณะกรรมการชุมชนจึงได้มีความคิดเห็นว่าจะควรมีกลุ่มกิจกรรมในการให้บริการนักท่องเที่ยวที่ไม่ค้างคืนโดยเฉพาะ เพื่อให้นักท่องเที่ยวสามารถมีตัวเลือกเข้ามาเที่ยวชมชุมชนบางเจ้าข้า โดยในระยะแรกเป็นเพียงแต่การพานักท่องเที่ยวเดินชมสวนกระท้อนของลุงสนิท เขียวหวาน และบริเวณต้นยางใหญ่ที่วัดยางทอง ซึ่งอยู่ใกล้กับพิพิธภัณฑสถานชุมชน ต่อมาเมื่อได้รับการสนับสนุนทางด้านงบประมาณจากหน่วยงานทางการท่องเที่ยว จึงได้มีการนำรถอีแต๋นที่ไม่ได้ใช้งานมาปรับปรุงให้เป็นรถนำเที่ยว นำนักเที่ยวชมได้รู้จักกับสภาพทั่วไปของบางเจ้าข้าโดยมีเส้นทางท่องเที่ยวรอบชุมชน โดยมีครูสนิท เขียวหวาน และครูบุญช่วย สมบุญ อดีตข้าราชการครูของโรงเรียนวัดยางทองซึ่งเป็นโรงเรียนประจำชุมชน รับหน้าที่เป็นผู้นำชม และอธิบายสถานที่ต่าง ๆ และประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนานของชุมชนให้นักท่องเที่ยวฟัง กิจกรรมดังกล่าวนอกจากจะเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับสมาชิกในกลุ่มแล้ว ยังช่วยให้สร้างความภาคภูมิใจในชุมชนของตนเอง ทำให้สมาชิกในกลุ่มมีความสนใจและมีความสุขในการทำกิจกรรมดังกล่าว เนื่องจากเป็นการได้พาคณะมาชื่นชมกับชุมชนของตนเอง

แสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยง และการบูรณาการระหว่างกิจกรรมที่เกิดขึ้นในปัจจุบันในเชิงธุรกิจ ที่เชื่อมโยงกับคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของชุมชน เป็นเรื่องของภูมิปัญญา ความภาคภูมิใจ สำนึกที่คนนำเที่ยวซึ่งเป็นสมาชิกในชุมชนได้มีโอกาสนำเสนอ สิ่งที่ดีงาม สิ่งที่มีคุณค่าของชุมชนให้กับนักท่องเที่ยวได้รู้ ได้เข้าใจอย่างลึกซึ้ง กับสิ่งที่แสดงความเป็นตัวตนของชุมชน เพราะฉะนั้นสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะเกี่ยวข้องกับการ ดำรงอยู่ของชุมชน เนื่องจากความสำนึกของความเป็นชุมชน ได้ถูกถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนและคนจากภายนอก ทำให้คนที่ถูกถ่ายทอดทั้งคนจากภายนอก และคนในชุมชนรวมทั้งตัวของผู้ที่ถ่ายทอดเองรู้สึกถึงความภาคภูมิใจในสิ่งที่มีคุณค่าที่ชุมชนมี สิ่งนี้เป็นสิ่งสำคัญทำให้ชุมชนแห่งนี้สามารถดำรงอยู่ได้ เพราะคนในชุมชนมีความรู้สึกตระหนักสำนึกต่อคุณค่าของชุมชนตัวเอง

จากข้อค้นพบดังกล่าวสามารถอธิบายได้ถึงความเป็นทุนทางสังคมในเชิงองค์ประกอบว่าจากความศรัทธาในตัวผู้นำ ความรู้สึกร่วมในประวัติศาสตร์ที่มาของชุมชน และความรู้สึกหวงแหนเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกัน ฯลฯ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ในการที่จะสร้างและเผยแพร่ระบบคิดในความตระหนักในแง่ของสำนึกความเป็นชุมชน และแสดงให้เห็นถึงคุณค่าต่าง ๆ ของชุมชนที่คนในชุมชนควรหวงแหน รวมถึงการเป็นสื่อในการสร้างให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างอดีตกับปัจจุบัน

และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคน ทั้งคนในและคนนอก โดยการใช้ประวัติศาสตร์ของชุมชนเป็นสื่อในการเชื่อมโยง

ดังนั้นการดำรงอยู่ของชุมชนจึงอยู่ที่การสร้างให้มีระบบที่จะสร้างให้เกิดการร้อยรัดระหว่างสมาชิกในชุมชนเอาคนกับความรู้สึกของความเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกัน รวบรวมความสัมพันธ์ต่าง ๆ ของคนเข้าไว้ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มีส่วนส่งเสริมให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ และการสร้างระบบการบริหารจัดการร่วมที่ทำให้คนในชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วม และได้รับผลประโยชน์อย่างทั่วถึง และเนื่องจากการที่กลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ เป็นหน่วยหนึ่งในชุมชน เป็นกลไกและเป็นองค์ประกอบหนึ่งของชุมชน ถ้ากลุ่มกิจกรรมและสมาชิกในองค์กรซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเข้มแข็งก็จะสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชนในภาพรวม

สำนักหอสมุด

แผนภูมิที่ 4.5

กระบวนการทุนทางสังคมของชุมชนบางเจ้าฉ่าช่วงการทำแผนแม่บทชุมชน

ระยะที่ 2 (พ.ศ. 2546-2550)

จากการที่ชุมชนบางเจ้าฉ่ามีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน มีพัฒนาการความเป็นชุมชนที่ต่อเนื่องตั้งแต่ชุมชนแห่งนี้เป็นสังคมเกษตรกรรมจนถึงช่วงที่ชุมชนมีการใช้แผนชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชน ชุมชนบางเจ้าฉ่าในช่วงสังคมเกษตรกรรม มีลักษณะเป็นชุมชนเกษตรกรรมดั้งเดิมที่มีชีวิตผูกพันกับธรรมชาติ มีการผลิตเพื่อการดำรงชีพเป็นหลัก จากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในช่วงเวลาดังกล่าว ทำให้ชุมชนแห่งนี้สามารถพึ่งพาสภาพแวดล้อมในการดำรงชีวิตได้เกือบทั้งหมด ทั้งการเพาะปลูก การจับสัตว์น้ำในแม่น้ำมาบริโภค

จากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและความมั่นคงทางด้านอาหาร ทำให้คนในชุมชนมีเวลาว่างและความรู้และมีปัญญาทางการจักสาน และมีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนอย่างทั่วถึง คนในชุมชนมีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นใกล้ชิดสนิทสนมกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน การช่วยเหลือเกื้อกูลต่างตอบแทนกันและกัน ซึ่งเป็นไปตามลักษณะของชุมชนเกษตรในชนบท ต่อมาเมื่อรูปแบบการผลิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสิ่งแวดล้อม ชุมชนสามารถผลิตอาหารเพื่อบริโภคในชุมชนไม่เพียงพอ จึงได้มีการใช้ภูมิปัญญาทางการจักสานที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต ผลิตเครื่องจักสานเพื่อไปแลกกับอาหารและสิ่งของต่าง ๆ ที่ชุมชนไม่สามารถผลิตเองได้

ต่อมาเมื่องานจักสานของชุมชนมีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป ทำให้ชุมชนแห่งนี้เริ่มมีการผลิตเครื่องจักสานในเชิงพาณิชย์ เป็นช่วงที่ชุมชนเริ่มรู้จักกับคำว่าธุรกิจชุมชนโดยมีเงินเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้ คุณภาพชีวิตของคนในชุมชนทางด้านกายภาพดีขึ้นจากผลกำไรทางด้านธุรกิจจักสาน และการสนับสนุนช่วยเหลือจากหน่วยงานพัฒนาต่าง ๆ ที่เข้ามาสนับสนุนเนื่องจากเห็นถึงในศักยภาพทางด้านภูมิปัญญาทางการจักสาน ทำให้สาธารณูปโภคของชุมชนได้รับการสนับสนุนให้ดีขึ้นเพื่อรองรับ การเข้ามาศึกษาดูงานของหน่วยงานต่าง ๆ และอำนวยความสะดวกให้นักท่องเที่ยว

จากการส่งเสริมสนับสนุนจากหน่วยงานพัฒนาและความสามารถของผู้นำชุมชนที่มีประสบการณ์ในการบริหารงานทางด้านธุรกิจการเจียระไนพลอยมาก่อน ประกอบกับเป็นสามารถประสานของความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่าง ๆ ได้ ทำให้ธุรกิจการจักสานของชุมชนพัฒนาไปเป็นอุตสาหกรรมในระดับชุมชน ชุมชนมีรายได้จากการจักสานเป็นหลัก แต่ในขณะเดียวกัน ความสัมพันธ์ของชุมชนในลักษณะของความเอื้ออาทร การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ที่เคยมีมาตั้งแต่ครั้งอดีตกลับลดลง จากการกระจายผลประโยชน์อย่างไม่เป็นธรรม ชุมชนมีความขัดแย้งทางด้านผลประโยชน์ในระบบเศรษฐกิจ ทำให้คนในชุมชนรู้สึกถึงผลกระทบด้านลบในเรื่องของความสัมพันธ์กันในชุมชน และไม่อยากเข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมในชุมชน เนื่องจากรู้สึก

ถึงความไม่ยุติธรรม จนกระทั่งมีการใช้แผนชุมชนเป็นเครื่องมือสร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ทำให้สามารถแสวงหาทางออกโดยการใช้ระบบการบริหารงานศูนย์กลางชุมชน ซึ่งเป็นรูปแบบการบริหารงานแบบมีส่วนร่วมในรูปแบบของคณะกรรมการ ในการจัดการผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

โดยที่รูปแบบการบริหารแบบศูนย์กลางชุมชนถือว่าเป็นทุนทางสังคมโฉมหน้าใหม่ที่ เหมาะสมกับชุมชนบางเจ้าฉ่าที่มีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจชุมชน และผลจากการที่มีการแผนชุมชนต่อเนื่องถึง 2 ระยะ ทำให้มีกลุ่มกิจกรรมเกิดขึ้น 16 กลุ่มในลักษณะของการบริหารงานร่วม ไม่ใช่ต่างคนต่าง ทำให้สมาชิกในกลุ่มรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรม และเงินส่วนหนึ่ง จากกลุ่มจะถูกหักเข้าศูนย์กลางชุมชนเพื่อใช้ในกิจการของศูนย์ฯและชุมชนส่วนรวมต่อไป

และผลจากการที่มีแผนชุมชนทำให้เกิดความเข้มแข็งในหน่วยกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งมีตัวอย่างให้เห็นจาก 2 กิจกรรม จากทั้งหมด 16 กลุ่ม คือ กลุ่มโฮมสเตย์ และกลุ่มเกษตรท่องเที่ยว ทั้ง 2 กิจกรรมมีการใช้องค์ประกอบของทุนทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นความศรัทธาและเชื่อมั่นในตัวผู้นำ ทั้งในระดับชุมชนและในระดับกลุ่ม การบริหารงานด้วยความเท่าเทียมกับบนพื้นฐานของความยุติธรรม และการสร้างสำนึกความเป็นชุมชน องค์ประกอบต่าง ๆ ส่งผลต่อประสิทธิภาพการบริหารงานภายในกลุ่ม ทำให้กลุ่มมีการบริหารงานที่เข้มแข็ง จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในกลุ่มสามารถสะท้อนถึงความเข้มแข็งในภาพรวมของชุมชน ทั้งหมดคือส่วนที่ค้นพบ จากข้อเท็จจริงจากการศึกษาพัฒนาการของชุมชน

จากข้อค้นพบในการศึกษาพัฒนาการพบว่า ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนบางเจ้าฉ่า ในช่วงที่ชุมชนบางเจ้าฉ่ายังเป็นชุมชนเกษตรกรรม มีอยู่ในลักษณะของความสัมพันธ์กันในลักษณะ การต่างตอบแทนกัน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ตามระบบสังคมเกษตรกรรมชนบทที่มีชีวิตผูกพันอยู่กับธรรมชาติ ต่อมาเมื่อชุมชนเข้าสู่ช่วงธุรกิจการจักสาน ทุนทางสังคมที่เคยมีจางลงตามกาลเวลา เมื่อขาดการจัดการที่ดีของคนในชุมชน ประกอบกับการที่ระบบธุรกิจชุมชนทำให้ความสัมพันธ์ในเชิงคุณค่าในลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างกันให้กลายเป็นระบบมูลค่า ที่มีเงินตราเป็นองค์ประกอบหลัก ทุนทางสังคมที่ลดลงไปมีผลต่อระดับความสัมพันธ์กันของคนในชุมชนเกิดปัญหาความขัดแย้งในด้าน การกระจายผลประโยชน์อย่างไม่เป็นธรรม การไม่ไว้เนื้อเชื่อใจซึ่งกันและกัน ฯลฯ

ต่อมาในช่วงของการทำแผนชุมชนระยะที่ 1 มีแนวความคิดที่จะรื้อฟื้นระบบความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นทุนทางสังคมให้กลับมาในชุมชน เพื่อลดปัญหาต่าง ๆ ทางด้านสังคมที่เกิดขึ้น โดยการใช้แผนชุมชนเป็นเครื่องมือสร้างกระบวนการเรียนรู้ จนกระทั่งมีผลลัพธ์เกิดเป็นการการบริหารงานแบบศูนย์กลางชุมชน เพื่อลดปัญหาจากการขัดกันเรื่องผลประโยชน์ และพัฒนาต่อเนื่องมาเป็นกลุ่มอาชีพและบริการอีก 16 กลุ่มซึ่งแต่ละกลุ่มก็มีระบบการบริหารงานโดย

ใช้ทุนทางสังคม มาเป็นองค์ประกอบที่สร้างให้เกิดการบริหารงานที่มีประสิทธิภาพ และส่งผลต่อการเป็นชุมชนที่เข้มแข็งในภาพรวม

ส่วนที่ 3 การเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่มีผลมาจาก กิจกรรมการท่องเที่ยว

การเปลี่ยนแปลงสู่ชุมชนจักสานทำให้ชุมชนบางเจ้าฉ่าเปิดชุมชนเข้าสู่ประตูการท่องเที่ยว อย่างปฏิเสธไม่ได้ และเนื่องจากองค์ประกอบด้านที่ตั้งของชุมชนอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองมาก และมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกส่งผลให้ชุมชนแห่งนี้ไม่เคยว่างจากนักท่องเที่ยว แม้ว่าจะเป็นความต้องการของชุมชนให้มีการท่องเที่ยวเกิดขึ้นในชุมชนเพื่อทำให้สินค้าทางด้านจักสาน ซึ่งเป็นรายได้หลักของชุมชน สามารถที่จะจำหน่ายได้ในปริมาณที่มากขึ้น มีการประชาสัมพันธ์ เพื่อให้นักท่องเที่ยวเข้ามาในชุมชน ซึ่งต่อมาจึงได้มีกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวของชุมชน อาทิ กลุ่มโฮมสเตย์ กลุ่มเกษตรท่องเที่ยว ฯลฯ ดังนั้นผลที่เกิดขึ้นกับการที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวขึ้นมาในชุมชนบางเจ้าฉ่า จึงสามารถอธิบายผ่านกลุ่มกิจกรรมที่ตั้งขึ้นมาเพื่อรองรับกับการท่องเที่ยว

- กลุ่มจักสาน เป็นกลุ่มธุรกิจหลักที่สร้างรายได้ให้กับชุมชนบางเจ้าฉ่า กลุ่มจักสานได้รับการจัดตั้งขึ้นมาในปี 2541 หลังจากนั้นจึงได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานพัฒนาให้กลายเป็นชุมชนบางเจ้าฉ่า เป็นชุมชนจักสานเพื่ออุตสาหกรรมการท่องเที่ยว โดยมีจุดประสงค์เพื่อต้องการให้คนจากภายนอกเข้ามาเยี่ยมชมและซื้อสินค้าประเภทเครื่องจักสานจากคนในชุมชนโดยตรง กลุ่มกิจกรรมจักสานเป็นกลุ่มที่ต้องการให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาในชุมชนเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจ โดยมองว่าถ้านักท่องเที่ยวเข้ามาซื้องานจักสานจะทำให้เกิดรายได้ต่อกกลุ่มจักสานและกับชุมชน

- กลุ่มโฮมสเตย์ จุดประสงค์ของการจัดตั้งกลุ่มครั้งแรกเพื่อต้องการแบ่งเบาภาระที่เกิดขึ้นจากการมีคนจากข้างนอกมาค้างงานในชุมชน และไม่มีที่พักทำให้ต้องไปฝากพักตามบ้านของคณะกรรมการชุมชน มีเหตุการณ์ในทำนองนี้บ่อย ๆ เข้าจนกำนันและคณะกรรมการชุมชนรู้สึกว่าจะเป็นภาระเจ้าของบ้านพัก หลังจากนั้นก็มีหนึ่งในสมาชิกคณะกรรมการชุมชนนำเอาแนวความคิดโฮมสเตย์เข้ามาในชุมชน เนื่องจากเห็นถึงศักยภาพของชุมชนว่าสามารถทำได้ต่อมาจึงได้มีการคัดเลือกบ้านที่มีความเหมาะสมที่เต็มใจให้บริการและมีลักษณะที่เหมาะสมที่จะให้บริการที่พอกับนักท่องเที่ยว ประโยชน์ที่ได้รับโดยตรงจากการท่องเที่ยว คือ การได้รายได้จากนักท่องเที่ยวทั้งในส่วนของผู้เจ้าของบ้านพัก กลุ่มกิจกรรมและศูนย์กลางชุมชน นอกจากนี้ยังเป็น

การแลกเปลี่ยนทัศนคติและความรู้ระหว่างนักท่องเที่ยวกับคนในชุมชนสามารถถ่ายทอดเรื่องราวที่น่าสนใจในของชุมชนให้กับนักท่องเที่ยวได้รับทราบ

- กลุ่มเกษตรท่องเที่ยว เป็นกิจกรรมเสริมต่อเนื่องมาจากการจักสานเพื่อให้ นักท่องเที่ยวสามารถมีกิจกรรมในการทำควมรู้จักกับบางเจ้าช่าในมุมมองอื่นนอกเหนือไปจาก ดำงานจักสานโดยกลุ่มเกษตรท่องเที่ยวทำงานร่วมกับกลุ่มอิตันบริการ กลุ่มไม้ผล เพื่อให้เกิด กิจกรรมที่หลากหลายสร้างความสนใจให้กับนักท่องเที่ยว โดยเส้นทางกรท่องเที่ยวเริ่มจาก พิพิธภัณฑ์ชุมชน แล้วไปสวนกระท้อนของลุงสนธิ เขียวหวาน ต้นยางคู่วัดยางทองและนำชม ทัศนียภาพบ้านเรือนไทยริมฝั่งแม่น้ำน้อยโดยมีครูสนธิ เขียวหวาน และครูบุญช่วย สมบุญ รั บหน้าที่พานักท่องเที่ยวชมและอธิบายประวัติความเป็นมาของชุมชนและสภาพแวดล้อมของชุมชน ให้นักท่องเที่ยวฟัง ผลประโยชน์ที่ได้รับจากนักท่องเที่ยวคือ รายได้ กระจายให้กลุ่มสมาชิกทั้ง กลุ่มเกษตรกรท่องเที่ยว เจ้าของสวน เจ้าของรถอิตัน ส่วนหนึ่งหักเข้ากลุ่มและศูนย์กลาง ชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นการถ่ายทอดเรื่องราวของประวัติศาสตร์ความเป็นมา ภูมิปัญญา และ ความรู้เรื่องของชุมชนให้กับคนในชุมชนและนักท่องเที่ยวได้รับฟังอย่างภูมิใจ

ผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยการรับรู้ของคนใน ชุมชนจะเป็นในส่วนของผลประโยชน์ที่ชุมชนได้รับในเชิงธุรกิจเป็นส่วนมากนอกจากนี้การเข้ามา ของการท่องเที่ยว ยังช่วยให้มีหน่วยงานทางด้านการท่องเที่ยวเข้ามาสนับสนุนให้ชุมชนมีระบบ สาธารณูปโภคที่ดี ทำให้คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากระบบสาธารณูปโภค ในชีวิตประจำวัน

ก็เพราะมีนักท่องเที่ยวที่ทำได้ เรามันแก่แล้วสายตาไม่ดีจะให้ไปนั่งสานก็ ไม่ไหว เมื่อก่อนวันหนึ่ง ๆ ขายได้ไม่ถึงร้อย ของสดที่ซื้อมาก็ต้องแช่ บางทีก็ขาย ไม่ได้เสียค่าตู้แช่ก็มี มีนักท่องเที่ยวเข้ามาที่รู้สึกว่ามันดีขึ้น เงินหมุนเวียนใน ชุมชนดีขึ้น เขาเข้ามาดูงานจักสานก็จริง แต่ถ้าเขาหิวขึ้นมาเขาก็มีข้าวกิน พวกผัก ผลไม้ หรือปลาจากแม่น้ำน้อย ชาวบ้านเอามาขายหน้าบ้านก็ได้ เขาก็จะได้มี รายได้ที่เพิ่มขึ้น ดีกว่าทิ้งให้เน่าเสีย นอกจากนี้ทางการท่องเที่ยวยังช่วยมาพัฒนา ถนน โทรศัพท์ บ้ายบอกทาง น้ำประปา ในชุมชนด้วย (จำรัส ช่างบรรจง, สัมภาษณ์)

นอกจากนี้กิจกรรมการท่องเที่ยวยังมีผลต่อการกำหนดกติการ่วมกันในชุมชน การ ดูแลเรื่องสภาพแวดล้อมในชุมชนและการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาความรุนแรงในชุมชน โดยมี จุดประสงค์เพื่อการรักษาชื่อเสียงของชุมชน และการสร้างความประทับใจให้กับนักท่องเที่ยว จาก สิ่งที่เกิดขึ้นแม้ว่าประเด็นหลักจะอยู่ที่การสร้างควมประทับใจให้นักท่องเที่ยว แต่ประโยชน์ที่ ชุมชนได้รับก็คือ กระบวนการการขัดเกลาพฤติกรรมในชุมชน ไม่ให้มีปัญหาความรุนแรง และ

ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมได้รับการดูแลรักษาในฐานะเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวทำให้เป็น การอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชนได้อีกทางหนึ่ง

เมื่อมีการท่องเที่ยวเข้ามา รู้สึกว่าคนในชุมชนจะช่วยกันดูแลชุมชนมากขึ้น ทำ หมู่บ้านให้สวย ๆ ไม่มีขยะ นักท่องเที่ยวจะได้ชอบ มีสายตรวจของชุมชนคอยดูแล พวกวัยรุ่นจากนอกหมู่บ้านให้ให้เข้ามา แต่ก่อนตีกับวัยรุ่นในหมู่บ้านประจำ เดี่ยวนี้ไม่มีแล้ว รวมถึงเรื่องยาบ้า ก็เบาลงไปด้วย ลูกหลานเราก็ปลอดภัย นอกจากนี้ก็ยังมี การขอรื้อกันไม่ให้กินเหล้าเสียดัง โวยวาย เพราะนักท่องเที่ยวอาจจะรู้สึกไม่ดี นอกจากการเป็นการรักษา ชื่อเสียงของหมู่บ้านแล้ว ก็คิดว่าหมู่บ้านดูเรียบร้อย ขึ้น (สายฝน ทองงาม, สัมภาษณ์)

หน้าบ้านเราต้องกวาดให้น่ามอง แยกไปใครมาเขาจะได้ไม่ว่าได้ว่าบางเจ้าค่า สกปรก กวาดทุกวันเพราะอยู่ติดถนน แล้วก็หาต้นไม้ ดอกไม้มาปลูกให้สวยงาม เพราะว่าเป็นจุดสถานีการจราจรที่มีนักท่องเที่ยวผ่านมาทุกวัน เขาเห็นว่าสะอาด เขาจะได้อยากเข้ามาดู (เฟื่อง สิงห์ทรัพย์, สัมภาษณ์)

ผลกระทบด้านลบ ที่เกิดขึ้นจะเป็นในส่วนของความเป็นส่วนตัวของคนในชุมชนลดลง เนื่องจากต้องตามใจนักท่องเที่ยวในฐานะแขกชุมชน ทำให้ความเป็นส่วนตัวของคนในชุมชนลดลง รวมไปถึงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมจากนักท่องเที่ยว เช่น การแต่งกาย การใช้เวลาที่ไม่สุภาพ ทำให้ บางครั้งทำให้เกิดการเลียนแบบในพฤติกรรมในกลุ่มเยาวชน

ปัญหาที่เกิดขึ้นมันก็มีบ้างเล็กน้อย คือ บางเจ้าค่าเหมือนกับเป็นทางผ่าน อยู่ห่าง จากกรุงเทพฯ ไม่มาก ขับรถไม่กี่ชั่วโมงก็ถึงแล้วทำให้ไม่สามารถจำกัดจำนวน นักท่องเที่ยวที่เข้ามาได้ เพราะว่าลักษณะของบางเจ้าค่า เป็นหมู่บ้านที่อยู่ติด ถนน ใครมีรถอยากขับมาเมื่อไหร่ก็ได้ นักท่องเที่ยวประเภทไม่ค้างคืนนี้เป็น ปัญหาเพราะเราควบคุมไม่ได้ บางทีก็แต่งตัวโป๊ บางทีก็หนุ่มสาวมาเป็นคู่ กอด จูบกันกลางถนนไม่อายใคร พุดจาก็ฟังไม่ได้ตรงนี้แหละที่เป็นปัญหา เด็กใน ชุมชนถ้าเห็นจะเป็นอย่างไรถ้าเลียนแบบตามมันก็แย่ ไม่นับรวมกับปัญหาขยะที่ เกิดขึ้นจากนักท่องเที่ยว ถ้ากลุ่มเล็กไม่มีปัญหาแต่ถ้ากลุ่มใหญ่ ๆ มากันที 3-4 รถบัส มันก็ไม่ไหวเพราะเรายังไม่มีที่ทิ้งขยะมากมายขนาดนั้น (พรชัย บุญรัตน์, สัมภาษณ์)

กิจกรรมการท่องเที่ยวการท่องเที่ยวได้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชน ทั้งผลในเชิง บวกและเชิงลบ แต่คนในชุมชนรู้สึกถึงว่ามีผลประโยชน์มากกว่าผลกระทบเชิงลบ ส่วนหนึ่ง เนื่องมาจากผลประโยชน์ที่ได้รับนั้นตัวเงินเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน และมีผลรวดเร็วกว่าปัญหาและ

ผลกระทบที่เกิดขึ้นเนื่องจากเป็น ประเด็นที่ก่อตัวสะสมอย่างช้า ๆ ไม่เกิดผลทาทันทีทันใด ซึ่งสอดคล้องกับ สุรีย์ บุญญานุกพงศ์ (2539) ว่าผลของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยว โดยทั่วไปมักจะมองถึงการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดขึ้นโดยทันที เช่น ด้านเศรษฐกิจ และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน แต่คนส่วนใหญ่หรือหน่วยงานที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวไม่ได้ คาดคิดและเก็บบมองไม่เห็น คือ การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม ซึ่งจะเกิดขึ้นอย่างช้า ๆ

ส่วนที่ 4 ทูทางสังคมในฐานะเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการดำรงอยู่ของชุมชน

จากการศึกษาบทบาทของทูทางสังคมในการดำรงรักษาความเป็นชุมชนของตำบล บางเจ้าข้า พบว่ามีองค์ประกอบของทูทางสังคมทั้งปัจจัยภายในและภายนอก และเงื่อนไขต่าง ๆ ที่ทำให้ชุมชนแห่งนี้สามารถดำรงรักษาอัตลักษณ์การเป็นหมู่บ้านจักสานอยู่ได้ โดยอธิบายผ่าน พัฒนาการทั้ง 4 ช่วง ดังนี้

1. ปัจจัยภายนอก คือ การสนับสนุนจากหน่วยงานของราชการและองค์กรพัฒนาต่าง ๆ ที่ให้การสนับสนุนทางด้านงบประมาณและการให้โอกาสผู้นำ และสมาชิกในชุมชนได้มีโอกาสไปเรียนรู้แนวทางการพัฒนาความรู้ในการบริหารงานชุมชนจากภายนอก รวมไปถึงปัจจัยทางด้านการตลาดทั้งในและต่างประเทศและนักท่องเที่ยวที่เข้ามาท่องเที่ยวในชุมชน และในบางครั้งปัจจัยที่มาจากภายนอกนี้ก็กลับไม่ได้หนุนเสริมให้เกิดทูทางสังคมแต่ในทางกลับกันยังส่งผลกระทบต่อลดทอนทูทางสังคมที่ชุมชนมี โดยในช่วงสังคมธุรกิจชุมชน เรื่องของกระแสของระบบทุนนิยมที่เข้ามา โดยขาดระบบในการจัดการที่ดีทำให้ทูทางสังคมไม่สามารถประคองตนเองอยู่ได้และจางลงไป แต่สำหรับในช่วงการทำแผนชุมชน ชุมชนบางเจ้าข้าได้สร้างทูทางสังคมขึ้นมาใหม่ ในลักษณะของการจัดการแบบมีส่วนร่วมในรูปของการบริหารงานแบบศูนย์กลางชุมชน ภายใต้บริบทชุมชนที่เปลี่ยนไปทำให้ระบบของทุนนิยมที่เข้ามาสามารถผสมผสานกับทุนเดิมที่มีอยู่ ได้อย่างลงตัว ทำให้เกิดกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ ที่เป็นผลมาจากการเชื่อมประสานทุนในและทุนนอก อาทิ การมีระบบสาธารณูปโภคที่ดี การมีเงินทุนในการดำเนินกิจกรรมทั้งทางเศรษฐกิจ และการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

2. ปัจจัยภายใน ได้แก่

- ผู้นำ ที่มีวิสัยทัศน์ มีความเสียสละ และมีความเข้าใจในบริบทของชุมชนอย่างท่องแท้ทำให้ชาวบ้านในชุมชนให้การยอมรับ ทั้งในบทบาทของผู้นำตามตำแหน่งหน้าที่ ผู้นำทางความคิด ผู้นำทางการดำเนินชีวิต สมาชิกในชุมชน ศรัทธาและไว้ใจในการทำงานของผู้นำ ส่งผลดีต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจในขั้นตอนของการประชุม เพื่อให้กิจกรรมที่

ออกมาตรงกับความต้องการกับชุมชนมากที่สุด รวมไปถึงการเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนของการนำแผนมาปฏิบัติ จะช่วยลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการทำงาน นอกจากนี้การวางตัวเป็นกลางทางด้านผลประโยชน์ทางด้านธุรกิจ และให้ความยุติธรรมแก่สมาชิกอย่างเท่าเทียม มีผลต่อการเข้ามาร่วมทำงานกับชุมชนและกลุ่ม เนื่องจากชาวบ้านคิดว่าจะได้รับได้รับการปฏิบัติที่เป็นธรรม ในช่วงที่ชุมชนบางเจ้าอยู่ในช่วงสังคมเกษตรกรรม ผู้นำที่มีบทบาทในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เนื่องจากระบบสังคมในช่วงนั้น ยังเป็นแบบเรียบง่ายไม่ซับซ้อนและมีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ ไม่มีปัญหาเรื่องปากท้องเนื่องจากทรัพยากรต่างหาได้ง่าย ทำให้สมาชิกในชุมชนต้องการผู้นำที่จะสร้างความสงบสุขทางด้านจิตใจ สถาบันทางศาสนาจึงเป็น สถาบันที่สามารถมีผู้นำในลักษณะที่คนในชุมชนต้องการได้ ส่งผลให้กิจกรรมและวิถีชีวิตของคนในชุมชนส่วนใหญ่ในช่วงเวลานั้น ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับผู้นำจากสถาบันทางศาสนาเป็นส่วนมาก ต่อมาในช่วงที่ชุมชนบางเจ้าทำอยู่ในช่วงธุรกิจชุมชน คือ การผลิตเครื่องจักสานเป็นอาชีพหลักของชุมชน แม้ว่าผู้นำเดิมที่อยู่ในสถาบันศาสนาไม่สามารถตอบสนองต่อกิจกรรมของชุมชนที่เปลี่ยนไป แต่ก็ยังมีความสำคัญอยู่ในฐานะเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน เช่น ตัวอย่างของพระครูศิริพัฒนคุณซึ่งแม้ว่าท่านจำไม่ได้มีความรู้ความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการทำธุรกิจชุมชน แต่ท่านก็สามารถเป็นที่พึ่ง ให้กับคนในชุมชนและเป็นแกนนำให้ชาวบ้านสามารถรวมกลุ่มจักสานให้เกิดขึ้นได้ แม้ว่าครั้งนั้นจะเป็นการรวมกลุ่มภายใต้เงื่อนไขไม่ต้องการให้พ่อค้าคนกลางมากดราคาเครื่องจักสาน แต่กลุ่มที่เกิดขึ้นนั้นยังไม่ได้เป็นกลุ่มที่มีการจัดการและบริหารองค์กรทางธุรกิจทำให้เกิดการสลายตัวของกลุ่มในปี 2528 ต่อมาเมื่อชุมชนบางเจ้าประสบกับปัญหาในเรื่องของการกระจายทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรม และการทำธุรกิจการค้ากับต่างประเทศ ทำให้ชุมชนต้องการผู้นำแนวใหม่ที่มีความเชี่ยวชาญและมีประสบการณ์ในการบริหารองค์กรแบบธุรกิจ แต่ในขณะเดียวกันก็สามารถเป็นผู้นำทางจิตใจ ในลักษณะที่เป็นคนดี เสียสละ และยุติธรรมสามารถจัดการเรื่องการกระจายผลประโยชน์ได้ ด้วยเหตุดังกล่าวทำให้กำนันสุรินทร์ นิลเลิศ ได้รับการเลือกจากคนในชุมชนให้มาเป็นผู้นำ เนื่องจากเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในการจัดการองค์กรทางธุรกิจจากประสบการณ์การประกอบอาชีพเฉื่อยะในพลอยมาก่อน และจากการช่วยงานส่วนรวมของชุมชนโดยการช่วยแบ่งเบาจากพระพี่ชาย(พระครูศิริพัฒนคุณ) และต่อมาเมื่อมีกลุ่มต่าง ๆ เกิดขึ้นมา 16 กลุ่ม บทบาทของผู้นำที่พึงประสงค์แต่ละกลุ่มได้ถูกคาดหวังจากสมาชิกในกลุ่มและสมาชิกที่เป็นคณะกรรมการศูนย์กลางชุมชน เนื่องจากการที่แต่ละกลุ่มเข้มแข็งมากเท่าใดย่อมส่งผลดีต่อความเข้มแข็งของชุมชนในภาพรวม

- สำนึกความเป็นชุมชนร่วมกัน จากการมีประวัติศาสตร์ของชุมชนที่ยาวนาน และการถ่ายทอดตำนานและสัญลักษณ์ของชุมชนไว้ ทำให้คนในชุมชนมีความภาคภูมิใจในการ

เป็นคนตำบลบางเจ้าฉ่า ซึ่งสามารถถ่ายทอดและแสดงออกมาให้คนในและนอกชุมชนได้รับรู้ถึงความภาคภูมิใจดังกล่าว การภูมิใจนำเสนอเรื่องราวตำนานทางประวัติศาสตร์ของชุมชนให้นักท่องเที่ยวและผู้ที่ยังเข้ามาประชุมในชุมชนบางเจ้าฉ่าทุกครั้ง ของครูสนธิ เขียวหวานและสมาชิกในชุมชนอื่น ๆ ก็สามารถถ่ายทอด เรื่องราวในลักษณะดังกล่าวให้นักท่องเที่ยวฟังได้ หรือการบริจาคสิ่งของที่เป็นมรดกประจำตระกูล เช่น เครื่องจักสาน เครื่องมือเครื่องใช้ของบรรพบุรุษให้กับพิพิธภัณฑ์ชุมชน เพื่อแบ่งปันความรู้ถึงความรุ่งเรืองทางด้านภูมิปัญญา เมื่อครั้งอดีตให้กับคนที่เข้ามาพิพิธภัณฑ์ได้รับทราบ

การเชื่อมโยงสำนึกทางประวัติศาสตร์เพื่อใช้เป็นพลังขับเคลื่อนงานของชุมชนพบว่าบางเจ้าฉ่าเป็นชุมชนที่มีความเป็นมาที่ยาวนาน เพราะฉะนั้นถ้าชุมชนมีเงื่อนไขดังกล่าว มีปัจจัยที่เหมาะสม มีผู้นำ มีการส่งเสริมที่เหมาะสม สามารถนำสิ่งเหล่านี้ขึ้นมาเป็นพลัง เพราะฉะนั้นถ้าทราบได้ที่ชุมชนมีความภาคภูมิใจในความเป็นชุมชน ในการมีประวัติศาสตร์ที่ร่วมกัน จะเป็นภูมิคุ้มกันที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้

- รูปแบบการบริหารงานร่วมในรูปของคณะกรรมการศูนย์กลางชุมชน เป็นลักษณะของทุนทางสังคมที่สร้างขึ้นใหม่ เพื่อให้เหมาะกับบริบทของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป การบริหารงานในรูปแบบดังกล่าวช่วยลดปัญหาความขัดแย้งจากการกระจายทรัพยากรและผลประโยชน์ที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งรูปแบบดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความสามารถในการผสมผสานในเรื่องของทุนเดิมที่ชุมชนมีกับทุนใหม่เข้าด้วยกัน นอกจากนี้การใช้รูปแบบการบริหารงานแบบคณะกรรมการยังช่วยส่งเสริมบทบาทของผู้เยาว์ในแต่ละกลุ่มกิจกรรม ด้วยรูปแบบการบริหารจัดการดังกล่าว แสดงการสร้างระบบการบริหารชุมชนที่มีระบบเศรษฐกิจเป็นแกนนำ โดยใช้วิธีการกระจายผลประโยชน์ให้เกิดความเป็นธรรมและเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย ซึ่งนับเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญต่อความสำเร็จหรือล้มเหลวของการประกอบธุรกิจชุมชน

- แผนชุมชน เป็นตัวแทนของกระบวนการเรียนรู้ที่มีพลัง ถึงแม้ว่าปัจจัยด้านผู้นำสำนึกในความเป็นชุมชนจะมีอยู่ แต่ถ้าขาดกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องของการจัดการ โดยที่ในช่วงของการทำแผนชุมชนได้เกิดกระบวนการเรียนรู้เรื่องการบริหารงานธุรกิจชุมชนในรูปแบบคณะกรรมการชุมชนที่เข้ามาแก้ไขการแตกแยกในชุมชน รวมการเรียนรู้โดยใช้ทุนที่มีอยู่ในด้านต่าง ๆ ล้วนแต่เป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้มีการพลิกสถานการณ์ให้ชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้

จากการศึกษาพัฒนาการทั้ง 4 ช่วง พบว่าทุนทางสังคมที่มีในแต่ละช่วงมีรูปแบบแตกต่างกันไปตามบริบทชุมชนในช่วงเวลานั้น ๆ อาทิ ในช่วงสังคมเกษตรกรรมทุนทางสังคมสะท้อนให้เห็น จากประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าจากตำนานชุมชน สภาพชีวิต และอัตลักษณ์ความเป็นชุมชน เป็นเรื่องของวิถีชีวิตในยุคนั้น ที่อยู่ในลักษณะของการมีวิถีผูกพันอยู่กับ

ธรรมชาติรอบ ๆ ตัว คนในชุมชนมีความสามัคคีรักใคร่กลมเกลียว ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ต่อมาในช่วงของสังคมธุรกิจชุมชนมีเรื่องของทุนจากภายนอกเข้ามา และการขาดระบบการจัดการ ทุนที่ดี ระบบการจัดการตัวเองในช่วงระยะเวลาดังกล่าวทำให้ทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิมจางลง ทำให้เกิดปัญหาเรื่องความขัดแย้งกันในเรื่องของผลประโยชน์ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนไม่เอื้อเพื่อกัน ต่อมาในช่วงของการทำแผนชุมชน ประสบการณ์การเรียนรู้ของผู้นำจากหน่วยงานการพัฒนาและการไปศึกษาชุมชนที่ประกอบธุรกิจชุมชนอื่น ๆ และกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องของการจัดการชุมชนที่มีมิติทางด้านธุรกิจเป็นหลักที่ได้มาจากระดับตอนการทำแผน ทำให้เกิดเป็นระบบการบริหารจัดการแบบศูนย์กลางชุมชน ที่ใช้การบริหารงานในรูปแบบคณะกรรมการ ในการเป็นศูนย์กลางกระจายผลประโยชน์ที่เป็นธรรมและการขยายกิจกรรมไปให้ครอบคลุมกลุ่มอาชีพอื่น ๆ ในชุมชน

การจัดการความขัดแย้งโดยการสร้างระบบศูนย์กลางชุมชนมาทำหน้าที่ดังกล่าว ทำให้มีการอาศัยฐานทุนเดิมจากปัจจัยภายใน/ภายนอก และการสร้างอัตลักษณ์ของหมู่บ้านจักสาน ผ่านสำนึกความเป็นชุมชนจักสานมาหลายช่วงอายุคน รวมทั้งความสามารถในการสร้างทุนทางสังคมรูปแบบใหม่ขึ้นมาให้สอดคล้องกับลักษณะของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการทำธุรกิจชุมชน อาทิ การบริหารจัดการร่วมในรูปแบบคณะกรรมการชุมชนเพื่อกระจายผลประโยชน์และแก้ไขความขัดแย้งจากการทำธุรกิจชุมชน การสร้างผู้นำและการบริหารจัดการโดยใช้ผู้นาย่อยในแต่ละกลุ่มในคณะกรรมการชุมชนเชื่อมการบริหารระหว่างกลุ่มกับกลุ่มใหญ่ รวมไปถึงทักษะใหม่ของชาวชุมชนบางเจ้าฉ่าในการทำธุรกิจชุมชนที่เกิดจากการเรียนรู้ในขั้นตอนการทำแผนชุมชน และการเข้ามาทำงานร่วมกับชุมชน ทั้งหมดสามารถอธิบายได้ว่าความสามารถในการบริหารจัดการ ทุนภายใน/ภายนอก และการสร้างให้ชุมชนเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ เพื่อให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมภายนอกและสังคมโลกเป็นเรื่องที่สำคัญ

ตำนานหอสมุด

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง ทูทางสังคมกับการดำรงอยู่ของชุมชน กรณีการศึกษา ชุมชนท่องเที่ยวตำบลบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการของชุมชนบางเจ้าฉ่า ตั้งแต่ในช่วงที่บางเจ้าฉ่าเป็นสังคมเกษตรจนถึงช่วงที่ชุมชนมีการใช้แผนชุมชนเป็นเครื่องมือในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน และบทบาทของทูทางสังคมที่มีต่อความสามารถในการดำรงอัตลักษณ์ความเป็นชุมชนจักษานของชุมชนบางเจ้าฉ่า

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยผู้ศึกษาได้เข้าไปในพื้นที่ศึกษาเป็นระยะเวลา 3 เดือน เพื่อทำความเข้าใจสภาพบริบทของชุมชน และระบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ ของคนในชุมชน ผู้ศึกษาได้ใช้วิธีการเก็บข้อมูลหลายวิธี ได้แก่ 1) การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการในเรื่องของประวัติความเป็นมาของชุมชนและเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงของชุมชน 2) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเกี่ยวกับระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่เกิดขึ้น และขั้นตอนกระบวนการ การจัดทำแผนชุมชนและผลที่เกิดขึ้นจากการจัดทำแผน 3) การสนทนากลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนประเด็นเกี่ยวกับความสามารถในการดำรงอยู่ของชุมชน ในฐานะหมู่บ้านภูมิปัญญาการจักสาน 4) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยการเข้าประชุมคณะกรรมการของชุมชนการดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม และสมาชิกอื่น ๆ ในชุมชน

ผู้ให้ข้อมูลในการศึกษาได้แก่ ผู้นำชุมชน (กำนันสุรินทร์ นิลเลิศ) ปราชญ์และผู้อาวุโสในชุมชน ประธานกลุ่มและสมาชิก คณะกรรมการศูนย์กลางชุมชน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ครูโรงเรียนวัดยางทอง และสมาชิกในชุมชน เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงของชุมชน แล้วจึงนำข้อมูลที่ได้มาจัดหมวดหมู่และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ เพื่อให้เป็นภาพรวมของชุมชนตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ซึ่งสามารถสรุปผลได้ดังนี้

สรุปผลการศึกษา

ช่วงที่ 1 ช่วงสังคมเกษตรกรรม (พ.ศ. 2500-2514)

จากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติทำให้คนในชุมชนสามารถที่จะแบ่งปันอาหารและทรัพยากรได้ในชุมชน ระหว่างเครือญาติและเพื่อนบ้านในละแวกใกล้เคียงกัน และการที่มีทรัพยากรธรรมชาติสมบูรณ์ทำให้คนในชุมชนรู้จักที่จะพึ่งพาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบ

ๆ ตัวในฐานะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะคอยเกื้อหนุนให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ และเนื่องจากมีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติและประกอบอาชีพหลักเป็นการเกษตรเพื่อการยังชีพ ทำให้มีการสร้างระบบความสัมพันธ์และจารีตประเพณีในการระดมแรงงานเพื่อทำการผลิตในภาคเกษตรกรรม เนื่องจากเครื่องทุ่นแรงมีน้อย ผลของการต่างตอบแทนช่วยเหลือกันในฐานะเป็นคนในชุมชนเดียวกันทำให้มีความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนที่ใกล้ชิดกัน ประกอบกับการมีคนในชุมชนไม่มากและทำการเกษตรเพื่อใช้ดำรงชีพในชุมชนเท่านั้น ทำให้ในการผลิตอาหารหลักคือนาข้าว ทำการเพาะปลูกเพียงปีละครั้งก็เพียงพอต่อความต้องการของคนในชุมชน ส่งผลให้คนในชุมชนมีเวลาสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกัน มีการแลกเปลี่ยนความรู้ต่าง ๆ สอบถามทุกข์ของกันและกัน อย่างสนิทสนม ต่อมาเมื่อข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักในชุมชนผลิตไม่พอกับความต้องการของชุมชน เนื่องจากรูปแบบการทำเกษตรกรรมที่เปลี่ยนไปจากการสร้างระบบชลประทานตามรูปแบบการพัฒนาของรัฐ ทำให้คนในชุมชนหันมาประกอบอาชีพจักสานซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่ตกทอดมาตั้งแต่อดีต เพื่อผลิตของใช้ในครัวเรือนไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าประเภทอาหารจากชุมชนใกล้เคียง นอกจากนี้การที่มีสถาบันทางศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจมีผลต่อระบบคิดของคนในชุมชนที่ได้รับการถ่ายทอดความคิดในเรื่องระบบคุณธรรม การทำความดี และมีสำนึกถึงบาปบุญคุณโทษ สิ่งต่างที่กล่าวมาแสดงให้เห็นถึงทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมเกษตรกรรม ที่แสดงออกมาในรูปแบบการใช้ชีวิตที่เรียบง่ายผูกพันอยู่กับธรรมชาติ การต่างตอบแทน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ผ่านวิถีชีวิตในช่วงระยะเวลาดังกล่าว

ช่วงที่ 2 ช่วงสังคมธุรกิจชุมชน (พ.ศ. 2515-2541)

ต่อมาเมื่อเครื่องจักสานได้รับความนิยมมากขึ้น จึงกลายเป็นอาชีพหลักที่ทำรายได้ให้กับชุมชนในช่วงเวลาต่อมา ทำให้ชุมชนบางเจ้าข้าเปลี่ยนจากสังคมเกษตรมาเป็นสังคมธุรกิจชุมชนเพื่อการค้า ซึ่งให้ความสำคัญกับมูลค่าเป็นตัวเงินมากกว่าคุณค่าทางระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้คนในชุมชนมีชีวิตความเป็นอยู่ทางด้านกายภาพที่ดีขึ้นจากรายได้ที่มากขึ้นจากธุรกิจการจักสานและสาธิตภูมิปัญญาในชุมชนที่ได้รับการพัฒนาจากหน่วยงานของรัฐที่เข้ามาส่งเสริมกิจกรรมทางการจักสาน แต่ในขณะเดียวกันความสัมพันธ์ของคนในชุมชนไม่ใกล้ชิดกัน และมีปัญหาจากการกระจายผลประโยชน์ที่ไม่เป็นธรรม แสดงถึงการเสื่อมถอยของระบบทุนทางสังคม ในมิติของความสัมพันธ์ระหว่างกัน ของคนในชุมชน และกระแสของระบบทุนนิยมที่เข้ามาพร้อมกับการทำธุรกิจจักสานของชุมชนบางเจ้าข้า โดยที่ชุมชนขาดระบบในการจัดการที่ดีทำให้ทุนทางสังคมไม่สามารถระดมตนเองอยู่ได้และจะลงไป

ช่วงที่ 3 ช่วงการทำแผนชุมชนระยะที่ 1 (พ.ศ. 2542-2545)

จากการศึกษาดูงานจากชุมชนอื่น ๆ ที่มีระบบเศรษฐกิจเป็นแกนนำของผู้นำชุมชน และการเข้ามาสนับสนุนของหน่วยงานพัฒนาโดยเฉพาะกองทุนเพื่อสังคม(SIF) ได้เข้ามาสนับสนุนให้บางเจ้าเช่าเรียนรู้กระบวนการทำแผนชุมชน ซึ่งในกระบวนการทำแผนทำให้มีคนในชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการประชุมและทำงานร่วมกับผู้นำชุมชน เนื่องจากความศรัทธาและเชื่อถือในตัวผู้นำที่เป็นคนทำงานจริงจังเสีย สละเพื่อส่วนร่วมและมีความยุติธรรม เป็นเงื่อนไขสำคัญในการตัดสินใจเข้าไปมีส่วนร่วมกับการันั้นในทุก ๆ ขั้นตอนของการทำแผนชุมชน ผลของกระบวนการทำแผนชุมชน เกิดกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการระหว่างทุนใน/นอก โดยการใช้รูปแบบการบริหารงานแบบศูนย์กลางชุมชน ที่เป็นข้อค้นพบที่ได้จากการทำแผนชุมชน โดยรูปแบบการจัดการดังกล่าวจัดตั้งขึ้นมาเพื่อลดปัญหาความขัดแย้งในเรื่องของผลประโยชน์ นอกจากนี้ขั้นตอนของการทำแผนชุมชนทำให้มีการค้นหาข้อมูลของชุมชนในระหว่างการทำแผน ทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักถึงระบบความสัมพันธ์ของชุมชนเมื่อครั้งอดีตที่อยู่กับอย่างมีความสุข มีปัญหาทางสังคมน้อย มีการนำเอาสำนึกมาร่วมในความเป็นชุมชนเดียวกัน มากกระตุ้นให้คนในชุมชนเข้ามาทำงานเพื่อส่วนรวมมากขึ้น นอกจากนี้กระบวนการทำแผนชุมชนยังมีส่วนทำให้คนในชุมชนเห็นทุนทางสังคมที่มีอยู่ในปัจจุบันและที่มีอยู่ในอดีต และการนำเอาทุนทางสังคมมาปรับใช้ให้กับบริบทชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปให้สอดคล้องกับการบริหารจัดการชุมชนในแนวใหม่ที่มีรูปแบบของระบบเศรษฐกิจเป็นแกนนำ ภูมิธรรมที่ชัดเจนคือ ทุนทางสังคมที่อยู่ในรูปของการบริหารจัดการในรูปแบบคณะกรรมการศูนย์กลางชุมชนอันเป็นการบริหารงานในรูปแบบการบริหารงานร่วมที่ต้องอาศัยการสร้างฉันทามติร่วมกันในกลุ่ม บนพื้นฐานของการรักษาชื่อเสียงและผลประโยชน์ของชุมชน เป็นอันดับแรก

ช่วงที่ 4 ช่วงการทำแผนชุมชนระยะที่ 2 (พ.ศ. 2546-2550)

จากผลของการบริหารงานในรูปแบบศูนย์กลางชุมชน และการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับคนในชุมชนผ่านกระบวนการทำแผน ทำให้เกิดการขยายกิจกรรมของชุมชนออกไปถึง 16 กิจกรรม และผลจากการเชื่อมโยงสำนึกทางประวัติศาสตร์และความศรัทธาและเชื่อมั่นในตัวผู้นำชุมชนและผู้นำกลุ่ม ทำให้เกิดประสิทธิภาพในการบริหารงานของกลุ่ม โดยมีตัวอย่างของกลุ่มโฮมสเตย์ และกลุ่มเกษตรท่องเที่ยวบางเจ้าเช่า

- กลุ่มโฮมสเตย์ เป็นกิจกรรมที่เป็นผลมาจากการทำแผนชุมชน ใช้วิธีการจัดตั้งกลุ่ม โดยใช้ระบบการบริหารจัดการงานโดยผู้นำชุมชนและคณะกรรมการเป็นผู้คัดเลือกสมาชิกในชุมชนที่ตัวเสนอตัวเข้าร่วมโฮมสเตย์ โดยยึดหลักความยุติธรรมและการรักษาชื่อเสียงของชุมชนเป็นอันดับแรก การบริหารจัดการภายในกลุ่มเน้นเรื่องการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม มีการหมุนเวียนแขกที่เข้ามาพักอย่างทั่วถึงกับทุกกลุ่ม ทำให้สมาชิกของกลุ่มรับรู้ถึงความเป็นธรรมที่ตนเองได้รับจากประธานและสมาชิกคนอื่น ๆ ของกลุ่ม นอกจากนี้ในส่วนของรายได้ที่เกิดขึ้นจะใช้วิธีการให้ประธานกลุ่มเป็นผู้ดำเนินการเก็บรวบรวมเอาไว้ โดยแบ่งเข้ากลุ่ม 10% และศูนย์กลางชุมชน 5% การมีสมาชิกในกลุ่มไว้ใจการบริหารเงินของกลุ่มกับประธานกลุ่ม เนื่องจากเป็นผู้ที่ได้รับความนับถือจากชุมชน ทำให้กลุ่มลดขั้นตอนการทำบัญชี การที่มีความรู้สึกเป็นธรรมและไว้ใจกันภายในกลุ่มทำให้การบริหารงานของกลุ่มเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ โดยดูได้จากจำนวนนักท่องเที่ยวที่เข้ามาพักมากโฮมสเตย์ ขึ้นทุกปี และได้รับรางวัลมาตรฐานโฮมสเตย์ จากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

- กลุ่มเกษตรท่องเที่ยวตำบลบางเจ้าฉ่า จากความต้องการในการเชื่อมโยงทรัพยากรที่มีในชุมชนกับกิจกรรมในเชิงธุรกิจเพื่อกระจายรายได้ให้กับคนในชุมชนบางเจ้าฉ่า และเป็นการดึงคนให้เข้ามามีส่วนร่วมในชุมชน และจากผลของการประชุมคณะกรรมการชุมชน จึงได้เกิดมีกลุ่มเกษตรท่องเที่ยวตำบลบางเจ้าฉ่า ขึ้นมาเพื่อช่วยขยายกิจกรรมทางการท่องเที่ยวให้หลากหลายนอกเหนือไปจากดูสินค้าทางการจักสาน โดยในระยะแรกเป็นการพานักท่องเที่ยวไปเที่ยวชมสวนกระท้อนพันธุ์ดีของคุณลุงสนิท เขียวหวานหนึ่งในปราชญ์ของชาวบ้านที่เข้ามาทำงานร่วมกับคณะกรรมการชุมชนและชมทัศนียภาพ บริเวณวัดยางทองซึ่งอยู่ใกล้กับพิพิธพันธ์ชุมชนและศูนย์จำหน่ายผลิตภัณฑ์จักสาน ภายหลังเมื่อได้รับบสนับสนุนจากหน่วยงานทางด้านการท่องเที่ยวจึงได้ขยายกิจกรรมของกลุ่ม โดยการดัดแปลงรถอีแต่นซึ่งไม่ได้ใช้งานให้กลายเป็นรถพานักท่องเที่ยว ไปเที่ยวชมทัศนียภาพของชุมชน โดยมีครูสนิท เขียวหวานและ ครูบุญช่วย สมบุญ เป็นวิทยากรพานักท่องเที่ยวชมหมู่บ้านและอธิบายถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน และสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนให้นักท่องเที่ยวได้รับฟัง กิจกรรมดังกล่าวนอกจากจะเป็นการสร้างรายได้ให้กับสมาชิกในกลุ่มแล้ว ยังช่วยสร้างความภาคภูมิใจในชุมชนของตนเอง และมีความสุขในการถ่ายทอดเรื่องราวให้คนในชุมชนและภายนอกได้รับทราบถึงสิ่งที่มีคุณค่าในชุมชน

การที่กลุ่มกิจกรรมซึ่งเป็นหน่วยย่อยในชุมชน มีประสิทธิภาพในการบริหารงานสมาชิกในกลุ่มกิจกรรมมีความสุขในหน้าที่ของตน และมีจิตสำนึกร่วมในความเป็นชุมชนเดียวกัน และส่งผลต่อความเข้มแข็งของแต่ละกลุ่มกิจกรรม สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของ

ชุมชนในภาพรวม การจัดทำแผนชุมชนเป็นเครื่องมือที่สำคัญ ที่ทำให้มีเกิดมีกระบวนการเรียนรู้ที่จะจัดการระหว่างสิ่งที่เป็นทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิมกับสิ่งที่เป็นทุนทางสังคมในรูปแบบใหม่ ทั้งหมดเป็นปัจจัยที่สำคัญที่มีผลต่อการบริหารงานที่มีประสิทธิภาพและทำให้กลุ่มกิจกรรมเข้มแข็งและชุมชนบางเจ้าฉ่าสามารถดำรงอัตลักษณ์ความเป็นชุมชนจักสานเอาไว้ได้

ข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษา

ในการศึกษาเรื่อง ทุนทางสังคมกับการดำรงอยู่ของชุมชน กรณีการศึกษา ชุมชนท่องเที่ยวตำบลบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง มีข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาคือ

1. เมื่อกระแสของทุนเข้ามาสู่ชุมชนทำให้ความคิดของคนในชุมชนเปลี่ยนไป คิดในสิ่งที่เป็นตัวเงินเป็นเชิงมูลค่า มากกว่าสิ่งที่เป็นคุณค่าในระบบของความสัมพันธ์ระหว่างกันชุมชน การมีวิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับธุรกิจ ทำให้ความสัมพันธ์ที่เป็นระบบคุณค่าของคนในสังคมลดน้อยลง แสดงให้เห็นถึง การที่ระบบทุนนิยมที่เข้ามาโดยไม่มีจัดการร่วมกันของชุมชนมีผลต่อการเสื่อมถอยของทุนทางสังคมในชุมชน

2. การที่ผู้นำมีความรู้ความสามารถเสียสละและอุทิศตัวทำงานให้กับชุมชนอย่างแท้จริงมีผลต่อการตัดสินใจเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาของคนในชุมชน รวมไปถึงความศรัทธาในตัวผู้นำและการวางตัวเป็นกลางมีความยุติธรรมไม่แบ่งพรรคแบ่งพวก ทำให้สามารถยุติข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ นอกจากนี้การที่มีประวัติชุมชนยาวนานทำให้คนในชุมชนรู้สึกกระหนักรถึงความรุ่งเรืองของชุมชนเมื่อครั้งอดีตเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์ของคนในรูปของทุนทางสังคมได้ถูกพัฒนาและรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ เพราะฉะนั้นปัจจัยด้านผู้นำ ปัจจัยด้านประวัติศาสตร์ชุมชนและสำนึกความเป็นชุมชนเป็นองค์ประกอบภายในที่สำคัญที่ทำให้กระบวนการทุนทางสังคมได้รับการรื้อฟื้น

3. ความสำเร็จของกลุ่มกิจกรรม เกิดจากความไว้วางใจกันของสมาชิกภายในกลุ่มและการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมอันมีที่มาจากฐานความคิดเรื่องการเอื้ออาทรกันของผู้นำและสมาชิกภายในกลุ่ม ส่งผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของสมาชิกในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่ม นอกจากนี้ระบบบริหารงานที่โปร่งใสมีผู้นำกลุ่มที่ซื่อสัตย์ทำให้สมาชิกในกลุ่มไว้วางใจ ส่งผลทำให้การบริหารงานภายในกลุ่มเกิดความคล่องตัว ลดขั้นตอนการทำงาน เพราะฉะนั้นระบบความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมในลักษณะของความไว้วางใจเชื่อใจความเอื้ออาทร และการกระจายทรัพยากรอย่างเป็นธรรมมีส่วนให้เกิดการ

พัฒนาและมีศักยภาพมากขึ้น นอกจากนี้ความไว้วางใจยังเป็นทุนทางสังคมที่มีบทบาทต่อการสร้างการยอมรับของคนในชุมชนที่มีต่อผู้นำชุมชนในระดับของชุมชน ส่งผลโดยตรงต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการทำกิจกรรมร่วมกับผู้นำชุมชน เนื่องจากมีความเชื่อถือไว้วางใจในการที่ผู้นำชุมชนเป็นคนดี ซื่อสัตย์ ยุติธรรม และมีประสบการณ์ในการพัฒนาละการจัดทำแผนชุมชนจนได้รับการยอมรับจากหน่วยงานการพัฒนาระดับประเทศ

4. ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมการท่องเที่ยว มีทั้งผลกระทบด้านบวกในด้านการเพิ่มรายได้ให้กับคนในชุมชน ในขณะที่เดียวกันมีผลกระทบด้านลบในเรื่องของการเลียนแบบพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของนักท่องเที่ยวกับเยาวชน และวิถีชีวิตความเป็นส่วนตัวที่ลดลง และภาวะที่ชุมชนต้องจัดการกับขยะที่เกิดขึ้น เช่นเดียวกับ การให้ความสำคัญด้านเศรษฐกิจ(รายได้)เพียงด้านเดียว และขาดการบริหารจัดการที่ดีอาจส่งผลทั้งในแง่บวกและผลกระทบด้านลบกับชุมชน อาทิ การพัฒนาทางด้านโครงสร้างพื้นฐานของชุมชนให้สะดวกสบาย และการมีกำลังทรัพย์ในการจับจ่ายสินค้าเพื่อใช้ในครอบครัว หรือเพื่อการลงทุนในกิจกรรมต่าง ๆ ส่วนผลกระทบด้านลบที่เกิดขึ้น อาทิ การกระจายผลประโยชน์ที่ได้ไม่ลงตัวทำให้ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนลดลง พฤติกรรมการบริโภคของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะของ ความฟุ่มเฟือย

5. การสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการให้เกิดขึ้น จะทำให้ชุมชนมีความสามารถในการจัดการสิ่งที่เป็นทุนทางสังคมเดิม กับปัจจัยภายนอกที่เข้ามา และเกิดเป็นรูปแบบการบริหารจัดการแบบใหม่ที่เหมาะสมกับและตอบสนองตรงกับความต้องการของชุมชน

6. ข้อค้นพบในการศึกษาเชิงปรากฏการณ์เป็นการพิสูจน์ทฤษฎีทางพัฒนาชุมชนในเรื่องของสำนึกความเป็นชุมชนบางเจ้าข้า (Sense of community) ว่ามีความสำคัญ และมีผลต่อความสำเร็จในกระบวนการพัฒนาชุมชน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากวิจัย

1. การบริหารชุมชนที่มีระบบธุรกิจหรือการบริหารจัดการสมัยใหม่ที่มีกิจกรรมทางด้านธุรกิจชุมชน และกิจกรรมการท่องเที่ยว ฯลฯ ควรเน้นทั้งในเรื่องของการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ อาทิ ในเรื่องของผลิตภัณฑ์จักสานควรเพิ่มในรูปแบบของลายหรือพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ให้มีมูลค่าเพิ่มในตัว เช่น การเพิ่มวัสดุในการผลิตให้มีความหลากหลาย การสร้าง

ลดตายหรือสีใหม่ เป็นต้น และการคงไว้ซึ่งคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม อาทิ การอนุรักษ์ วัฒนธรรมประเพณีในชุมชน การรักษามรดกภูมิปัญญาทางด้านการจักสานโดยเฉพาะการสืบทอดรูปแบบและลดตายของการจักสานที่เป็นของบรรพบุรุษควบคู่ไปกับผลิตภัณฑ์ที่ผลิตขายให้ลูกค้า ดังนั้นแนวทางที่ชุมชนที่มีลักษณะดังกล่าวต้องให้ความสำคัญการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ และการคงไว้ซึ่งคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนที่มีอยู่ควบคู่กันไป

2. ในการเลือกผู้นำ ควรพิจารณาผู้นำที่มีคุณสมบัติ เป็นคนดี ซื่อสัตย์ สุจริต ยุติธรรม ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ควบคู่กับการเป็นคนเก่ง มีความรู้ และมีประสบการณ์ สามารถเชื่อมโยงทุนที่มีอยู่ในชุมชนกับทุนและการสนับสนุนจากภายนอกได้ รวมไปถึงการมีวิสัยทัศน์ และความคิดสร้างสรรค์ ดังนั้นควรส่งเสริมและให้ความสำคัญกับการเป็นคนดีของผู้นำชุมชนและส่งเสริมให้ผู้นำได้รับการการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพของตนให้มากขึ้น

3. ในการบริหารจัดการกลุ่ม ต้องให้ความสำคัญกับเรื่องการกระจายผลประโยชน์อย่างทั่วถึงและเป็นธรรม เนื่องจากการบริหารจัดการกลุ่มต้องอาศัยความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ระหว่างสมาชิกภายในกลุ่ม เรื่องของผลประโยชน์จะเป็นตัวทำให้เกิดความขัดแย้งภายในกลุ่มได้ง่าย

4. การสร้างให้ชุมชน เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ เพื่อให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมภายนอกและสังคมโลก เป็นเรื่องที่สำคัญ เนื่องจากชุมชนไม่ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว จากอิทธิพลของระบบโลกาภิวัตน์ การท่องเที่ยวและการติดต่อสื่อสาร การที่ชุมชนรู้เท่าทันต่อปัจจัยภายนอกที่เข้ามาและเลือกใช้ได้เหมาะสม มีผลต่อความสามารถในการดำรงรักษาความเป็นชุมชนเอาไว้ได้ กรณี บางเจ้าฉ่า เลือกที่จะรับแนวทางการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจจากภายนอกเข้ามาเพื่อเพิ่มรายได้และพัฒนาคุณภาพชีวิตทางกายภาพของคนในชุมชน แต่ในขณะเดียวกันชุมชนก็ตระหนักถึงผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการประกอบธุรกิจชุมชน ทำให้ชุมชนสร้างรูปแบบการจัดการในลักษณะองค์กรจัดการร่วมขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว

5. กระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับชุมชนที่ประกอบธุรกิจชุมชน เช่น การเรียนรู้ทักษะใหม่ ๆ ของชาวบ้านในการทำธุรกิจ การหาตลาดและช่องทางการจำหน่ายสินค้าและความรู้ใหม่ ๆ เพื่อการพัฒนา เป็นสิ่งที่จำเป็น และเป็นทักษะที่คนในชุมชนต้องเรียนรู้และพัฒนา เพื่อให้ตอบสนองกับรูปแบบทางสังคมภายในชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

เนื่องจากชุมชนแห่งนี้มีลักษณะเด่นในประเด็นประวัติศาสตร์ของชุมชนที่ยาวนาน ดังนั้นควรทำการศึกษาเจาะลึกในประเด็นเกี่ยวกับการสร้างพลังจากความเป็นชุมชน ที่มีผลมาจากปัจจัยทางด้านประวัติศาสตร์ รวมทั้งประเด็นในเรื่องของการถ่ายทอดแนวความคิดการพัฒนาจากผู้นำไปยังสมาชิกอื่น ๆ ในชุมชน

ภาคผนวก

สำนักหอสมุด

แนวคำถามและแบบสัมภาษณ์

ส่วนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการของชุมชน

1. ประวัติความเป็นมาของชุมชนเป็นอย่างไร (เล่าตามลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น)
2. สภาพแวดล้อมของชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม/ประเพณีเป็นอย่างไร
3. ระบบความสัมพันธ์ของชุมชน (คน สถาบันในชุมชน สิ่งแวดล้อม) เป็นอย่างไร
4. การประกอบอาชีพและวิถีชีวิตของคนในชุมชนเป็นอย่างไร
5. การส่งเสริมจากภาครัฐและหน่วยงานต่างจากภายนอกชุมชนเป็นอย่างไร

ส่วนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับการทำแผนแม่บทชุมชน

1. การทำแผนแม่บทชุมชนมีที่มาอย่างไร
2. กระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนเป็นอย่างไร มีขั้นตอนอะไรบ้าง
3. ผลที่เกิดขึ้นในระหว่างการจัดทำแผนชุมชน และหลังจากที่มีการทำแผนชุมชนมีอะไรบ้าง
4. ท่านมีความคิดเห็นต่อการจัดทำแผนแม่บทชุมชนอย่างไร
5. เหตุใดท่านจึงเข้าร่วมกระบวนการทำแผนชุมชน

ส่วนที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับการบริหารและจัดการศูนย์กลางชุมชนและกลุ่มที่เกิดขึ้นในชุมชน

1. ศูนย์กลางชุมชน/กลุ่ม เกิดขึ้นมาได้อย่างไร มีวัตถุประสงค์ในการก่อตั้งอย่างไร
2. การบริหารจัดการกลุ่ม/ศูนย์กลางชุมชนเป็นอย่างไร
3. โครงสร้างของศูนย์กลางชุมชน/กลุ่ม เป็นอย่างไร
4. ระบบความสัมพันธ์ภายในศูนย์กลางชุมชน/กลุ่ม เป็นอย่างไร
5. เหตุใดท่านถึงตัดสินใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกของศูนย์กลางชุมชน/กลุ่ม

ส่วนที่ 4 ผลกระทบที่ชุมชนได้รับจากกิจกรรมการท่องเที่ยว

1. ผลประโยชน์ที่ท่าน/ชุมชนได้รับจากการท่องเที่ยวมีอะไรบ้าง
2. ผลกระทบที่ท่าน/ชุมชนได้รับจากการท่องเที่ยวมีอะไรบ้าง
3. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวมีอะไรบ้าง

บรรณานุกรม

หนังสือและบทความในหนังสือ

กาญจนา แก้วเทพ. การทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.

จิรพร ศรีวัฒนานุกุลกิจ. การท่องเที่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในชุมชนชาวเขา. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. ทฤษฎีและแนวความคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2541.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

ทวีป ศิริรัศมี, บรรณาธิการ. การท่องเที่ยว: รวมบทความวิจัย. กรุงเทพมหานคร: กองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.

พัทธา สายหู. กลไกของสังคม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.

มนัส สุวรรณ. โครงการศึกษาแนวทางการบริหารและจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบของ องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และสภาตำบล (สต.). เชียงใหม่: โครงการ ศึกษาวิจัยการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และสถาบันดำรงราชานุภาพ, 2541.

วรวิมล โรมรัตน์พันธ์. ทุนทางสังคม. กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชน เป็นสุข (สรส.), 2548.

สินธุ์ สโรบล, บรรณารักษ์. การท่องเที่ยวโดยชุมชน : แนวคิดและประสบการณ์พื้นที่ภาคเหนือ.
เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2546.

สุจินดา สุขกำเนิด และ สมพจน์ สมบูรณ์. ทุนทางสังคม: การปฏิวัติชุมชนอีสาน. ขอนแก่น:
โรงพิมพ์คลังน่านาวิทยา, 2542.

สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์. รากฐานแห่งชีวิต : วัฒนธรรมชนบทกับการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2533.

สุรีย์ บุญญาพงษ์. ผลกระทบจากการส่งเสริมการท่องเที่ยว : ศึกษากรณีจังหวัดแม่ฮ่องสอน.
เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539.

เสรี พงศ์พิศ. วิถีคิด วิถีทำ แผนชีวิตเศรษฐกิจ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลังปัญญา,
2548.

อมรชัย คหกิจโกศล, บรรณารักษ์. การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่าง
ยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์, บรรณารักษ์. พลวัตชุมชนไทยในสมัยโลกาภิวัตน์. กรุงเทพมหานคร:
โครงการประสานงานวิจัยเพื่อพัฒนาสังคม สกว., 2544.

อเนก นาคะบุตร. ทุนทางสังคมและประชาสังคมในเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน
กองทุนเพื่อสังคมและธนาคารออมสิน, 2545.

บทความ

“บางเจ้าข้า หมู่บ้านเศรษฐกิจสู่วิฤต.” วารสารเศรษฐกิจและสังคม 6 (พฤศจิกายน-ธันวาคม
2547):41-47.

สมชาย สนั่นเมือง. “ชุมชนท้องถิ่นกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว.”

จลสารการท่องเที่ยว 2 (เมษายน-มิถุนายน 2541):25.

อมรา พงศาพิชญ์. “ทุนทางสังคมในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในสังคมไทย.” วารสารวิจัยสังคม

23 (มกราคม 2543):34-50.

วิทยานิพนธ์

กนกรัตน์ กิตติวิวัฒน์. “การจัดการทุนทางสังคมในชุมชนเมือง: ศึกษากรณีเครือข่ายกลุ่มออม

ทรัพย์บางชื่อพัฒนา.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสังคมวิทยา จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, 2531.

ไกรวุฒิ วัฒนสิน. “ทุนทางสังคมกับการป้องกันอาชญากรรม.” วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์

ศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาการบริหารสังคม คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549.

จตุเทพ ยาสมุทร. “ทุนทางสังคมในชุมชนชนบทภาคเหนือ.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต

สาขาการศึกษานอกระบบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2531.

ชยุต อินพรหม. “ทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน: กรณีศึกษา สภาลาน

วัดตะโหนด อ. ตะโหนด จ. พัทลุง.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาการพัฒนา

ชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.

ณัฐกานต์ จิตรวัฒนา. “พัฒนาการทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าสี่ธรรมชาติ บ้านโป่งคำ ต. คู่พงษ์

อ.สันติสุข จ. น่าน.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาการพัฒนาชุมชน

คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.

ณัฐพร แสงประดับ. “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่เป็นผล จากการ

พัฒนาการท่องเที่ยว : ศึกษาเฉพาะกรณี หมู่บ้านบ่อสร้าง อำเภอสันกำแพง จังหวัด

เชียงใหม่.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาสังแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหิดล, 2527.

ธนพล พรหมสุวรรณ, พระมหา. “ความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการจัดการป่าชุมชนไพร่ : ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาการพัฒนารัฐบาลชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.

ธวัชชัย รัตนซ้อน. “การจัดการท่องเที่ยวของชุมชนบนพื้นที่สูง.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542.

ปวีณา งามประภาส. “บทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบลต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ แบบโฮมสเตย์กรณีศึกษาเปรียบเทียบ องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่ และองค์การบริหารส่วนตำบลบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาการพัฒนารัฐบาลชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2550.

พรประภา ลินธนูวา. “การพึ่งตนเองของชุมชนโดยแนววัฒนธรรมชุมชนเพื่อการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ กรณีศึกษา บ้านตะเพินดี หมู่ 11 ตำบลองค์พระ อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.

มันไชวี ละลุสะมา. “การดำรงอยู่ของกลุ่มกองทุนข้าวบ้านห้วยสัก หมู่ที่ 13 ตำบลดอยงาม อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย.” สารนิพนธ์ ประกาศนียบัตรบัณฑิตสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.

สุทิพย์ อบอุ้น, พระมหา. “การศึกษาศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ศึกษาเฉพาะกรณี : เส้นทางสายลำน้ำกก.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาการพัฒนารัฐบาลชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541.

สุเทพ ผิวเผือด, พระมหา. “ผลกระทบด้านสังคมและวัฒนธรรมของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและชุมชน : ศึกษาเฉพาะกรณีวัดไผ่โรงวัว ตำบลบางตาเถร อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาการพัฒนารัฐบาลชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.

อมรรัตน์ ทิพย์เลิศ. “ความสามารถทางการสื่อสารของผู้นำท้องถิ่นในการบริหารจัดการชุมชน.

กรณีศึกษา : ชุมชนตำบลบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง.”

วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

อุไรวรรณ พวงสายใจ. “ทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน.”

วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาการศึกษานอกระบบ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.

เอกสารอื่นๆ

รายงานการวิจัย เรื่อง “ผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อประชาชนกรุงเทพมหานคร:

กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและการพลังงาน.” สำนักงานคณะกรรมการวิจัย
แห่งชาติ, ม.ป.ป.

รายงานวิจัย เรื่อง “ผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อประชาชนท้องถิ่นจังหวัดภูเก็ต.”

กรุงเทพมหานคร: ฝ่ายวิชาการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. กองสถิติและวิจัย,
2526.

สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. “รายงานฉบับสมบูรณโครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผน

ปฏิบัติการพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวแห่งชาติในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ
สังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549).” การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2544.

สัมภาษณ์

ชันโถม สิงโต. ผู้ประกอบอาชีพจักสาน, แม่เพลงอีแซว. สัมภาษณ์, 8 และ 9 พฤศจิกายน 2549.

จำรัส ช่างบรรจุ. เจ้าของร้านอาหารตามสั่ง. สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2549.

บุญช่วย สมบุญ. อดีตครูโรงเรียนวัดยางทอง, หัวหน้ากลุ่มเกษตรท่องเที่ยวและบ้านพักโฮมสเตย์,
ผู้บรรยายพาทชมหมู่บ้าน, คณะกรรมการศูนย์กลางชุมชน ฝ่ายบริหาร.

สัมภาษณ์, 5 และ 6 พฤศจิกายน 2549, 22 มกราคม 2550.

ประวิทย์ เยื่อนรัมย์. เลขากำนันสุรินทร์ นิลเลิศ, คณะกรรมการจัดทำแผนชุมชน.

สัมภาษณ์, 23 และ 25 มกราคม 2550.

ประยงค์ นาคยรรยง. อดีตผู้ช่วยกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน, เจ้าของบ้านพักโฮมสเตย์.

สัมภาษณ์, 25 มกราคม 2550 .

พรชัย บุญรื่น. เลขากำนันสุรินทร์ นิลเลิศ. หัวหน้ากลุ่มจักสาน, เจ้าของบ้านพักโฮมสเตย์,
เลขาธิการกลุ่มเกษตรท่องเที่ยว, คณะกรรมการศูนย์กลางชุมชน ฝ่ายบริหาร.

สัมภาษณ์, 7 และ 9 พฤศจิกายน 2549, 23 และ 25 มกราคม 2550 .

เฟื่อง สิงห์ธัญ. อดีตหัวหน้ากลุ่มจักสาน, คณะกรรมการศูนย์กลางชุมชน ฝ่ายบริหาร.

สัมภาษณ์, 24 และ 25 พฤศจิกายน 2549.

มะลิ สิงโต. ผู้ประกอบอาชีพจักสาน. สัมภาษณ์, 22 และ 24 พฤศจิกายน 2549.

มาลัย โพธิ์ศรี. ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดยางทอง. สัมภาษณ์, 30 พฤศจิกายน 2549.

ศักดิ์ดา สุวรรณชาติ. สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลบางเจ้าฉ่า หมู่ที่ 8. สัมภาษณ์,

8 พฤศจิกายน 2549.

ศรายุทธ มีทรัพย์. ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลบางเจ้าฉ่า. สัมภาษณ์,

8 และ 11 พฤศจิกายน 2549.

สนิท เขียวหวาน. อดีตครูโรงเรียนวัดยางทอง, เจ้าของบ้านพักโฮมสเตย์, กลุ่มเกษตรท่องเที่ยว

ผู้บรรยายพาทชมหมู่บ้าน. สัมภาษณ์, 4, 5 และ 6 พฤศจิกายน 2549.

สนม สุภรพงษ์. เจ้าของบ้านพักโฮมเตย์, คณะกรรมการจัดทำแผนชุมชน. สัมภาษณ์,
6 พฤศจิกายน 2549.

สมพงษ์ ช่างบรรจง. สารวัตรกำนัน, คณะกรรมการศูนย์กลางชุมชน, ฝ่ายบริหาร. สัมภาษณ์,
7 พฤศจิกายน 2549, 25 มกราคม 2550 .

สิริรัมย์ สิงห์ฤๅญ. หัวหน้ากลุ่มจักสาน. สัมภาษณ์, 23 และ 25 พฤศจิกายน 2549,
23 และ 25 มกราคม 2550.

สุรินทร์ นิลเลิศ. กำนันตำบลบางเจ้าฉ่า, ประธานศูนย์กลางชุมชนฯ. สัมภาษณ์,
4 และ 5 พฤศจิกายน 2549, 23 และ 25 มกราคม 2550.

สุเทพ บุญยัง. คณะกรรมการจัดทำแผนชุมชน. สัมภาษณ์, 7 และ 8 พฤศจิกายน 2549,
24 และ 25 มกราคม 2550.

สายฝน ทองงาม. หัวหน้ากลุ่มจักสาน, สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลบางเจ้าฉ่า หมู่ที่ 8,
คณะกรรมการศูนย์กลางชุมชน ฝ่ายจัดซื้อ. สัมภาษณ์, 8 และ 11 พฤศจิกายน 2549,
25 มกราคม 2550.

โสภา พึ่งแสง. ผู้ประกอบอาชีพจักสาน. สัมภาษณ์, 23 มกราคม 2550 .

โสภี บำรุงศิลป์. หัวหน้ากลุ่มจักสาน, คณะกรรมการศูนย์กลางชุมชน ฝ่ายขาย. สัมภาษณ์,
7, 8 และ 9 พฤศจิกายน 2549.

ข้อมูลจากเว็ลด์ไวด์เว็บ

“โครงการบูรณาการแผนชุมชนเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนและเอาชนะความยากจน.”

<http://mylesson.swu.ac.th/so311/lesson6/lesson6_03.htm>. กรกฎาคม
2549.

ประทวน พิฤตทอง. <http://mylesson.swu.ac.th/so311/lesson6/lesson6_03.htm>.
สิงหาคม 2549.

พีระ ลีวลม. <<http://www.thaitopic.com/work1/thesis.htm>>. กรกฎาคม 2549.

มูลนิธิชาติชาย ชุณหะวัณ. <<http://www.thaitopic.com/mag/soc/ecotour1905.html>>.
กันยายน 2549.

สื่อการสอนวิชาการศึกษาร่วมชนของมหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ.
<http://pattanathai.nesdb.go.th/community_ppr/index.html>. สิงหาคม 2549.

สำนักหอสมุด

ประวัติการศึกษา

ชื่อ	นายโกสินทร์ ดอกบัว
วันเดือนปีเกิด	31 มีนาคม 2525
วุฒิการศึกษา	ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาการพัฒนชุมชน มหาวิทยาลัยบูรพา จังหวัดชลบุรี พ.ศ. 2546 ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์การปกครอง มหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ. 2546

ชำนาญการพิเศษ